

25e jaargang no. 1
dec. 1974/jan. 1975

DE GEUZEN PENNING

MUNT- en PENNINGKUNDIG NIEUWS

Dr. H. ENNO VAN GELDER 25 JAAR DIRECTEUR KPK

Op 1 december 1974 zal het precies 25 jaar geleden zijn dat Dr. H. Enno van Gelder werd benoemd tot Directeur van het Koninklijk Kabinet voor Munten, Penningen en Gesneden Stenen (door ingewijden kortweg KPK genoemd).

Hoewel deze benoeming en het zilveren jubileum uiteraard geheel binnen de ambtelijke sfeer vallen, is toch gemeend hieraan een speciaal nummer van de Geuzenpenning – gemeenschappelijk orgaan van twee verenigingen waarin verzamelaars van en belangstellenden in munten en penningen zijn verenigd – te moeten wijden.

Niet omdat nooit eerder een directeur van het KPK zo lang deze functie vervuld zou hebben, maar omdat juist nu zowel hij als het kabinet onder hem zo'n bijzondere plaats in het Nederlandse numismatisch gebeuren inneemt.

De ambtsperiode van Dr. v. Gelder bestrijkt praktisch gesproken de gehele na-oorlogse periode. Een periode waarin vergeleken met voordien op velerlei gebied, inclusief de numismatiek, veel is veranderd.

Was dit vòòr de tweede wereldoorlog in hoofdzaak een hobby voor enkelen, en dan nog vaak welgesitueerde hooggeplaatste dragers van aangeboren of verworven titels, thans mag zij zich verheugen in een grote belangstelling in zeer ruime kring waartoe naast bovenbedoelden velen uit andere lagen der bevolking behoren die voor alles wat de numismatiek betreft hun warme interesse delen, die met elkaar samenwerken en gegevens uitwisselen.

Tot deze ontwikkeling heeft zonder enige twijfel Dr. van Gelder bijgedragen. Onder zijn bewakende leiding stond het kabinet meer dan ooit

DE GEUZENPENNING

munt- en penningkundig nieuws
driemaandelijks uitgave van het
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
en van de
Vereniging voor Penningkunst

REDACTIE

Drs. J. P. A. van der Vin,
Kon. Penningkabinet
Dr. H. J. v. d. Wiel,
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
A. J. de Koning,
Vereniging voor Penningkunst
tevens penningmeester van De Geuzenpen-
ning,
Joh. Jongkindstraat 11-II
Amsterdam-W.
tel. 020-15 11 19
Redactie-secretariaat
J. Schulman,
Keizersgracht 448
Amsterdam-C.
tel. 020-23 33 80

ABONNEMENTSPRIJS

voor niet-leden van een der beide ver-
enigingen: f 7,50 per jaar
Buitenlandse abonnementen f 10,— per jaar
Losse nummers f 2,— + porto
Betaling gaarne uitsluitend op
Postgiro 260629 t.n.v.
De Geuzenpenning te Amsterdam

ADVERTENTIES

$\frac{1}{4}$ pagina f 120,— per jaar

DRUK: VONK - ZEIST

Geachte lezers,

Vraag uw vrienden of kennissen ook
abonnee te worden van 'De Geuzenpen-
ning'. Aanmelding door storting van
f 7,50 op postgiro 260629 t.n.v. 'De
Geuzenpenning', Amsterdam - met ver-
melding: 'nieuwe abonnee'.

open voor ieder die een probleem had met
munten, penningen of andere numismatica.

Iedere geïnteresseerde werd geholpen of verwe-
zen naar relevante literatuur, die in het ge-
bouw waarin het kabinet gehuisvest was rijke-
lijk voorhanden was, rijkelijker helaas, dan de
munten of penningen zelf. Het vooruitzicht dat
in dit laatste, naar het zich thans laat aanzien,
in de nabije toekomst een kentering ten gunste
zal komen is misschien wel het mooiste ges-
chenk dat de overheid de zilveren jubilaris
had kunnen aanbieden.

Doch ook zonder de permanente aanwezigheid
van de materiaalcollectie wist Van Gelder er
het beste van te maken. Vrijwel zonder uitzon-
dering konden, na tijdig verzoek door hen die
bepaalde series munten of penningen wensten te
bestuderen, de stukken in kwestie ter beschik-
king worden gesteld.

Vele studies door amateurs, al of niet leidend
tot publikatie, kwamen mede op deze wijze tot
stand. Zelf heb ik meer dan eens voor dat doel
van de rijke verzameling van het KPK mogen
profiteren. Doch hoe belangrijk ook deze ma-
teriële steun reeds was, belangrijker nog was
doorgaans de immateriële steun die men van de
staf van het KPK mocht ontvangen; hierbij
dient zeker, vooral bij alles wat de Nederlandse
munten betrof, de Directeur als eerste te wor-
den genoemd.

Niemand klopte bij hem tevergeefs aan om een
wissel te trekken op zijn enorme kennis van en
inzicht in deze materie. Steeds wist hij op tact-
volle wijze zijn bezoeker te behoeden voor
denkfouten of onjuiste interpretaties.

Moge dit deels zijn taak zijn geweest als weten-
schapsman en beheerder van een openbare col-
lectie, zeker een eigen vrijwillige bijdrage was
de wijze waarop het geschiedde. Nooit name-
lijk, zou deze te bescheiden mens (het mag hier
heus wel eens openlijk gezegd en geschreven
worden) de amateur laten blijken hoe ver hij in
kennis en inzicht op schier elk denkbaar nu-
mismatisch terrein boven de bezoeker stond.
Zijn liefde voor de numismatiek en waardering
voor geïnteresseerde verzamelaars-amateurs
waren zo groot dat hij liever hun activiteiten
vrucht zag dragen dan zich de tijd te sparen en

deze aan eigen publikaties te wijden.

Dit laatste zij echter volstrekt niet uitgelegd in de zin dat hij niet publiceerde. Integendeel. Ingewijden kennen ongetwijfeld vele publikaties van Dr. v. Gelder, maar wie kent ze allemaal? Het is hier niet de plaats een volledige opsomming van al zijn honderden publikaties te geven, doch een slagwoordsgewijze aanduiding van de bekendste in boekvorm verschenen en praktisch dagelijks geconsulteerde, meen ik te moeten geven: de Aula-pocket De Nederlandse Munten, Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons en de Nederlandse Noodmunten van de 80-jarige Oorlog. Werken die zich niet alleen kenmerken door wetenschappelijke kwaliteit, doch tevens door een gerichtheid en aansluiting op de alledaagse praktijk van de doorsnee Nederlandse verzamelaar.

Dit opstel verraaft zonder twijfel duidelijk de hand van een verzamelaar. Dat was ook de bedoeling toen men mij als voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt en Penningkunde verzocht deze bijdrage te leveren.

Ik zou dan ook willen eindigen als verzamelaar, sprekend namens alle verzamelaars van munten en penningen, hoe ook georganiseerd, met het uitspreken van ons aller oprechte dank voor alles wat Dr. H. Enno van Gelder deed voor de Nederlandse Numismatiek en met ons aller wens dat hij nog lang in zijn huidige functie en ook daarna, met vreugde en voldoening met zijn taak, studie, lezingen en publikaties moge doorgaan.

Van het feit dat de resultaten van zijn werk hem door geïnteresseerden in dank zullen worden afgenomen, moge hij zich bij voorbaat verzekerd weten!

A. T. Puister

SPOTPENNINGEN GERICHT TEGEN WILLEM III

Geen enkele der Nederlandse Oranje-vorsten is zo dikwijls op penningen afgebeeld als de Koning-stadhouder Willem III. Met deze zin begon een artikel van Dr. van Gelder in De

Geuzenpenning van oktober 1959, waarin hij de wijzigingen in het patroon van produceren en verzamelen van penningen aan het eind van de 17e eeuw behandelde. Als tegenhangers van de series penningen die in Frankrijk ter ere van Lodewijk XIV gemaakt werden brachten Nederlandse medailleurs series ter verheerlijking van de koning-stadhouder in de handel. Behalve bewonderaars had hij echter ook vijanden. In Engeland konden de aanhangers van zijn schoonvader, de voormalige koning Jacobus II, hem niet vergeven dat hij de oorzaak van diens val geweest was. In de Nederlanden werd hem door sommigen kwalijk genomen dat hij de Europese belangen hoger stelde dan die van de Republiek en vreesde men dat hij zijn gestegen macht zou misbruiken. Deze vijandige gevoelens zijn tot uiting gekomen op enkele satirieke penningen die tot nu toe weinig aandacht gekregen hebben.

Op blz. 431 van het derde deel van Gerard van Loon's Historipenningen staan er twee van afgebeeld. De eerste heeft de buste van Willem III op de voorzijde. Op de meeste andere penningen met zijn portret na 1688 heeft hij een harnas aan en een lauwerkrans op het hoofd. Hier echter ontbreken deze, terwijl ook zijn haardracht afwijkt. Gewoonlijk is zijn pruik van onder tot boven gekruld, maar hier beginnen de krullen vanaf de slapen. Door deze verschillen valt de afbeelding geheel buiten het kader van de vrij gelijkvormige reeks portretten die op de voorzijden van de vele penningen ter ere van Willem III prijken. Het ongewone omschrift luidt: M. WILH. HENR. P. AVR. M. BRITANN. TYRANN, in vertaling: De grote Willem Hendrik Prins van Oranje, tyran van Groot Britannië. Op de keerzijde wordt een

scène uit de Bijbel uitgebeeld. Absalom was in opstand tegen zijn vader, koning David. Toen hij tijdens de beslissende slag op zijn muilnier onder een boom door reed raakte zijn haar in de takken verward, zodat hij tussen hemel en aarde bleef hangen en zijn muilnier onder hem wegliep. Op de penning wordt een parallel getrokken tussen Absalom en Willem III, die immers tegen zijn schoonvader in opstand was gekomen. In vijandige pamfletten uit die tijd wordt hij, behalve met Absalom, ook wel met de broedermoordenaar Nero en de koningsmoordenaar Cromwell vergeleken. Volgens Van Loon hoopten velen dat hij, nu hij zich aan de Engelse kroon verhangen had, in Nederland voortaan geen gezag meer zou uitoefenen.

nen. Het opschrift *GELVCKIGH. HOLLAND* in de afsnede slaat dan ook op het lastdier, dat hier de Nederlanden verzinnebeeldt, en dat nu vrij kan weglipen. Het opschrift *ECCE MANVS ABSALOM*. (zie de hand van Absalom) is ontleend aan 2 Samuel 18, vers 18. De penning is ongedateerd, maar de inhoud van de keerzijde doet vermoeden dat deze in 1689 of in 1690 gemaakt is.

De tweede penning heeft op de voorzijde een hydra, een veelhoofdige gedrochte, dat een zwaard en een weegschaal, symbolen voor het recht, vertrapt en op een van zijn hoofden een kroon gezet heeft. Het opschrift verduidelijkt dat Willem III volgens zijn vijanden de kroon alleen verwierf omdat hij meer aanhangers had, niet omdat hij er recht op had (*NUMERO NON IURE VALEBAT*). Langs de benedenrand wordt het jaar van vervaardiging aangegeven, *ANNO NOVI DOMINI PRIMO* (in het eerste jaar van de nieuwe Heer) dus 1690. Op de andere kant staat een vrouwenfiguur, met een dubbel hoofd, dat voor de ene helft uit een zwijnskop bestaat, voor de andere helft uit het hoofd van Willem III. Zij staat op een bol, een houding waarin gewoonlijk de Fortuin afgebeeld werd. Door de bol kruipt een slang. Met de rechterzwijnskop kijkt zij naar de Tower van Londen waar onder het jaartal 1684 staat, (dit moet zijn 1685), het jaar van de opstand van de Hertog van Monmouth tegen Jacobus II. Hij moest deze rebellie met de dood bekopen, en de vrouw heeft dan ook een bijl in haar rechterhand. Met haar linkerhoofd kijkt zij naar het paleis van Whitehall met het kroningsjaar van Willem en Mary, 1689, eronder, terwijl zij een kroon in haar linkerhand houdt. Het opschrift *ILLE CRUCEM HIC DIADEMA TULIT* betekent, dat de een geëxecuteerd werd voor hetzelfde misdrijf dat de ander een kroon bezorgde.

Beide penningen zijn toegeschreven aan de Leidse medailleur Jan Smeltzing. Bij de eerste penning ligt dit voor de hand, omdat onder de buste de naam *J. SMELTZING* staat. Toch roept deze signatuur vragen op. Als Smeltzing openlijk een penning met venijnige kritiek op Willem III had durven uitgeven, zou hij daarvoor zeker streng gestraft zijn. Bij plakkaat van 29 december 1688 was immers op lijfstraffe verboden 'het maken, drukken en debiteeren van schandaleuse en fameuse libellen en prenten' en dit gold ook voor penningen. In 1690 is Smeltzing inderdaad in moeilijkheden geraakt, maar dit had een heel andere aanleiding. Toen Cornelis Costerman op last van de Rotterdamse baljuw Van Zuylen van Nyevelt ter dood gebracht was, volgens de Rotterdammers onschul-

dig, werd het huis van de baljuw door een woedende menigte geplunderd en gesloopt¹. Smeltzing had dit oproer op een ongesigneerde penning afgebeeld. Aan een Rotterdamse boekhandelaar die er een aantal van in verkoop nam, schreef hij dat het niet nodig was om te vertellen wie de penning gemaakt had, maar toch kwam dit onmiddellijk uit. Hij moest vluchten uit zijn woonplaats Leiden en heeft enige tijd buiten de jurisdictie van het Hof van Holland moeten vertoeven. In de pleitrede, die zijn advocaat voor dit Hof hield (een copie hiervan bevindt zich in het Koninklijk Penningkabinet) zegt deze o.a. dat Smeltzing absoluut niet de bedoeling had om met zijn penning tot opstand aan te zetten, maar dat hij alleen een historische gebeurtenis naar waarheid had willen afbeelden. Verder zegt hij dat Smeltzing nooit in zijn leven iets gedaan heeft dat 'nae eenige myterije off seditie gelijckt'. Het is dan ook vrijwel ondenkbaar dat hij een spotpenning op Willem III gemaakt en van zijn naam voorzien zou hebben. Hoe gevaarlijk het was om een dergelijke penning zelfs maar in zijn bezit te hebben, blijkt uit een passage in een door de verzamelaar Andries Schoemaker in 1717 met de hand geschreven en met tekeningen geïllustreerde Beschrijving der Nederlandse Historiepenningen². Hij baseert zich grotendeels op Van Loon's werk (geschreven tussen 1710 en 1716), maar voegt hier en daar persoonlijke waarnemingen toe, in een wat onsamenvattende stijl. Over de Absalompenning zegt hij... 'waarop men ook onder den duym en in alle stilte by degene die quaatgunners van deze voorgevallene saak waaren werden gevonden, gelyk my zelf gebeurt is dat men my als een groote verborgentheyt en in alle stilte liet sien. De eerste daar ik door maar een originele van gesien heb en noeyt voor of na die tyt meer wierd in den haagh verkocht en vertoonde op de voor syde het borstbeeld des konings van Engeland...' en dan gaat Schoemaker ver-

der met de beschrijving van de penning. Hij moet deze vóór 1702 gezien hebben, want na de dood van Willem III was er geen reden meer voor geheimzinnigheid. Schoemaker kende dus maar één exemplaar, maar tegenwoordig zijn er drie bekend, een in het Koninklijk Penningkabinet en twee in het British Museum. Zij zijn alle drie van brons en gegoten, geen afgietsels van geslagen penningen, maar originele gietingen, iets zeer ongewoons voor de tijd waarin zij gemaakt werden. Smeltzing, die opgeleid was als zegelsnijder, wat duidelijk te zien is aan het fijne graveerwerk van zijn stempels, heeft verder nooit gietpenningen gemaakt. De stijl van het portret op de voorzijde en van de scène op de keerzijde verschilt ook totaal van die van zijn andere penningen. Inhoud, techniek en stijl maken het dus onwaarschijnlijk dat Smeltzing deze penning vervaardigd heeft. Wie dit dan wel gedaan heeft en waarom Smeltzings naam er op gezet is, blijft een raadsel.

Alle ongesigneerde spotpenningen uit het eind van de 17e eeuw, of ze nu gericht zijn tegen Willem III of Lodewijk XIV, zijn min of meer automatisch aan Smeltzing toegeschreven, zonder enig verder bewijs. Vooral Hawkins in zijn *Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland* (bewerking door Franks en Gruber) heeft dit gedaan, en zijn toeschrijvingen zijn steeds klakkeloos door anderen overgenomen. Vermoedelijk zijn echter niet al deze penningen door Smeltzing gemaakt. Dit geldt dan waarschijnlijk ook voor de tweede ditmaal ongesigneerde spotpenning. De stempel van deze zilveren geslagen penning is op een grove, voor Smeltzing onkarakteristieke wijze, gegraveerd. Bovendien vertoont de penning een technische afwijking. De buitenste rand ligt nl. iets lager dan het penningvlak.

Deze penning is een onderdeel van een serie van vijf die onderling door stempelkoppelingen met elkaar verbonden zijn. In het British Mu-

seum bevindt zich nl. een variant die niet aan Van Loon bekend was³. De keerzijde, dus met de dubbelhoofdige vrouw die op een bol staat, is hier gecombineerd met een andere voorzijde, met een portret van Willem III. Het onderste gedeelte van diens pruik is in een zakje samen- gebonden. Volgens Hawkins moet dit beteke- nen dat hij bereid geweest was om hard weg te lopen uit zijn eigen land om de kroon van Engeland te verwerven, dus weer een spottende strekking⁴. Deze voorzijde is op zijn beurt weer verbonden met drie andere keerzijden⁵. Twee daarvan horen bij elkaar en dateren uit 1690. Op de ene keerzijde wordt de Nederlandse leeuw in volle glorie afgebeeld, op de andere ligt hij geketend aan een oranjeboom, zijn pij- lenbundel uit elkaar gevallen op de grond. Het omschrift wijst er op hoezeer zijn toestand ver- anderd is. De derde keerzijde heeft betrekking op een nederlaag van Willem III bij Neerwin- den in 1693 en heeft het Franse omschrift: *Mon sort est d'estre battu* (het is mijn lot om verslagen te worden).

Hoewel Hawkins opmerkt dat de voorzijde van deze penning van dezelfde stempel is als die van de hiervoor genoemde drie keerzijden, die hij aan Smeltzing toeschreef, geeft hij hem in dit geval niet aan als de medailleur. Van Loon⁶ zegt dat het onzeker is waar de penning gemaakt is. In ieder geval moet deze uit het- zelfde atelier stammen als de andere vier pen- ningen van deze serie.

De koning-stadhouder had genoeg vijanden om de productie van deze spotpenningen lonend te maken. Het lijkt echter zeer onwaarschijn- lijk dat Smeltzing, in de tijd dat zijn proces naar aanleiding van de Costermanpenning nog steeds slepende was, voor geldelijk gewin een nieuwe vervolging geriskeerd zou hebben. De vele door hem gesigneerde penningen die hij tussen 1690 en zijn dood in 1693 uitgegeven heeft, zijn alle vol lof voor Willem III en vol hoon voor diens vijanden Jacobus II en Lode- wijk XIV.

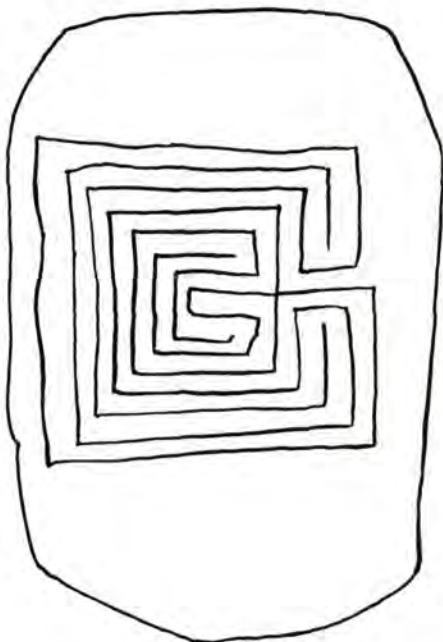
Het blijft dus onbekend waar de penningen ge- richt tegen Willem III ontstaan zijn. Dat de medailleur die er verantwoordelijk voor was zijn naam geheim wilde houden, ligt in de aard

der zaak. Dat de Absalompennning toch een signatuur draagt is dan ook des te raadselach- tiger.

G. van der Meer

1. Dit voorval en de gevolgen ervan voor Smelt- zing zijn behandeld door A. O. van Kerkwijk in *Oude Kunst* I (1916), blz. 159-163.
2. Handschrift 74 C 16 in de Koninklijke Biblio- theek, blz. 71 vo. en 72 ro.
3. Hawkins I, blz. 698-9, nr. 100.
4. Al eerder was dit motief gebruikt bij een pen- ning die de vlucht van Jacobus II bespote, zie G. van Loon, *Nederlandsche Historipenningen* III, 396.
4. Hawkins I, blz. 701, nr. 105; 702, nr. 106 en II, blz. 88, nr. 307.
5. Van Loon, IV, 79, 2.

HET LABYRINTH VAN KNOSSOS

Tablet uit Pylos

De munten van het plaatsje Knossos op het eiland Kreta vertonen vrijwel allemaal op de keerzijde dezelfde merkwaardige voorstelling: met enkele lijnen wordt een doolhof of labyrinth in beeld gebracht.

Lange tijd is de vraag, waarom de bewoners van dit betrekkelijk kleine Griekse dorpje steeds weer een labyrinth op hun munten afbeeldden, niet met zekerheid te beantwoorden geweest. Men kon slechts wijzen op de literaire traditie, waarin verteld wordt, dat in Knossos door de legendarische architect Dedalos voor de al even legendarische koning Minos een paleis gebouwd was naar Egyptisch model. En diep in dat paleis verbleef de afschuwelijke Minotauros, een monster, half mens en half stier, aan wie – volgens bepaalde bronnen – regelmatig mensenoffers werden gebracht. Andere auteurs daarentegen twijfelen aan de juistheid van het verhaal van de Minotauros en de mensenoffers.

Volgens Aristoteles was het labyrinth een gevangenis en werden de mensen die in het labyrinth verdwenen, niet door de Minotauros gedood, maar als slaven te werk gesteld.

Uit deze verschillende opvattingen blijkt wel duidelijk, dat de Grieken niet een vastomlijnd idee hadden omtrent het labyrinth van Knossos. Vrijwel unaniem werd aanvaard dat het een groot complex moet zijn geweest, dat al moeilijk te betreden was; er weer uit te komen was echter een volslagen onmogelijkheid.

De afbeeldingen van het labyrinth vertonen juist door het ontbreken van een duidelijk voorbeeld dezelfde onzekerheid wat betreft de vorm. Meestal wordt het labyrinth voorgesteld als een rechthoekig of vierkant gebouw. Daarnaast komt – vooral op de latere munten van Knossos (3e eeuw v.Chr.) – een ronde vorm voor.

De vierkante vorm is de oudste. Het vroegste voorbeeld ervan is aan te treffen op een Myceense kleitablet uit Pylos op de zuidwestelijke Peloponnesos. Dit kleitablet moet gedateerd worden in de 13e eeuw voor Chr. De voorzijde vertoont een in de klei gekraste voorstelling van het labyrinth; de keerzijde van dit tablet bevat een lijst van 10 mannen (handelaren of

slaven) die alle 1 of 2 schapen schuldig waren of tegoed hadden. Een relatie tussen tekst en tekening is hierdoor zeer onwaarschijnlijk. Wat de bedoeling van deze tekening geweest is, zal helaas wel altijd onzeker blijven. De enige conclusie die uit dit zeer vroege voorbeeld getrokken mag worden, is, dat in de 13e eeuw v.Chr. bij de Grieken een labyrinth als motief niet onbekend was en dat men het zich in een recht-hoekige vorm dacht.

Pas vele eeuwen later is er weer een voorstelling van het labyrinth aanwijsbaar. Opnieuw is het een ingekraste voorstelling, nu op een 6e-eeuwse daktegels van een gebouw van de Acropolis in Athene.

In de nu volgende eeuwen worden de labyrinth-voorstellingen talrijker. Speciaal op Attische zwart- en roodfigurige vazen is het labyrinth een geliefd thema. Het wordt dan echter niet in de vorm van een gebouw of doolhof uitgebeeld, maar als een deur of stuk muur met meander-decoratie. De voorkeur van de Attische pottenbakkers en vazenschilders voor dit motief valt goed te verklaren. Het verhaal van Theseus, de Atheense prins die de Minotauros overwon, en daardoor volgens de mythologie een einde maakte aan het offeren van mensen aan dit monster, behoort tot de belangrijkste lokale sagen van Attica. Uitvoerig wordt daarom verteld en in beeld gebracht, hoe Theseus zijn weg zocht in het duistere gangenstelsel van het Labyrinth en hoe hij daar in het centrum van het gebouw het monster wist te doden. Door vervolgens de draad, die de Kretenzische koningsdochter Ariadne hem had meegegeven, weer terug te volgen, wist hij als eerste mens het labyrinth ook weer te verlaten.

De meeste afbeeldingen van een labyrinth komen bij de Grieken echter voor op de zilveren en koperen munten van Knossos (4e en 3e eeuw v.Chr.).

Bij de Romeinen is het motief van het labyrinth evenmin onbekend. Een groot aantal mozaïeken uit de 1e-3e eeuw na Chr. in Italië, Spanje en Noord-Afrika vertoont deze voorstelling. Het aardigste voorbeeld is een graffiti uit Pompeji: op een muur staat een doolhof getekend en daarnaast is geschreven: Labyrinthus. Hic habi-

tat Minotaurus. (Hier woont de Minotaurus.)

Opmerkelijk is evenwel dat sommige laat-antieke auteurs een eigen – van de oude Griekse traditie afwijkende – mening verkondigen. Volgens Hesychius, de auteur van een groot woordenboek, was het labyrint een grottencomplex. Waarop hij deze mededeling baseert, is niet duidelijk; wel weten we dat Hesychius over talloze bronnen kon beschikken, die sinds zijn tijd verloren zijn gegaan. Mogelijk brengt hij dus een al oude, wat minder bekende traditie over het labyrint onder woorden.

Men moet hierbij in gedachten houden, dat in de Oudheid in heel het Middellandse Zeegebied, maar speciaal op Kreta, talloze grotten een kultische functie hadden en voor allerlei ritën in gebruik waren. Het meest bekende voorbeeld hiervan is wel de Idagrot op Kreta, hoog in de bergen boven Knossos. In deze grot zou volgens de traditie de jonge Zeus enige tijd verborgen zijn gehouden. De achtergrond van deze literaire traditie wordt min of meer bevestigd door recent archeologisch onderzoek, waarbij is gebleken, dat deze Ida-grot al in zeer vroege tijden voor religieuze plechtigheden in gebruik is geweest.

Minder goed verklaarbaar is de mededeling van de rond 400 A.D. werkende auteur Claudianus. Volgens hem zou het labyrint zich op Kreta niet bij Knossos aan de noordkust, maar bij Gortyn in het zuiden van het eiland hebben bevonden. Waar Claudianus deze mening op baseert is niet duidelijk; wel blijkt zijn opinie heel de Middeleeuwen door als de juiste te zijn beschouwd.

Bijna alle Middeleeuwse auteurs die over Kreta spreken, vertellen dat het labyrint in de omgeving van Gortyn lag; en een aantal van hen brengt er ook een bezoek. De op zichzelf uiterst kwalijke en verwerpelijke gewoonte van vele toeristen om overal waar ze komen hun naam op de muren te schrijven, blijkt niet tot onze eeuw beperkt te zijn. Bij de Florentijnse auteur Cristoforo Buondelmonti, die omstreeks 1416 een bezoek aan Kreta bracht, lezen we in de beschrijving van het labyrint van Ampeoulzas (bij Gortyn), dat hij overal op de muren

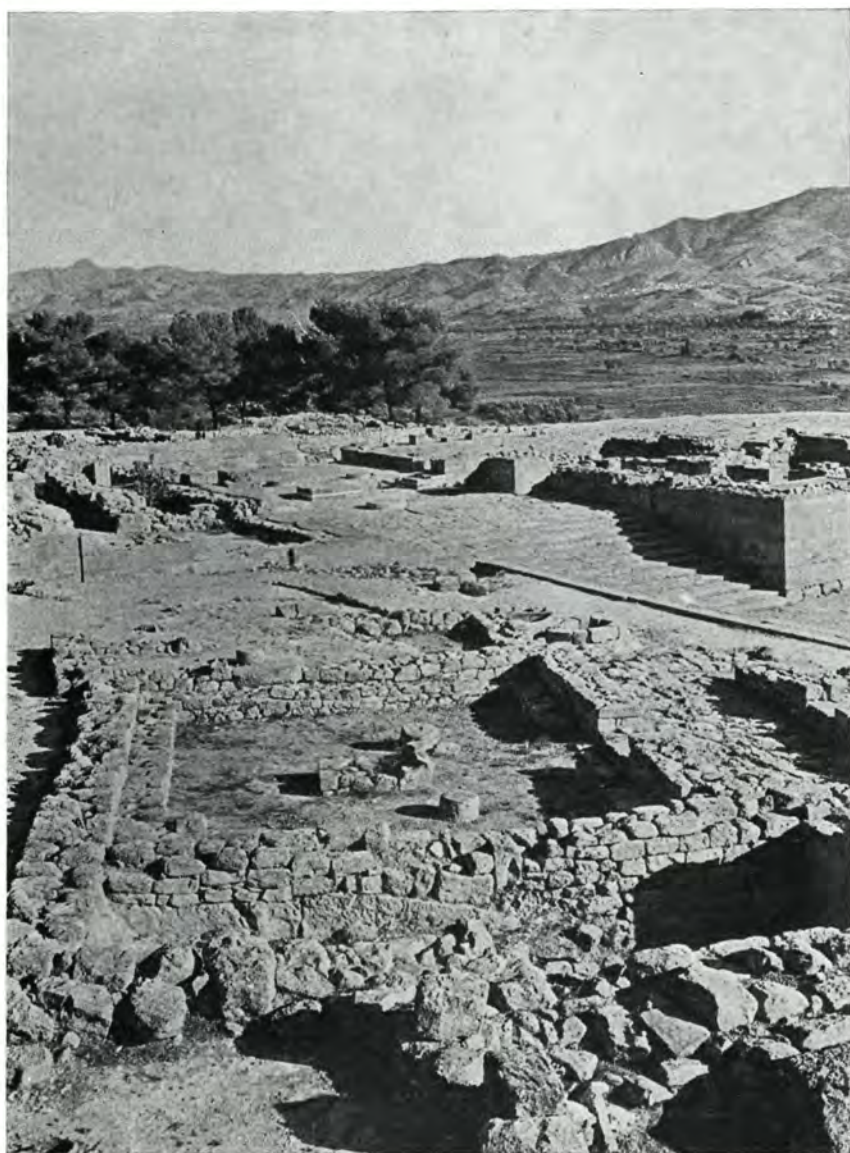
van dit grottencomplex familie-wapens en namen van bezoekers zag.

Uit een werk dat ongeveer in dezelfde tijd tot stand kwam, valt op te maken, dat de Venetiaanse bestuurders van het eiland (Kreta stond sedert 1206 onder Venetiaans bestuur) regelmatig excursies organiseerden naar dit labyrint bij Gortyn. Joodse gidsen leidden, bijgelicht door fakkels, de hoge overheidsfunctionarissen door het ingewikkelde gangenstelsel van deze grotten rond, zover als ze maar konden komen. Recent onderzoek heeft aangetoond, dat deze grotten in die tijd zeker over een afstand van 400 meter het gebergte in toegankelijk zijn geweest. Na 1450 schijnt men deze toeristische expedities te hebben gestaakt. Een reden wordt hiervoor niet opgegeven.

Het is inmiddels duidelijk geworden, dat wat men voor het 'labyrint van Gortyn' aanzag, in feite een oude steengroeve is geweest met een ingewikkeld gangenstelsel en een aantal 'kamers' die niets anders waren dan wat bredere stukken gang.

Ondanks enkele nuchtere geleerden, die hun twijfel over de identificatie van deze steengroeve met het labyrint uitspraken, blijft het labyrint-idee tot in de 19e eeuw voortleven in verbinding met de steengroeve in Gortyn.

Dan gaat men opnieuw pogen voor het labyrint-probleem een oplossing te vinden. Sommige onderzoekers willen het gehele verhaal afdoen als een mythologische fictie en concluderen daaruit dat er helemaal nooit een labyrint kan hebben bestaan. Anderen daarentegen wijzen op het feit, dat er sprake is van een *gebouw* en niet van een grot. Bovendien worden door hen de munten van Knossos aangehaald als argument en tevens de literaire traditie, die vrijwel unaniem het labyrint in Knossos lokaliseert. Al weten ze dan in Knossos geen gebouw aan te wijzen, toch moet in die plaats volgens hen het labyrint gelegen hebben. Hoezeer zij hierin gelijk hadden, zou korte tijd later blijken, want wat gebeurde? Omstreeks 1900 kocht de Engelsman Sir Arthur Evans een groot terrein in de omgeving van Knossos en hij begon daar opgravingen te verrichten. In enkele jaren kwam een compleet

minoïsch paleizen-complex uit de periode 2000-1400 v.Chr. te voorschijn. Het omvatte talrijke gebouwen in verschillende verdiepingen, alle

rond een binnenplaats geconcentreerd. Evans vond in Knossos een complete cultuur terug, ouder dan de Griekse.

Bijzonder vaak kwam in dit paleis het motief voor van de dubbele bijl, de labrys. Evans legde als eerste de relatie tussen labyrinth (volgens hem: huis van de dubbele bijlen) en het nieuw opgegraven paleis van Knossos. Ook al verwerpt men tegenwoordig zijn etymologische verklaring, de door hem gelegde relatie tussen labyrinth en minoïsch paleis wordt nu algemeen wel geaccepteerd. Waar het woord labyrinthos wel van is afgeleid, valt momenteel nog steeds niet met zekerheid te zeggen. Oorspronkelijk dacht men dat het woord uit de pre-Griekse Middellandse-Zee-kultuur afkomstig was. Toen enkele jaren geleden de griekse taal van de Myceners (het lineair-B) werd ontcijferd, bleek daarin op een kleitablet uit Knossos het woord da-pu-ri-to* voor te komen. Deze kleitablet moet evenals het exemplaar uit Pylos met de afbeelding van het labyrinth omstreeks de 13e eeuw voor Christus zijn geschreven. In die jaren was het paleis van Knossos al door brand ten onder gegaan en totaal verwoest. Bovendien hadden zich inmiddels Grieken (de Myceners) als nieuwe heersers over de Minoërs op het eiland Kreta gevestigd. Zowel de tekening uit Pylos, als de Myceense tekst da-pu-ri-to uit Knossos, wijzen erop, dat desondanks de herinnering aan dit enorme minoïsche paleizen-complex in die jaren nog niet verdwenen was. In Knossos en omgeving is de herinnering aan de wirwar van gangen, trappen, kelders en magazijnen van het oude paleis vele eeuwen lang blijven voortleven en zo vindt men op de muren van Knossos na bijna 1000 jaar nog steeds afbeeldingen van het gebouw, dat door zijn enorme omvang en rijkdom op bezoekers de indruk had gewekt een doolhof, een labyrinth te zijn.

J. P. A. van der Vin

Enige literatuur over dit onderwerp:

- British Museum Catalogue of Greek Coins, *Crete and the Aegean Islands*, London.
- Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, IV, 436 e.v., s.v. Labirinto (+ bibliografie).
- M. Lang, The Palace of Nestor, Excavations of 1957, *American Journal of Archaeology*, 62 (1958), 183 e.v. + pl. 46 (Pylos tablet).
- A. M. Woodward, The Gortyn 'Labyrinth' and its Visitors in the fifteenth Century, *Annual of the British School at Athens*, 44 (1949), 324-325.
- M. Guarducci, Hoi archaioteroi episkeptai tou Labyrinthou tēs Gortynos, *Kretika Chronika*, 4 (1950), 527-528.
- B. Ruthkowski, Les antiquités crétoises dans la relation d'un voyageur polonais du XVIe siècle, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, XCII (1968), 85-96.
- R. Pashley, *Travels in Crete*, I, London, 1837.
- P. Faure, *Fonctions des cavernes crétoises*, Paris, 1964.
- J. D. S. Pendlebury, *A Handbook to the Palace of Minos at Knossos*, London⁵, 1954.

* da-pu-ri-to is de Myceense vorm van labyrinthos. De wisseling da/la is een normaal voorkomend verschil tussen Myceens en later Grieks. Voor bu en pu had men in het Myceens maar één lettergreepsteken, nl. pu. De 'n' werd in dit lettergreepsschrift niet geschreven.

EEN SOLIDUS VAN DAGOBERT I

Ruim een jaar geleden verwierf de heer J. J. Brands te Nieuw-Dordrecht van een juwelier in Emmen een merovingische munt, welke hij ter determinatie opzond aan het Kon. Penningkabinet. Een onbekend gebleven man uit de omgeving van Ter Apel had dit stuk kort tevoren aangeboden aan een juwelier in die plaats. Deze laatste wist niet goed wat er mee aan te vangen en stuurde hem door naar een kollega in Emmen, die het goudstuk tenslotte inruilde tegen een kleine broche; de munt werd door de juwelier als 'sloopgoud' beschouwd. Vlak na de ruil ontmoette hij de verzamelaar Brands, aan wie hij vroeg of deze er soms belangstelling voor had. Het is dan ook min of meer toevallig dat het stuk aan de smeltkroes ontsnapte.

Helaas zijn pogingen om de eerste verkoper op te sporen, tot nu toe zonder resultaat gebleven; hij had waarschijnlijk meer over vindplaats en vondstomstandigheden kunnen vertellen. Toch meen ik te mogen veronderstellen dat de munt in de streek rond Ter Apel is gevonden. In de eerste plaats is er de belangrijke aanwijzing dat de man tegen de juwelier zou hebben gezegd, dat het stuk was gevonden tijdens het bewerken van de grond. Vervolgens zal slechts iemand die volslagen onbekend is met de betekenis van een dergelijk stuk en geen enkel idee heeft van de waarde ervan, dat voor de metaalprijs verkopen. Dit bevestigt m.i. het vermoeden dat het is gevonden door de man zelf, danwel door iemand uit zijn direkte omgeving. Tenslotte was het stuk nog een beetje vuil toen de juwelier het in handen kreeg, zodat het misschien een recente vondst betreft*.

Het stuk is een solidus van Massilia (Marseille), geslagen op naam van koning Dagobert I. Deze regeerde sinds circa 625 over een deel van Aquitanië. Na de dood van zijn vader Chlotarius II in 629, volgde Dagobert hem in het grootste deel van het Frankische rijk op. Hij stierf in 639, zodat de munten van Marseille op zijn naam dus geslagen zijn tussen 629 en 639.

vz. DOGOBERTUS R(ex)

buste naar rechts

kz. WELEGIUSMONE(tarius)

gevoet kruis op een globe, ter weerszijden de letters M - A

gewicht: 3,757 g, type: Belfort 2497¹.

De twee kruisjes en het stipje ter weerszijden van de globe zijn een derivatie van de waarde aanduiding XXI, d.i. 21 siliquae, ter onderscheiding van oudere solidi van 24 siliquae.

Merovingische munten op naam van een regerende koning komen relatief weinig voor. Vrijwel alle na circa 575 geslagen stukken dragen op de ene zijde de naam van de plaats waar zij zijn geslagen, terwijl op de andere zijde de naam van de monetarius vermeld is. De Provence bekleedt hier evenwel een uitzonderingspositie. In deze streek, waar Marseille de belangrijkste handelsplaats is en ook het merendeel van de munten produceert, wordt doorgaans wel koning en atelier vermeld, maar niet de monetarius.² Uit de lange periode waarin te Marseille munten geslagen zijn, kennen wij betrekkelijk weinig namen van monetarii. Eén van die enkelingen, die hier de meeste van de gesigneerde stukken voor zijn rekening neemt, is Eligius. Verondersteld wordt, dat deze monetarius dezelfde persoon is als de Heilige Eligius, bisschop van Noyon en raadsheer van de koning en voordien goudsmid³.

De grootste activiteit van Marseille als muntplaats ligt tussen circa 570 en 625⁴. In deze periode is Marseille de plaats waar de belangrijkste handelsroute tussen het Byzantijnse rijk en West-Europa begint c.q. eindigt. In 568 waren de Longobarden namelijk Noord-Italië binnengevallen, daarmee de weg over de Alpen en langs de Rijn verstorend. Zo werd een andere weg gevonden langs Rhône, Saône en Maas. De Byzantijnen bereiken in 606 overeenstemming met de Longobarden, zodat daarna de Rijnvaart langzaam maar zeker weer op gang komt. Tegen het tweede kwart van de 7e eeuw zijn de steden langs de Rhône-Saône-Maas-route economisch gezien dan ook al weer op hun retour⁵. Die achteruitgang in betekenis wordt het beste geïllustreerd door het afnemen

van de produktie der muntateliers. Uit de handboeken (Prou⁶ en Belfort) blijkt dat de munten van Dagobert schaars zijn vergeleken met die van zijn vader en voorganger Chlotarius.

Voornaamste getuigenis in onze streken van de bloeiperiode van Marseille en het intensieve verkeer via Rhône, Saône en Maas, is de vondst Wieuwerd 1866. Deze tegen circa 625 gedateerde vondst van 29 munten, bevat maar liefst 10 solidi en één triens van Marseille op naam van Chlotarius II⁴. Oudere munten van Marseille zijn ook wel in Nederland gevonden, maar stukken van Dagobert en zijn opvolgers kwamen hier tot nu toe niet voor. Slechts van twee trienten van deze koning is de vindplaats bekend: Lux (Saône-et-Loire) en Nantes (Loire-Atlantique)⁷. De zoveel Noordelijker vondst van deze solidus is dus een wel zeer opmerkelijk dokument. Tenslotte wijst de buitengewoon goede staat waarin het stuk verkeert erop, dat het niet al te lange tijd na vervaardiging in de bodem is geraakt: de munt heeft betrekkelijk weinig gecirculeerd en moet de weg naar het Noorden in vrij korte tijd hebben afgelegd.

Arent Pol

PAPIEREN MUNTVONDSTEN

Dr. van Gelder heeft menigmaal in woord en geschrift gewezen op het grote belang van muntvondsten als historische documenten. Het is dan ook niet toevallig dat tijdens zijn directeurschap enige belangrijke publicaties van Romeinse muntvondsten in Nederland zijn verschenen, die hen vanuit deze gezichtshoek bezien.

Daar in de loop der tijden menige muntvondst verloren is gegaan of uiteen is gevallen, blijft het beeld van de relaties tussen ons land en het Romeinse rijk toch onvolledig. Elke nieuwe muntvondst kan verschuiving of verbetering brengen, hetzij deze pas ontdekt wordt hetzij uit archieven opgedoken.

In de notities van Dr. L. J. F. Jansen, conservator aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden in de jaren 1835-1868, worden herhaaldelijk losse en gesloten muntvondsten genoemd en wel in samenhang met andere vondsten en in historisch verband. Onder zijn beheer stond ook de Leidse verzameling munten en penningen, die in 1881 bijna in zijn geheel is overgebracht naar het Koninklijk Penningkabinet. Als archeoloog was hij in deze de numismatici van zijn tijd vooruit, die maar al te zeer waren geneigd alleen op de zeldzame stukken uit een vondst acht te slaan zonder op de context te letten. Het lijkt ons dan ook niet van belang ontbloeit enige ervan te signaleren, die niet gepubliceerd zijn en bovendien min of meer aansluiten bij recente laat-Romeinse goudvondsten zoals die van Beilen en van Obbicht.

Afferden (L) 1865: gouden penning, gevonden in 'stuk aardappels', 'verheven parelrand eenigszins besnoeid'.

Rijssen (Ov) ? : halsring met onderscheidene voorwerpen eraan als een tand, late Romeinse penningen, enz. Vgl. die uit Vechten.

Deursen (Dr) 1863, gouden munt van Constans (Coll. Van der Feltz te Assen).

Voorschoten (ZH) 1869: Byzantijnse munt van Justinianus of Heraclius.

Zutphen 1863: aureus van Valens, op akker buiten Hospitaalspoort.

Belangrijk zijn vooral de gouden halsringen uit

* De gegevens met betrekking tot de herkomst dank ik aan de heer Brands.

1. Belfort, A. de, *Description générale des monnaies mérovingiennes*, Paris 1892-1895.

2. Engel, A. en Serrure, R., *Traité de numismatique du Moyen-Age*, tome Ier, Paris 1891, pp. 69 en 91.

3. —, pp. 78-79.

4. Lafaurie, J., Jansen, B. en Zadoks-Josephus Jitta, A. N., *Trésor de Wieuwerd*, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden XLII (1961), p. 86.

5. Zadoks-Josephus Jitta, A. N., *De eerste muntslag te Duurstede*, Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 48 (1961) pp. 6-7.

6. Prou, M., *Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale: Les monnaies mérovingiennes*, Paris 1892.

7. Lafaurie, J., *Trésor d'Escharen*, Revue numismatique 1959-60, p. 195.

het aan romeinse muntvondsten arme Overijssel en uit Vechten; wij kennen thans slechts exemplaren uit Rhenen, Beilen en Olst; deze zijn van omgesmolten solidi gemaakt en zijn dus bij de laat-romeinse muntvondsten te betrekken. Ook van de andere vondsten is het te hopen, dat zij nog te voorschijn komen. Wie weet in welke collectie zij verborgen liggen!

A. N. Zadoks-Josephus Jitta

Mevrouw C. Kramer-Clobus te Groningen, die de notities van Jansen bewerkt, was zo vriendelijk mij hierop opmerkzaam te maken en mij deze eerste publicatie over te laten.

GRIEKSE MUNTEN

Een munt is een metalen¹ voorwerp, door een overheid gewaarmerkt als wettig betaalmiddel². Munten zijn al heel oud³. Reeds in de 7e eeuw v. Chr. werden er in Lydië (Klein-Azië, het tegenwoordige Aziatische gedeelte van Turkije) klompjes elektron (een vermenging van $\pm 80\%$ goud en $\pm 20\%$ zilver), voorzien van een voorstelling, als geld gebruikt⁴. Het grote voordeel van deze gewaarmerkte en van een vast gewicht zijnde stukjes metaal was, dat men niet steeds meer behoefde te wegen en niet meer uitsluitend in goederen behoefde te betalen. De handel werd hierdoor vergemakkelijkt en breidde zich diensgevolge snel uit.

Dat elektron als muntmateriaal gekozen werd, is niet zo vreemd, het werd namelijk in natuurlijke toestand in de rivierbeddingen ter plaatse gevonden. Het was ook zeer geschikt de functie van geld te vervullen: het oxydeerde evenals goud niet, het had al een bepaalde waarde, en het was vrij gemakkelijk te verwerken.

De eerste munten noemen wij staters. Er werden hele en halve staters gemaakt, maar veel meer $1/3$ staters en kleinere onderdelen, tot zelfs $1/96$ staters toe. De kleinste denominatie was niet groter dan de kop van een kleine kopspijker. De grote stukken zagen er boonvormig uit. Later werden zij ronder.

Munten werden, tot ongeveer 1500 n. Chr.⁵, uitsluitend met de hand geslagen⁶, en waren daardoor in onze ogen misschien niet zo mooi afgewerkt als de tegenwoordige, mechanisch geslagen munten. Men had gewoonlijk twee stempels: het onderstempel dat vastzat in een aambeeld (boomstronk of iets dergelijks) en het bovenstempel dat men veelal met de hand vasthield en waarop dan met een hamer werd geslagen. Het is duidelijk dat dit laatste stempel veel meer te verduren had dan het eerste, en het moest dan ook veel vaker vernieuwd worden.⁷

- I Klein Azië, onbekende muntplaats
 $1/96$ stater (gewicht 0,15 gram), 7e/begin 6e eeuw v. Chr
 vz. protoom (voorste gedeelte) van kalf (?)
 kz. in vieren gedeeld incusum.
 10x vergroot en 1:1.

I.

Daar ieder stempel met de hand gesneden werd (de voorstelling werd er in negatief ingesneden) krijgt men kleine en soms ook grotere verschillen in de munten, vandaar dat de ene zijde van twee of meer munten soms identiek is, terwijl de andere zijde iets verschilt.

Voor iedere munt werd een afgewogen bolletje of klompje metaal – later een muntplaatje – op het onderstempel gelegd, het bovenstempel werd erop geplaatst, waarna een of zonodig meerdere klappen met de hamer werd gegeven. De ene kant van de vroegste munten was zeer eenvoudig: slechts een of meer deuken (incusum/mv. incusa), veelal vierkant of rechthoekig van vorm; de andere zijde had vanaf het eerste begin gewoonlijk al een voorstelling. Voor Lydië was deze eerste voorstelling het embleem van de Lydische koningen: de protoom van een leeuw. Voor Ionië (streek die op de handelsroute van Lydië naar de westkust lag), waar men in navolging van de Lydiërs vrijwel gelijktijdig met het slaan van munten begon, was zij aanvankelijk zeer eenvoudig: slechts een aantal lijnen.

Het elektron werd in Lydië als muntmateriaal vrij snel vervangen door vrijwel zuiver goud en zuiver zilver⁸. Men was namelijk nooit zeker van de hoeveelheid goud in een elektron-munt. Mede hierdoor waren deze munten ook te gemakkelijk na te maken. De gouden en zilveren munten van Lydië kregen als voorstelling de protomen van een leeuw en een stier, kz. incusum.

Al heel spoedig werd het gebruik van de munt door meerdere plaatsen overgenomen. Op de voorzijde werden gewoonlijk dieren afgebeeld, de keerzijde had een of meer incusa. In de 6e eeuw v. Chr. kwam een enkele maal wel eens een menselijk gezicht op munten voor.

In de loop van de 6e eeuw v. Chr. veranderden de munten wat de keerzijde betreft. Het incusum werd netter en kreeg veelal een bepaalde vorm, en ook kwamen er voorstellingen op de keerzijde. In Asia Minor (Klein Azië) bleef het oorspronkelijke incusum in sommige streken en steden langer gehandhaafd; in de overige Griekse wereld (vooral in Griekenland en Italië) ging men al heel spoedig over op –

eenvoudige – voorstellingen, die in de loop van de 5e eeuw steeds fraaier werden. Rond 400 v. Chr. waren beide zijden van de munt vaak even fraai.

Van de tweede helft van de 5e tot het begin van de 3e eeuw stond de muntkunst op een hoog peil. In deze tijd werden door bepaalde steden de beroemdste kunstenaars aangetrokken om stempels voor munten te snijden. Vooral de munten geslagen door de verschillende steden op het eiland Sicilië (Kamarina, Akragas, Syrakuse etc.) staan over het algemeen artistiek op een zeer hoog peil. Vaak sloegen juist ook steden die niet zo machtig waren de mooiste munten. Bijzonder fraaie voorbeelden hiervan zijn o.a. vele van de voornamelijk in de 5e-4e eeuw in Asia Minor geslagen kleine zilveren muntjes (vaak niet groter dan 1 cm). De mooiste stukken uit deze hele periode zijn wel die, welke op de vz. een portret 'trois quart' of 'en face' hebben.

Een waarde werd vrijwel nooit op de Griekse munten vermeld. Ook een jaartal ontbrak in deze tijd⁹. Over de namen van de munten is weinig bekend. De voornaamste waren 'stater' en 'drachme', namen die zowel voor elektron, gouden en zilveren munten gebruikt werden. De Perzen hadden gouden dareiken en zilveren sigloi¹⁰.

De gewichten van de muntsoorten waren afhankelijk van de standaard waarop zij geslagen werden; deze standaard was van streek tot streek, soms van plaats tot plaats, en bovendien nog van tijd tot tijd verschillend.

Iedere stad sloeg zijn eigen geld, en er was derhalve een zeer grote verscheidenheid van munten. Veel steden hadden een vaste voorstelling op hun munten, die honderden jaren onveranderd bleef, alleen de stijl veranderde. Andere steden wisselden meer van voorstelling. Bepaalde steden hadden specifieke voorstellingen, zodat zij alleen daaraan te herkennen waren, bijv. Athene – uil, Ephesus – bij en hert, Rhodos – kop van Helios en roos, Sinope – dolfin en adelaar, Chios – sphinx, Korinthe – vliegend paard (Pegasus), Metapontum – korenaar, Tarente – Taras (volgens overlevering de stichter van Tarente) op een dolfin, Carthago – paard

II.

- II Lesbos
Hecte (1/6 elektron stater), na 370? v. Chr.
vz. kop van Apollo
kz. vrouwekop (?) in vierkant.

IIb.

- Idem
Hecte, na 350 v. Chr.
vz. gesluierte kop van Demeter
2x vergroot.

III.

- III Cilicië, Tarsos
Obool (gewicht 0,783 gram), 1e helft 4e eeuw v.Chr.
geslagen onder de satraap Pharnabazos (?), 379-374 v.Chr.
vz. kop van Aphrodite naar voren
kz. staande satraap (?) met boog en pijlenkoker op de rug, in gevecht met gevleugelde griffioen (mytisch dier met het lichaam van een leeuw en kop en vleugels van een adelaar), in linkerhand 'flagrum'.
4x vergroot.

IVb.

IVa.

- IV Cilicië, Celenderis
Stater (gewicht 9,98 gram), begin 4e eeuw v. Chr.
vz. naakte ruiter met zweep in rechterhand, rechts van galopperend paard springend, met linkerhand teugel vasthoudend
kz. knielende geitebok met kop naar achteren gewend, daarboven beginletters van de stad: KEL(enderis).
1½x vergroot.

V.

VI.

V Cilicië, Tarsos

Stater, geslagen door de satraap Pharnabazos, 379-374 v.Chr.

kz. gebaarde kop van Ares (oorlogsgod) of de satraap Pharnabazos zelf met Attische helm; Aramesche inscriptie: FaRNaBaZuCHiLiK.

Tarsos was de meest belangrijke muntplaats van de Perzische satrapen, die Cilicië bestuurden. Ook hun legermacht was hier gelegerd. 1:1.

VI Attica, Athene

Tetradrachme (gewicht 17,18 gram), $\pm$ 430-420 v.Chr.

vz. kop van Pallas Athena met helm, versierd met olijftak en palmet

kz. uil, olijftak en halve maan, daarvoor beginletters van de stad Athene: AΘE. Dit exemplaar is gevonden in Egypte. Het zilver waarvan deze munten veelal geslagen zijn, is afkomstig uit de mijnen van Laurium. 1:1.

en/of palmboom, Syracuse – vierspan en kop van Arethusa (de bronnimf) omringd door dolfinen, etc.¹¹

De munten vertellen ons ook andere interessante zaken. Zo had bijv. Aegina (Griekenland) – een heel belangrijke havenstad, die al vroeg handel dreef met Asia Minor en vandaar ook de eerste stad in het Westen was die munten sloeg (eind 7e eeuw) – munten met een zeeschildpad erop. Na de nederlaag tegen Athene in 457 v. Chr. sloeg Aegina munten met een landschildpad; de diepere betekenis hiervan was misschien dat de handel ter zee voorbij was en dat men zich nu meer op de landbouw e.d. moest toeleggen.

De Aegina-munten zijn lange tijd een vertrouwde handelsmunt geweest. De meest bekende en belangrijkste Griekse handelsmunten, met een zeer groot verspreidingsgebied, zijn wel de –

zilveren – Atheense tetradrachmen¹² uit de 5e-4e eeuw geweest, de 'uilen', zo genoemd naar de op de kz. afgebeelde uil van Athena (voorts vindt men op de kz. de eerste 3 letters van Athene: AΘE, op de vz. de kop van de gehelmde Pallas Athena). Van deze munt zijn enorme hoeveelheden geslagen. (In Attica waren grote zilvermijnen). Men kon deze munten vinden in Egypte, Syrië, Irak, Iran en zelfs in India. Zij werden ook wel nagemaakt, o.a. in Egypte en Palestina.

VII Cilicië, Nagidos

Obool, $\pm$ 380-360 v.Chr.

vz. kop van Aphrodite met achter haar hoofd N(agidos)

kz. kop van Dionysos Pogon.

4x vergroot en 1:1.

VII.

VIII Cilicië, Soli-Pompeiopolis

Obool, $\pm$ 380-333 v.Chr.

vz. kop van Pallas Athena met Korinthische helm

kz. druiventros aan tak, met naam van de plaats, en A/P (= vermoedelijk afkorting van magistraatsnaam).

4x vergroot en 1:1.

Aanvankelijk werd deze tetradrachme vrij zorgvuldig geslagen met de kop van Athena er helemaal op. Later in de 4e eeuw sloeg men vooral de exportmunten veel slordiger: de kop van Athena stond er vaak maar half op; het gewicht en het zilveragehalte bleven echter correct.

Koperen munten zijn pas laat in de 5e eeuw v. Chr./begin 4e eeuw voor het eerst geslagen. Deze munten dienden veelal voor de lagere waarden. Zij circuleerden gewoonlijk alleen in de plaats waar zij geslagen werden, omdat de verhouding van koper tot goud en zilver plaatselijk verschillend was. Bovendien was dit kleingeld niet van belang voor de handel met andere steden. Men kan dus wel zeggen: hoe lager de waarde van een munt, hoe kleiner het verspreidingsgebied.

Vóór het gebruik van koper, en ook toen het nog niet op grote schaal geslagen werd, had men voor de lagere waarden bijzondere kleine zilveren muntjes¹³. Deze kleine muntjes zijn in verhouding met de grotere stukken veel zeldzamer. Zij werden over het algemeen gebruikt voor de dagelijkse levensbehoeften, en zeer vele van deze muntjes zijn natuurlijk verloren gegaan en, omdat zij zo klein waren, niet terug-

gevonden. De grotere stukken werden, als men het geld niet direct nodig had, of in tijden van oorlog of oorlogsdreiging, in de grond begraven (in de oudheid de veiligste bewaarplaats). Vaak werd zelfs aan de naaste familie niet verteld waar het geld verborgen was, een pijnlijke zaak bij plotseling overlijden van de begraver! Bij opgravingen, het bouwrijp maken van grond, het aanleggen van wegen, etc. worden derhalve dikwijls vondsten (men noemt dit schatvondsten = opzettelijk verborgen schatten) gedaan van meerdere grotere zilverstukken. Van de kleine muntjes vindt men dikwijls maar een enkel stuk (zgn. losse vondsten); dit zijn dan gewoonlijk verloren gegane of zoekgeraakte muntjes.

De kleine zilveren muntjes werden soms als wijgeschenk aan een godheid gegeven, men heeft ze dan ook wel gevonden bij heiligdommen. Ook kreeg dikwijls de dode een klein zilveren muntje (obool) mee in de mond, waarmee hij de veerman (Charon) kon betalen, die hem over de Styx (de rivier van het dodenrijk) moest zetten. Later gaf men koperen muntjes en zelfs wel steentjes mee! Hopelijk heeft de veerman van het dodenrijk het verschil niet opgemerkt, anders dwalen nog vele schimmen rusteloos rond!

Volgens sommige schrijvers werden de kleine muntjes voor het dagelijks gebruik in de mond bewaard. Er is een gezegde dat hierop wijst: 'Je hebt me zo aan het lachen gemaakt, dat ik mijn obool heb ingeslikt!'.

(wordt vervolgd)

IX.

- IX Pisidië, Selge
Trihemiobool, $\pm$ 350-300 v.Chr.
vz. kop van Gorgo met uitgestoken tong, naar
voren.
4x vergroot.

Noten

1. Een enkele uitzondering daargelaten (b.v. plastic munten).
2. Een *penning* is dus geen munt, omdat het geen betaalmiddel is. Soms echter wordt met 'penning' een munt bedoeld, b.v. het penningske van de weduwe. Tot in de 18e eeuw namelijk worden munten ook wel 'penningen' genoemd.
3. De uitvinding van het gewaarmerkte betaalmiddel wordt aan China toegeschreven (12e eeuw v. Chr.). Dit geld zag er echter geheel anders uit dan het ons bekende; het waren veelal verkleinde vormen van dagelijkse gebruiksvoorwerpen, zoals messen, spaden, etc.
4. Aanvankelijk waarschijnlijk alleen door een kleine groep: de rijken en/of de mensen die handel dreven.
5. In bepaalde landen tot in de 17e en zelfs wel tot in de 19e eeuw.
6. Ook bestaan er bepaalde series munten die niet geslagen maar gegoten zijn.
7. Volgens moderne experimenten kon men met een stempel op zijn minst 10.000 maal slaan, zonder dat het stempel beschadigde, maar of dit in de praktijk zo was zal sterk afhankelijk zijn geweest van de man die de hamer hanteerde en van het reliëf van de munt (bij een hoog reliëf zal men minder vaak met het stempel hebben kunnen slaan). Soms ziet men - o.a. op de munten van Syracuse - vooral aan de randen onregelmatige verhoogde plekken. Deze ontstonden doordat er een beschadiging (breuk) in het stempel was. Hoe langer men met zo'n beschadigd stempel doorsloeg, hoe groter de breuk werd en hoe duidelijker dit op de munten zichtbaar werd. Waarschijnlijk sloeg men met een mooi gesneden stempel langer door dan met een minder fraai exemplaar, want het is opvallend dat deze beschadigingen vooral op mooie munten voorkomen.
8. Sommige steden hebben nog lang in elektron geslagen, bijv. Phocaea van de 6e - 4e eeuw, Cyzikus van het eind van de 7e tot de 4e eeuw. Lampsakos sloeg in de 5e eeuw veel elektron staters. Andere streken en steden sloegen bij tijd en wijle in elektron, Lesbos bijvoorbeeld heeft grote hoeveelheden hektes (1/6 staters) geslagen.
9. Een aanduiding van de tijd kwam pas voor het eerst bij de opvolgers van Alexander de Grote voor. Men gebruikte veelal de stichting van de dynastie als het eerste jaar, de opvolgers tellen daarna door. Sommige heersers vonden zichzelf blijkbaar zo belangrijk, dat zij vanaf hun eigen regeringsaanvaarding gingen tellen. Bij de Grieks-Romeinse keizersmunten, geslagen in Alexandrië, werd bij iedere keizer geteld vanaf het begin van zijn regering. Men ziet op de kz. van de munten, in het veld, veelal ter weerszijden van de voorstelling, een L, vermoedelijk een oud hiëroglief voor jaar, en dan een A, B, Γ, Δ, etc. voor jaar 1, 2, 3, 4, etc. naargelang de regering van zo'n keizer duurde. Men behoeft dus alleen het jaar van de troonsbestijging te kennen om te kunnen vaststellen wanneer een munt geslagen is. De nieuwjaarsdatum voor iedere regering was 29 augustus; keizer's tweede regeringsjaar begon altijd op die datum, of hij nu daarvoor enkele maanden of slechts enkele dagen had geregeerd.
10. De dareiken en sigloi werden tot de verovering van Perzië door Alexander de Grote (331) in het gehele Nabije Oosten met graagte geaccepteerd. De zilveren siglos woog $\pm$ 5,60 gram en vulde daarmee als kleine zilveren munt de Atheense tetradrachme (4 drachmen) van $\pm$ 17 gram goed aan. Hedentendage worden nog steeds grote vondsten van sigloi gedaan, o.a. in Syrië, Turkije en ook in India. De sigloi zijn vaak zeer slordig geslagen. Op de vz. ziet men de Perzische koning (halffiguur), met zijn boog schietend, of lopende met boog en speer, op de kz. een rechthoekig incusum.
11. Dit wil niet zeggen dat soortgelijke voorstellingen niet ook door andere steden gebruikt werden, doch voor die steden was het dan geen traditie.
12. 4 drachmen-stuk, gewicht $\pm$ 17 gram.
13. In het begin van de muntslag waren deze kleine muntjes dikwijls niet groter dan een millimeter of twee, drie! In Athene had men prachtige namen voor deze muntjes, o.a. trihemitar-temorion! Toen men koper voor het kleingeld ging gebruiken verdwenen de kleine zilveren muntjes geleidelijk aan, maar sommige plaatsen zijn ze toch wel op grote schaal nog blijven slaan.

J. H. Evers

VALESE MUNTEN

Tussen de nu geleidelijk weer opdrogende stroom van Leeuwendaalders die vanuit het Nabije Oosten ons land weer binnenkwam, bevonden zich enkele Duitse en Italiaanse nabootsingen, de meesten van Corregio en Rietberg, ook (een halve) van Tessarolo. De heer Struwe bracht een exemplaar mee van Masserano, met rond de leeuw een spreuk CONFIDENS.DOM.NO. NON.MOVETVR. en op de keerzijde MO.NO.ARG. ORDIN.M.C. (interpunctie rozetjes). Deze leeuwendaalder is hier afgebeeld. Een half jaar geleden kon ik in Parijs een zeer slecht exemplaar van dezelfde munt kopen, die vanwege de beschadiging geen verzamelwaarde meer had. Ik heb dit exemplaar laten onderzoeken op het zilveragehalte, de uitkomst bleek 44,5% zilver, verder koper en een spoor tin.

Onlangs zag ik een serie afschriften uit het archief van de generaalmesters. Daarbij bevond zich het volgend stuk:

Conferentie van enen gecontrefeyten Hollantschen daler, wegende 17 engelsen 22 asen ende in den alloye penningen 8½ greinen

Memorie ddie 19^{en} Mey 1608 binnen Utrecht
Eenen gecontrefeyten Hollantschen daeler hebbende aen de eene sijde eenen klimmenden leeuw ende in den rande de devise CONFIDENS SOMNO NON MOVETUR al te saeme medt Latynsche capitale letteren, ende boven 't hoofd van den leeuwen een afslach gelijk een burcht, ende aen d'ander zijde een gewapent omsiende manneken met sijne vliegende sluyers ende van sijn midden tot beneden toe een wapen met een kleyn smal compartementje daer rontom, ende in 't wapen eenen klimmenden Leeuw, altesaemen in conformité van den oprechten Hollantschen Leeuwendaler, ende inden rande de naervolgenden tytel, altesaemen met Latijnsche capitale letteren x MO.NO x ALOY x CARP x DVX x SA x

Item onder in den circkel aen wedersyden van 't wapen schijnt te willen staen den datum van 1580, doch soo doncker ende getrancheert dat men qualyck kan weten wat men daer van sal maecken.

Desen bevonden rond ende gaeff van canten

dan zoo gladt, dat het schijnt of hij gegoten ware ende opgebogen zijnde te wegen 17 E. 22 asen, hiervan ingesneden 2 halffve assayen ende deur den viere gewrocht op elcke capelle met 15 engelschen loots ende daeruijt komende de broykens zuiver ende golt bevonden ende jegens den anderen opgetogen zijnde gelijk te wegen, daerna metten anderen uitgewogen, zijnde te houden in alloye, affgetogen 't fijne silver dat in 't probeerloot was, assay 5 penningen 8½ greinen.

Interessant is dat het zilveragehalte van deze imitatie, geslagen in Sabionetta, vrijwel overeenkomt (44,6%) met het stuk van Maserano, en dat ook hier en op vele andere Italiaanse nabootsingen het jaartal met opzet onduidelijk is aangebracht. Aangezien het officiële zilveragehalte van de Leeuwendaalder 75% was, zat er voor de imitatoren een aardige winst aan.

H. J. van der Wiel

EEN PSEUDO-MUNTSIERAAD IN HET ALLARD PIERSON MUSEUM

In het Allard Pierson Museum, museum van de Universiteit van Amsterdam, bevindt zich sinds kort een tot dusverre niet gepubliceerd stuk dat gezien zijn bewaarplaats mogelijk aan de aandacht van de lezers van de Geuzenpenning zou kunnen ontgaan. Graag wil ik deze gelegenheid aangrijpen om er met enkele korte opmerkingen de aandacht op te vestigen.

Het betreft een hanger uit Side aan de zuidkust van Klein-Azië die in 1972 voor de verzameling is aangekocht (afb. 1 en 2a).¹ Het stuk heeft een doorsnede van 45 mm en een gewicht van 13.8 gram. Het bestaat uit de volgende onderdelen: een dun rond bronzen plaatje waarop een, vermoedelijk eveneens bronzen, gegoten randje van bolletjes is gemonteerd en daarbinnen een met reliëf versierd rond schijfje. Dit schijfje lijkt niet van brons maar eerder van lood of zelfs van zilver te zijn; patina en aanslag maken het echter onmogelijk om hierover zonder nadere analyse zekerheid te verkrijgen. Aan de bovenzijde is tussen grondplaat en rand een cilindervormig oogje bevestigd, dat ooit gebroken en gerepareerd is. Op een kwart van de cirkel vanuit dit

afb. 1

oogje steekt tussen grondplaat en randje een klein bronzen stripje (afb. 2b); een verdikking ertegenover zou veroorzaakt kunnen worden door een tweede dergelijk stripje, hoewel daarvan niets meer te zien valt. De functie ervan is niet erg duidelijk; misschien was het stuk oorspronkelijk aan weerskanten vastgezet en maakte het deel uit van een groter geheel. Het oogje bovenaan zou dan later aangebracht zijn toen het stuk tot hanger werd omgewerkt. Het reliëfschijfje vertoont in het midden een buste omgeven door twee parelijstjes en een rij van zestien rosettes. De buitenrand staat iets op. Het stuk is aan de voorzijde paarskleurig en aan de achterzijde groen gepatineerd en was blijkens summiere resten oorspronkelijk geheel verguld.

Het is duidelijk dat we in deze hanger te maken hebben met een muntsieraad, of liever met een pseudo-muntsieraad. Er is geen sprake van een echte gouden munt met portretbuste en rand gevat in een gouden lijst van fijn granuleerwerk en rosetten, maar van een imitatie daarvan. Van de verfijning van een dergelijk origineel is in ons stuk wel veel verloren gegaan. De contouren zijn onscherp, de bolletjes

afb. 2a

afb. 2b

soms vaag en de rosetjes nogal schematisch uitgevoerd. Dat geldt ook voor het voornaamste onderdeel van de decoratie, de buste in het midden. Voorgesteld is in hoog reliëf een volledig frontale mannelijke figuur, afgebeeld tot vlak onder de borst en daar rond afgesneden, zonder aanduiding van de armen. Het hoofd loopt scherp toe in een spitse kin en wordt gekenmerkt door de grote, wijdopen ogen. De neus bestaat uit een rechte streep, de mond is niet aangegeven. Om het hoofd ligt een halfronde kap met verticale groefjes boven de ogen. De buste is bedekt met drie banden die de hals vrij laten; de bovenste heeft verticale groefjes, de middelste is versierd met verdiepte rondjes en de onderste heeft weer groefjes; op de foto is van deze minieme details weinig te zien.

De meest opvallende trekken van de buste: frontaliteit, spits gezicht en schematische weergave, wijzen op een datering in de late oudheid of nog later. Een neiging tot frontaliteit manifesteert zich in de Romeinse beeldhouwkunst al tegen het eind van de tweede eeuw n.C., terwijl ze in het Oosten al veel vroeger aanwijsbaar is. In de derde eeuw verschijnen ook op Romeinse munten portretten en face, al blijft dit een uitzondering; zo bij Julia Domna, Postumus en Carausius, in het begin van de vierde eeuw gevolgd door Maxentius en de beide Licinii.² Overigens wordt in de vierde eeuw het muntportret nog meestal in profiel aangebracht. In de vijfde eeuw groeit het aantal frontale portretten geleidelijk, een tendens die doorzet bij de Vroeg-Byzantijnse keizers Anastasius en Justinus. Volledige frontaliteit wordt bij hen echter nog niet nagestreefd; deze wordt eerst gerealiseerd onder Justinianus I. Na hem wordt een frontale uitbeelding van de keizersbuste gebruikelijk, hoewel daarnaast ook portretten in profiel blijven bestaan.³

De stijl van de buste op ons muntsieraad laat geen datering toe in de jaren rond 300; beter past het stuk in de Vroeg-Byzantijnse muntkunst. Als voorbeeld kan dan de Byzantijnse solidus hebben gediend waarop de keizersbuste voorkomt gekleed in pantser en mantel en met een helm op het hoofd. Dat alles is in het muntsieraad sterk vereenvoudigd: van de helm resten alleen nog de *pendilia* aan beide zijden van het hoofd, verworpen tot bolletjes, en bij de weergave van pantser en mantel is de nadruk komen te liggen op de horizontale plooiën van de mantel die hier schematisch van schouder tot schouder lopen. De muntportretten die het meest als voorbeeld in aanmerking komen zijn die van de keizers Tiberius II (574-582) en Mauritijs Tiberius (582-602).⁴ Ook deze vertonen spitse gezichten en een gestileerde opbouw, terwijl op sommige stempels van solidi van Mauritijs de mantel wordt aangeduid door golvende lijnen over de linker schouder en om de hals die aansluiten bij de ronde lijnen van de rechter mouw (afb. 3).⁵ Een stilering als die op het muntsieraad ligt dan voor de hand.

afb. 3

De keuze van Byzantijnse muntportretten uit de jaren rond 600 als bron van inspiratie voor de buste op onze hanger wordt ondersteund door de decoratie van de omlijsting. Een gouden schijffibula in Baltimore uit het begin van de zevende eeuw vertoont eenzelfde rosetrand tussen twee parellijstjes. De buste in het midden is daar van email. Het stuk is vrijwel even groot als het Amsterdamse (diam. 47 mm) en is gevonden in Comacchio bij Ravenna. Het wordt toegeschreven aan Byzantijnse kunstenaars (afb.

afb. 4

4).⁶ Afgezien van de veel rijkere uitvoering is de overeenkomst in de decoratie van beide sieraden opvallend. Onze hanger zou daarom heel goed geïnspireerd kunnen zijn op een soortgelijk voorbeeld, hoewel dat natuurlijk niet insluit dat het ook in dezelfde tijd ontstaan is. Het dragen van muntsieraden en pseudo-muntsieraden was in de zevende eeuw al een eeuwenoud gebruik. Vermoedelijk in de tweede eeuw n.C. begon men gouden munten als sieraad te verwerken, eerst door ze alleen maar te doorboren, maar al spoedig door ze in een zetting te vatten. De stylistische ontwikkeling van deze zettingen is goed te volgen, maar het zou te ver voeren daar nu dieper op in te gaan.⁷ Ook in Nederland zijn uit verschillende periodes fraaie voorbeelden van muntsieraden gevonden. Ik noem de hanger uit Ter Heide met een aureus van Victorinus (eind derde eeuw), de grote hangers uit Velp met portretten van Honorius en Galla Placidia (eerste kwart van de vijfde eeuw) en het Karolingische pseudo-muntsieraad met het portret van Karel de Grote.⁸ De hanger in Amsterdam is mogelijk een wat vreemde vogel temidden van deze inheemse exemplaren, maar is aan de andere kant een welkome aanwinst omdat het ons een glimp geeft van de magnifieke techniek waarin in dat andere gewezen deel van het Romeinse rijk de tradities van het verleden werden voortgezet.

Joh. S. Boersma

Graag wil ik Prof. Dr. J. M. Hemelrijk, hoogleeraar-directeur van het Allard Pierson Museum, danken voor zijn toestemming tot publicatie van de hanger.

1. Inv. 8612. Foto's G. Strietman.
2. J. P. C. Kent e.a., *Die römische Münze*, München 1973, nr 389 (Julia Domna frontaal tussen Caracalla en Geta, 202 n.C.), 508-9 (Postumus, ca 263-5; buste in driekwart, kop bijna geheel frontaal), nr 571 (Carausius, 288-93), nr 623 (Maxentius, 308-12), nr 639 (Licinius, ca 321-2), nr 640 (Licinius II, 321-2).
3. W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum I*, London 1908, pl. 1, A. R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection I*, Washington, D.C. 1966, pl. 1 e.v. (Anastasius, 491-518); *BMC I*, pl. 2, Bellinger, *Catalogue*, pl. 7 (Justinus, 518-27); *BMC I*, pl. 4 e.v., Bellinger, *Catalogue*, pl. 13 e.v. (Justinianus I, 527-65).
4. *BMC I*, pl. 13 e.v., Bellinger, *Catalogue*, pl. 60 e.v. (Tiberius II); *BMC I*, pl. 18 e.v., Bellinger, *Catalogue*, pl. 66 e.v. (Mauritius Tiberius).
5. Bellinger, *Catalogue*, pl. 66, nr 5-8 (Constantinopel) en pl. 74, nr 149 (Antiochië).
6. Baltimore, Walters Art Gallery. K. Wessel, *Die byzantinische Emailkunst*, Recklinghausen 1967, 43, nr 4, L. Mallé, *Cloisonnés bizantini*, Torino z.j., 89, afb. 12. Foto naar Wessel.
7. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, *Muntsieraden, Antiquity and Survival* 2 (1959), 168-77.
8. Twee van de vier medaillons uit Velp bevinden zich in de Bibliothèque Nationale te Parijs, de overige genoemde muntsieraden zijn in het Penningkabinet.

GRAVEURS VAN MUNTSTEMPELS EN GESNEDEN STENEN UIT DE ROMEINSE REPUBLIKEINSE PERIODE, I

Inleiding

Munten en gesneden stenen uit de Griekse en Romeinse tijd hebben enkele direkt opvallende overeenkomsten zoals de ronde vorm en het kleine formaat. Ook om technische reden ligt vergelijking voor de hand: zowel bij gemmen¹ als bij munten produceert men een inwaarts gesneden voorstelling. Bij gemmen kennen we de ingesneden voorstelling (meestal *intaglio* genoemd, afgeleid van het Italiaanse *intagliare* = insnijden) terwijl de positieve afdrukken uit de oudheid, de zegels in klei waarmee documenten en goederen verzegeld werden, meestal verloren gingen. Wat de munten betreft daarentegen bleef de originele ingegraveerde voorstelling zelden bewaard terwijl de antieke afdrukken, als munten, in groten getale bekend zijn.

Stempelsnijders en gemmensnijders vervaardigden beiden een kleine uitgeholde voorstelling in vrij hard materiaal, de eersten waarschijnlijk in metaal² de tweeden in halfedelsteen zoals kwarts en agaat in verschillende kleuren. Naar alle waarschijnlijkheid gebruikten zij hiervoor min of meer dezelfde methoden en instrumenten en voor de hand ligt dat er in feite geen sprake is van twee verschillende beroepen, maar dat dezelfde graveur op beide terreinen werkzaam was. Dit vermoeden werd reeds dikwijls uitgesproken, sluitende bewijzen ontbreken echter tot nu toe. De localisatie en datering van de door andere gegevens nauwelijks te plaatsen antieke gemmen zou zeer vergemakkelijkt worden, wanneer men zou mogen aannemen dat in de oudheid gemmensnijders in de regel ook muntstempels vervaardigden en andersom.

In de numismatische en archeologische literatuur worden de voorstellingen op gemmen en munten slechts incidenteel met elkaar vergeleken, hoofdzakelijk met het doel om een gedateerde parallel voor een gem-voorstelling te vinden.

Een poging om gemmen en munten van de

hand van één graveur of mogelijkterwijs vervaardigd in één atelier bijeen te brengen werd zelden gedaan. Dit komt o.a. doordat er uit enkele zeer belangrijke perioden voor de antieke numismatiek en glyptiek (steensnijkunst) tot nu toe weinig vergelijkbaar materiaal voorhanden is.

Bij nadere beschouwing van die perioden valt dat gebrek soms ook wel te verklaren. Een voorbeeld is de situatie in het Griekse gebied in de 6de - 4de eeuw v.Chr.

Griekse tijd

Wanneer we de Etruskische, Z.-Italische en Punische gemmen buiten beschouwing laten, mogen we misschien constateren dat de steensnijkunst in die tijd een bijna uitsluitend Ionische aangelegenheid was. De scarabeeën en scaraboiden met een ingesneden voorstelling in de voorzijde, die men tot nu toe kent uit de 6de - 3de eeuw v.Chr., dragen motieven en stilistische kenmerken die wijzen op een herkomst uit Klein-Azië en enkele eilanden in de Aegeïsche Zee. Zij zijn niet te verbinden met de kunst van het Griekse 'vasteland'³. De schaarse vondsten van het materiaal spreken een hoofdzakelijk Ionische herkomst niet tegen.

De geschiedenis van de Griekse munten, geslagen in de steden langs de kust van Klein-Azië en op vele eilanden in de Aegeïsche Zee, leert ons daarentegen dat na een bloeiperiode van muntkunst in de 6de en het eerste gedeelte van de 5de eeuw, vervolgens in de latere 5de en in de 4de eeuw in dit gebied weinig munten meer werden aangemaakt, uitgezonderd de noordelijke en zuidelijke streken (Lycië, Pamphilië, Cilicië, etc.). Klein-Azië raakt dan eerst in toenemende mate onder de monetaire invloed van Athene en vervolgens onder Perzische heerschappij, zodat het slaan van originele munten vrijwel niet meer plaatsvindt⁴.

Bovenstaande gegevens doen vermoeden dat Griekse gemmen en munten in de periode van ca. 450-300 v.Chr. meestal niet vergelijkbaar zijn, terwijl zij tevens de verwachting wettigen dat bewijzen of voorbeelden uit de latere 5de en de 4de eeuw v.Chr. hoofdzakelijk gezocht moeten worden in gebieden die niet te erg on-

der de invloed van Athene stonden: Zuid-Italië, het gebied rond de Zwarte Zee, de Turkse zuidkust en de eilanden.

In een recent onderzoek naar de herkomst van de zogenaamde Greco-Perzische scaraboïden wijst de Russische archeologe N. M. Nikoulina herhaaldelijk op de grote overeenkomst van scaraboïden uit Klein-Azië en munten uit de noordelijke en zuidelijke Klein-Aziatische gebieden⁵. Bovendien zijn uit de overige literatuur voorbeelden bekend van gemmen en munten met een identieke voorstelling en een identieke stijl uit de gebieden buiten de Atheense en Perzische invloedssfeer⁶.

Eén ervan is ook de prachtige staande stier gegraveerd in een ondoorzichtig grijs-witte chalcidoon scaraboïde, die het Koninklijk Penningkabinet enige tijd geleden aankocht (fig. 1)⁷. Wat datering en localisatie betreft is dit een gelukkige aanwinst omdat het intaglio thuis hoort in een groep scaraboïden met staande stieren, waarvan sommige afkomstig zijn van het eiland Cyprus⁸. Enkele munten geslagen te Paphos, een stad op dat eiland, rond het midden van de 5de eeuw v.Chr. hebben eenzelfde soort stier op de voorzijde (fig. 2)⁹. De dieren zijn net als op de gemmen afgebeeld met één voorwaarts wijzende hoorn, dikke plooiën in de hals en een eigenaardige uitgespaarde driehoek in de schoft. Zowel bij de munten als bij de gemmen zijn de lichaamsvormen van de dieren gegraveerd met een dikke geronde boorkop terwijl de details zoals de begrenzing van de poten, het oor, de staart en de plooiën in de hals werden aangegeven met dikke, ronde groeven. De parallel betreft hier dus niet alleen het motief maar ook de stijl en techniek van de graving.

Het wordt daardoor waarschijnlijk dat de gemmen en de muntstempels door dezelfde graveur of in ieder geval door hetzelfde atelier werden vervaardigd: een atelier dat rond het midden van de 5de eeuw v.Chr. op Cyprus werkzaam was.

Technische aspecten

Tot zover dit voorbeeld uit de Griekse tijd. Er is echter in de geschiedenis van numismatiek

en glyptiek één periode aan te wijzen waarin de voorbeelden dat stempelsnijder en gemmensnijder in dezelfde traditie en met dezelfde hulpmiddelen werkten zo talrijk zijn, dat alleen in hun specialisme verstokte bestudeerders van de antieke cultuur zullen blijven ontkennen dat het hier ook om dezelfde mensen gaat¹⁰.

In de Romeinse Republikeinse periode zijn de overeenkomsten tussen munten en gemmen zowel wat de motieven als de techniek en de stijl van graven betreft opvallend groot. Deze techniek en stijl van graven hangt in sterke mate af van de methode en instrumenten die men hiervoor hanteerde. Voordat ingegaan kan worden op de gelijkenis in traditie en motieven van de Republikeinse numismatiek en glyptiek is het hier eerst noodzakelijk om de graveerkunst en haar instrumenten wat nader te bekijken. Noch de outillage van de gemmensnijder noch die van de stempelsnijder is ons uit de Oudheid bekend; slechts de sporen die de instrumenten nalieten staan ons ter beschikking. Gelukkig lijken die sporen genoeg op die van de 18de eeuwse graveurs van gemmen om te veronderstellen dat het instrumentarium sinds de Oudheid niet veel veranderde.

Gemmen werden gegraveerd door middel van draaiende boren gemaakt van een vrij zacht metaal zoals bijvoorbeeld brons, en met behulp van een papje van olie en slijppoeder (korund bijvoorbeeld), dat aangebracht tussen de boorkop en de steen voor het eigenlijke uitslijpen zorgde. De draaiende spil waarop de boren bevestigd werden was in de Oudheid van het handboog type of werd met de voet aangedreven zoals een pottenbakkersschijf¹¹. De 18de eeuw kende voor dit doel een meer geraffineerde voetaandrijving (fig. 3)¹². Wanneer men de gemmenvoorstellingen goed bekijkt wordt duidelijk dat gemmensnijders eerst de grote vormen, zoals van lichamen en dergelijke, uitholden en dan pas de details graveerden¹³. Het

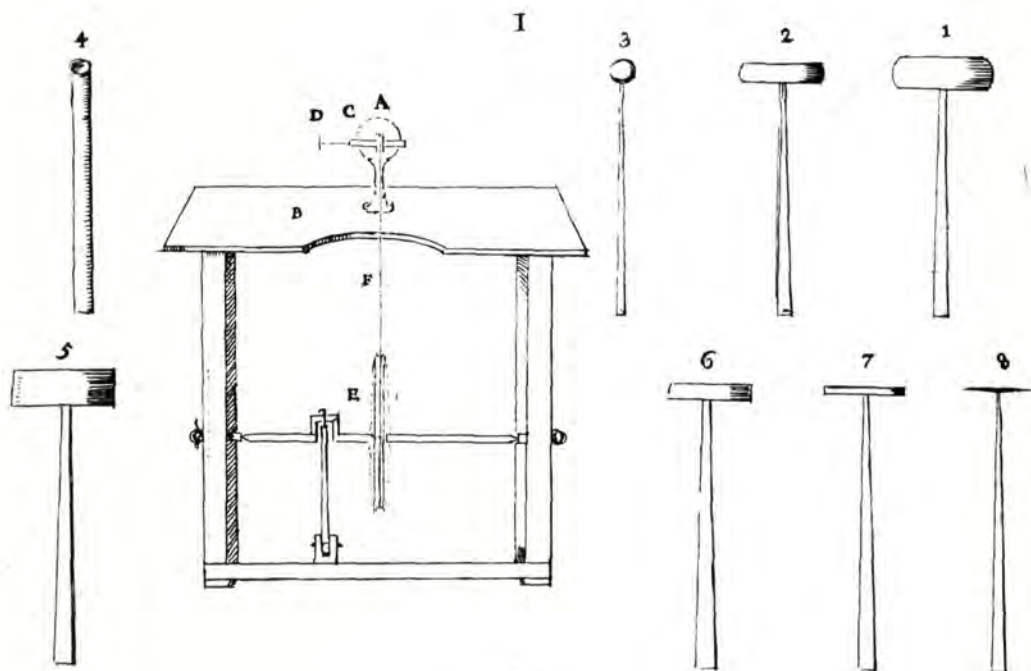
2

aanbrengen van details met fijnere boorkoppen gebeurde in de grotere vormen, zij liggen dan ook *dieper* in de steen en *hoger* op de afdruk.

De grote vormen werden gemaakt met *geronde boorkoppen* (demi-ronde, Flachzeiger, Bolzenzeiger, Flachperl etc.). Het zijn ofwel cylinder-, of peervormige boorkoppen met een geronde top ofwel dikke schijven met geronde randen (fig. 3, nos. 1 en 2).

De 18de eeuwse steensnijder Lorenz Natter tekende zijn instrumenten, de sporen die zij nalieten en gaf daar uitleg bij¹⁴. Hij gebruikte voor zijn intaglio van een Sarapiskop eerst een grote geronde boorkop voor de uitholling met de letter a op de tekening (fig. 4), vervolgens nam hij een kleinere maat van dezelfde soort boorkop voor de uithollingen met de

letter b, voorts een nog kleinere voor de vlakken d etc. Hij eindigde met een boorkop in de vorm van een bolletje 'pour mettre le point à l'extrémité du nez' zoals hij zelf schrijft. Deze *kogelronde boorkoppen* (bouterolle, globolo tondo, Rundperl) zijn grotere en kleinere bolletjes, die gebruikt werden om in doorsnee halfronde puntjes te graveren (fig. 3, no. 3). Natter beeldt een antieke cornalijn af waarop Aeneas staat met zijn vader Anchises op de schouder en zijn zoon Ascanius aan de hand (fig. 5). Met kleine cirkeltjes zijn op zijn afbeelding de halfronde gaatjes, die met een bouterolle gegraveerd werden, weergegeven. Zij zijn te zien bij de tenen, de hielen, de knieën en het pantser. De laatste groep belangrijke boorkoppen is die der *schijfvormige boorkoppen* (terebra, scie, wheel, Schneidezeiger). Zij hebben de vorm van een wiel (fig. 3, nos. 7 en 8). De zijanten zijn meestal rond waardoor de gleuven die men ermee graveerde ronde zijanten hebben, dit in tegenstelling tot het an-

3

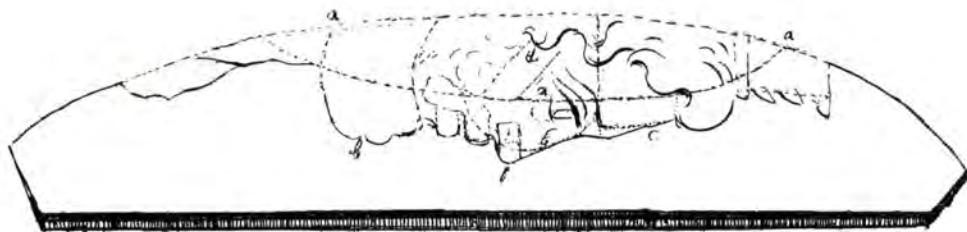
1

2

3

4

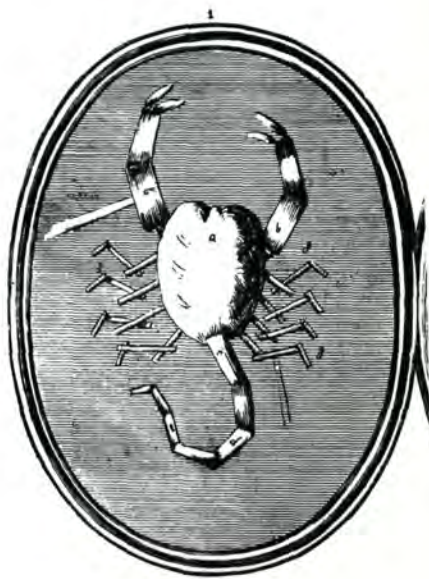
dere, in de oudheid weinig gebruikte, instrument waarmee gleuven te graveren zijn: de *diamantpunt*. Een door Natter nagetekende schorpioen in een antiek amulet laat de sporen zien van een dikker wiel voor gleuf b, en een steeds dunner wiel voor c, d, e, f etc. (fig 6).

Gedachtig aan deze lessen van Natter richten we onze aandacht op de Republikeinse gemmen en munten. Dit artikel beperkt zich hoofdzakelijk tot het materiaal in het Koninklijk Penningkabinet.

Romeins-Republikeinse tijd

De Republikeinse gemmen en munten laten invloeden zien van de Etruskische kunst uit de streken ten Noorden van Rome en van de door de Griekse Hellenistische kunst beïnvloede kunst in de streken ten zuiden van Rome. Met name de steensnijkunst van de 3de en 2de eeuw v.Chr. laat zich onderverdelen in een meer noordelijke Etruskiserende stijl en een meer zuidelijke Helleniserende stijl, zoals de Berlijnse gemmenkenner A. Furtwängler ontdekte¹⁵. Dit geldt zowel voor de vorm van de stenen en de motieven die men in de voorstellingen hanteerde als voor de stijl en de techniek waarmee men de voorstellingen vorm gaf.

De vroege Italische munten van gegoten koper hebben over het algemeen een ruwe Italische stijl; de steden in Zuid en Midden-Italië slaan onder Griekse invloed daarentegen geraffineerde munten, totdat zij onder de macht van Rome vallen. Als Rome zelf met het aanmaken van munten begint, gebeurt dat in Zuid- en Midden-Italië en wordt de techniek en dikwijls ook de voorstelling aan die gebieden ontleend. In de latere Republikeinse periode worden munten en dus waarschijnlijk ook muntstempels gemaakt in Rome zelf en in een aantal muntplaatsen, die men nog niet goed weet te localiseren¹⁶. Het is mogelijk dat gemmen, die immers wel in een meer noordelijke en een meer zuidelijke stijl zijn te verdelen, bij een grove localisatie van die muntplaatsen zouden kunnen helpen.

6

Voorbeelden uit Midden en Zuid Italië (3de - 2de eeuw v.Chr.). Een van de vroegste munten waarop het woordje ROMA in de afsnede te vinden is, zijn de gouden halve staters met aan de voorzijde een Januskop en aan de keerzijde de zogenaamde eedscène¹⁷. Een jongen zit ge-

5

hurkt met een biggetje in de armen en op dit beest legt een man onder toezicht van een andere man een eed af. De staters worden gedateerd in ca. 216 v.Chr. (fig. 7)¹⁸. De muntplaats bevond zich vermoedelijk ergens in Midden- of Zuid-Italië. In de voorstelling van de eedscène zijn de mannenfiguren weergegeven met zeer gerond gegraveerde lichaamsvormen en als detaillering van de figuren bevinden zich op verschillende plaatsen dikke ronde bobbels, o.a. bij de hielen, de tenen, de kuiten, de schouders en handen. Deze bobbels zijn gemakkelijk te herkennen als dikke boutrolle kuilen, gemaakt in het originele muntstempel. Wat deze manier van graveren betreft is een groep gemmen in de kollektie van het Koninklijk Penningkabinet uit de late 3de en de vroege 2de eeuw v.Chr. goed vergelijkbaar. Het duidelijkste voorbeeld uit die groep is een cornalijn met een convexe voorzijde (wat kenmerkend is voor de Helleniserende groep gemmen (fig. 8). Het betreft hier een voorstelling met eveneens twee oudere mannen en een jongere man; deze kleinere naakte man op de voorgrond lijkt een voorwerp te halen uit een pot die tussen de mannen in op de grond staat. Opvallend zijn ook in dit intaglio de sterk gerond gegraveerde lichaamsvormen en de dikke boutrolle bobbels. De manier waarop zij gegraveerd zijn is ruwer dan bij de stater met de eedscène, maar van muntvoorstellingen kan een deel zijn afgeslepen.

Een grote groep 2de eeuwse Helleniserende gemmen met een convexe voorzijde en rond of bijna rond van vorm kenmerkt zich door een overdreven gebruik van de boutrolle ter detaillering van de voorstelling; te pas en te onpas zijn de boutrollebobbels over de voorstellingen verspreid. Deze groep gemmen wordt op goede gronden over het algemeen aan Campanië toegeschreven¹⁹. Op denarii, toegeschreven aan muntateliers in centraal Italië (Sydenham legt verband met Samnium), is de invloed van de 'Campaanse' gemmen duidelijk waar te nemen. De munten laten een herhaling zien van de bovenomschreven eedscène op de voorzijde en worden gedateerd in ca. 110-108

v.Chr. (fig. 9)²⁰. Ondanks het nogal afgesleten exemplaar zien wij weer ronde lichaamsvormen en een bubbel-detaillering door middel van een vrij grove boutrolle bij de hielen, kuiten, knieën, handen, schouders etc. Het gebruik van boutrolle detaillering is op de munt vrij bescheiden vergeleken met de uitgesproken gemrepresentanten van deze stijl, die hier tot voorbeeld gekozen zijn. Zowel de Diomedes, gegraveerd in een sard (donkerbruine chalcidoonvariëteit) (fig. 10) als de Cupido (fig. 11) tonen overdreven veel bobbels.

Andere in de 2de eeuw te dateren convexe gemmen van de Campaanse stijl zijn van invloed geweest op het muntstempel dat de muntmeester C. Postumius in ca. 74-73 v.Chr. liet snijden (fig. 12)²¹. Zowel op een Haagse gem als op de munt zien wij een hond rennen met gestrekte voor-, en achterpoten (fig. 13). Zijn ribben werden aangegeven met diepe geronde geulen en voor het overige geschiedde de detaillering door middel van boutrolle bolletjes. De gem is weer nonchalanter gegraveerd dan de munt, die van later datum is. Iets beter gegraveerd is een gem met de voorstelling van een Cerberus met dezelfde manier van detaillering van de ribbenkast (fig. 14). We zullen met deze voorbeelden uit het gebied ten Zuiden van Rome, die zoals we zagen veel boutrolle detaillering in de voorstelling hebben, deze stenen even laten rusten voor een beschouwing van de steensnijkunst in het gebied ten Noorden van Rome.

Voorbeelden uit het gebied ten Noorden van Rome (3de - 2de eeuw v.Chr.)

De Etrusken kenden vanaf hun vroegste cultuurperiode een bloeiende steensnijkunst, die zich vanaf de 5de eeuw v.Chr., inspireerde op motieven van Griekse roodfigurige vazen²². Omdat in de 3de - 2de eeuw v.Chr. de productie en dus ook de import van dit soort vazen reeds lang opgehouden was gebruikten de Etruskisch-Italische ateliers als voorbeelden voor hun gem-voorstellingen²³:

7

8

10a

9

10b

11

- a. motieven van vroegere scarabee voorstellingen
- b. motieven ontleend aan Zuid-Italië
- c. motieven uit het Hellenistische Oosten
- d. voorstellingen uit de eigen cultuur.

De derde eeuw voor Chr. biedt naast nonchalant gegraveerde scarabeeën met verwaterde motieven, ontleend aan een voorafgaande stijlperiode, een nieuw type gesneden steen. Men slijpt gladde lang ovale ringstenen bij voorkeur van de ook voor de 3de eeuwse scarabeeën zo geliefde dwars gestreepte agaat. Deze ringstenen hebben voorstellingen met de hier boven opgesomde motieven. De lang-ovale vorm van de stenen en de langgerekte figuren in de voor-

stellingen wijzen op inspiratie uit het Hellenistische Oosten waar langgerekte ovale ringstenen en intagli met één langgerekte staande figuur geliefd waren.

Het Koninklijk Penningkabinet bezit een goed voorbeeld van zo'n Etruskisch-Italische ringsteen van gestreepte agaat met de verwerking van een motief dat op Hellenistische munten en kleizegels reeds populair was: een staande Apollo (fig. 15)²⁴. De god leunt met zijn elleboog op een zuil waarop een lier staat, terwijl hij in zijn andere hand een lauriertak houdt. De figuur is langgerekte als in de Hellenistische kunst, maar de stijl en de techniek zijn typisch

13a

13b

12

14a

14b

15

16a

16b

20

17

18

Italisch. De houding van de god is houderig, de Griekse contrapost beweging (schouders draaien tegen heupen in) veroorzaakt door het leunen van de figuur is niet begrepen; het been waar het gewicht niet op rust, bungelt vreemd opzij. De lichaamsvorm werd zonder detaillering gegraveerd met een tamelijk ronde boor, enkele details in het gezicht en de attributen van de god werden gegraveerd met dikke geronde gleuven. De boutrolle detaillering van de Campaanse ringstenen ontbreekt geheel.

Voorbeelden uit de 1ste eeuw v.Chr.

Enige andere gestreepte agaten uit de 1ste eeuw v.Chr. dragen voorstellingen van vrouwen op de rug gezien, die door hun attributen dikwijls als Muzen herkenbaar zijn. Staande Muzen komen op Republikeinse 1ste eeuwse denarii ook zeer dikwijls voor. De 'Muzen' (en de verwante Venus met helm) op de gemmen (fig. 16-19) werden gegraveerd met de typisch Italische houderigheid. De detaillering, zoals bijvoorbeeld de plooien van de draperie, geschiedde met

22

ronde geulen veroorzaakt door een gerond wielkje. De figuren zijn bovendien hier en daar 'verlevendigd' met vreemde dikke bouterolle kuilen. Als omschrijving van deze graveerstijl gebruik ik de term 'hoekige-bubbel' stijl. De munt die hier als vergelijking dient is een aureus geslagen onder de muntmeester C. Vibius Varus, waarschijnlijk te Rome in ca. 39 v.Chr. (fig. 20)²⁵. De vrouw is in de numismatische literatuur beschreven als Venus kijkend in een spiegel. Naar analogie van geschilderde figuren en de vrouwelijke figuren op hier genoemde gemmen zou ik haar liever als Muze betitelen: zij houdt immers geen rond voorwerp (spiegel) in de hand, maar een boekrol. Zowel wat het motief betreft als wat de stijl en techniek aangaat heeft deze muntvoorstelling een voorgeschiedenis in de glyptiek; de ringsteen, afgebeeld in fig. 16 is door de haar-dracht van de vrouw vroeger te dateren dan de munt. De ringsteen is gevat in een antieke zilveren ring waarvan het type te dateren is in de 2de - 1ste eeuw.

Een van de meest duidelijke 'hoekige-bubbel' stenen in de kollektie van het Koninklijk Penningkabinet heeft als voorstelling een vrouw rijdend op een stier (fig. 21). Zij houdt een draperie in beide handen uitgestrekt boven haar hoofd. Wij kennen dit motief in de antieke kunst als Europa op de stier. Omstreeks 45 v.Chr. sloeg de muntmeester L. Valerius Acisculus een munt met op de keerzijde 'Valeria Luperca' in de houding van Europa op de stier (fig. 22)²⁶. Munt en gem zijn wat motief betreft identiek, maar de graveerstijl van de munt is fraaier. Deze munt werd waarschijnlijk te Rome geslagen in ca. 45 v.Chr. Waar de gemmen van de 'hoekige-bubbel' stijl gesneden werden is niet met zekerheid te zeggen. In Aquileia, een stad in Noord-Italië in de buurt van Triëste waar vele gemmenwerkplaatsen gedurende de late Republikeinse en Romeinse Keizertijd werkzaam waren, zijn enkele gem-

21a

men van dit stijltype gevonden. Mogelijk werden zij daar ter plaatse ook gegraveerd.

De ringstenen van gestreepte agaat ruimen in de 1ste eeuw v.Chr. het veld voor ringstenen met een vlakke voor-, en achterzijde. Deze werden gesneden van rode cornaliën, witte chalcidoon en groene smaragd pasta en zijn opvallend gemakkelijk onder te verdelen in een aantal stijlgroepen. Een groot aantal gemmen laat in de voorstelling het gebruik van wieljes-boren voor de detaillering van o.a. haren en draperie zien; deze stijlgroep krijgt de naam 'wieljes' stijl. Een andere groep gemmen onderscheidt zich door het gebruik van kleine bouterolle putjes voor de detaillering; deze stijl-

21b

23

groep noem ik de 'bobbeltjes' stijl. Romeinse denarii uit de eerste eeuw v.Chr. laten zich ook in deze stijlgroepen onderverdelen.

Voorbeelden van de 'wieltjes' stijl.

Verskillende koppen gegraveerd in gemmen tonen grote overeenkomsten in stijl en motief met dergelijke voorstellingen op munten:

I. Amphitrite buste.

a) voorzijde van een denarius, geslagen door Q. Crepereius M. F. Rocus in ca. 70 v.Chr. en toegeschreven aan een Italische provinciale munt (fig. 23)²⁷.

b) rode cornalijn, 11.5 x 8 x 5 mm (fig. 24).

Overeenkomsten in de stijl en techniek zijn de ondiepe, zachte geronde graving van de hoofdvormen zoals het gezicht en de schouders en de vrij diepe geronde gleuven, waarmee

24

de haren en golven om de schouders van de zeegodin werden gegraveerd.

II. Buste van Victoria.

a) voorzijde van een denarius, geslagen ca. 100 v.Chr., waarschijnlijk in een Gallische muntplaats (fig. 25)²⁸.

b) oranje cornalijn, 16.5 x 12.5 x 4 mm (fig. 26).

Bij het vergelijken van beide objecten moet wel bedacht worden dat de voorstelling op de steen een andere indruk maakt, omdat hij aangepast is aan het ovale formaat van de gem; de muntvoorstelling is daarentegen zeer breed en aangepast aan de ronde muntvorm. Ook zijn de haardrachten enigszins verschillend. Het profiel van beide vrouwenkoppen is echter goed vergelijkbaar.

25

26

28a

28b

27

30a

30b

29

31

32a

32b

III. Apollo kop.

a) denarius van C. Publius Malleolus uit ca. 90 v.Chr. (fig. 27)²⁹.

b) donkerbruine ondoorzichtige sard, 13.5 x 13 x 2 mm (fig. 28).

De munt is duidelijk geïnspireerd door Hellenistische munten met dit soort koppen. De gemvooresstelling is wat 'kaler' gegraveerd met een duidelijker onderscheid tussen geronde hoofdvorm en smalle groeven voor de details.

IV. Apollo kop.

a) denarius van L. Calpurnius Piso, gedateerd ca. 90-89 v.Chr. (fig. 29)³⁰.

b) nicolo, 11.5 x 9.5 x 2.5 mm (fig. 30).

In dit geval maakt de gemvooresstelling een duidelijker Hellenistische indruk dan de munt, voornamelijk door het wijdopen bollere oog en de dieper uitgeholde vormen. Zowel bij de gem als op de munt werd het haar met smalle parallelle groeven aangegeven.

V. Apollo kop.

a) denarius, geslagen door M. Porcius Cato ca. 93-91 v.Chr. (fig. 31)³¹.

b) nicolo, 11.5 x 9.5 x 2.5 mm (fig. 32).

Hoewel het type kop hetzelfde is als dat onder het vorige nummer, is zowel op de gem als op de munt een meer 'aangedikte' stijl zichtbaar. De haren zijn met dikkere en niet zo rechte groeven aangegeven, evenals ogen, neus en lippen.

VI. Italia kop en Apollo kop.

a) denarius met een Italia kop, geslagen ca. 90-88 v.Chr. (fig. 33)³².

b) (bruine ondoorzichtige sard met Apollo kop, 14 mm diam. x 2 mm (fig. 34).

Het motief op deze objecten is niet exact hetzelfde, maar stijl en techniek zijn identiek, vooral wat betreft de ver uitstekende neus, de half geopende lippen en de merkwaardig omgebogen kin. Ook het ver naar achteren liggende oog met de lange wenkbrauwboog is hetzelfde.

34a

34b

33

36a

35

VII. Jupiterkop.

a) denarius, geslagen ca. 100-97 v.Chr. door Vettius Sabinus (fig. 35)³³.

b) rode jaspis, 12 x 9.5 x 2 mm (fig. 36).

De kop op de munt laat weer een meer aangedikte stijl zien zoals bij het voorbeeld No. V. De gemvoorstelling is hier een 'vertaling' van het motief in de meer direkte en kalere 'wiel-tjes' stijl.

(wordt vervolgd)

M. Maaskant-Kleibrink

Noten

1. In de Engelse en Duitse literatuur maakt men voor gesneden stenen een onderscheid in benaming tussen gemmen en cameeën, waarbij de eerste groep een inwaarts gesneden voorstelling heeft terwijl bij de tweede groep de voorstelling opliggend is. Hoewel de benaming verwarrend is omdat het Engelse 'gem' ook gewoon edelsteen betekent, is hij hier gehandhaafd.
2. In dit artikel wordt geen rekening gehouden met het probleem of stempels van antieke munten gegoten werden in plaats van gesneden, omdat bewijzen daarvoor te gering zijn: o.a. P. Balog, Notes on ancient and medieval minting technique, *NumChron* 15 (1955) 195-201.
3. o.a. J. Boardman, *Archaic Greek gems, schools and artists in the sixth and early fifth centuries B.C.* (1968).
4. o.a. G. K. Jenkins, *Ancient Greek Coins* (1972) hoofdstuk III en IV.
5. N. M. Nikoulina, La glyptique 'grecque orientale' et 'gréco-perse', *AntK* 14 (1971) 90 e.v.
6. Zie o.a. de lijst in G. M. A. Richter, *Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans* (1968) 24-25.
7. Inv. Nr. 1969/125; afmetingen 21 x 16.5 x 8 mm.
8. J. Boardman, *Archaic Greek gems* (1968) Nrs. 521-530.
9. G. F. Hill, *BMC Cyprus* (1904) 43-44, Pl. 8, Nrs. 5-6.
10. Na de felle kritiek van numismatische zijde door W. Schwabacher in de *Schweizerische Numismatische Rundschau* 45 (1966) 191 e.v. op het boek *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spätrepublikanischer und augusteischer Zeit* (1966) van de hand van M.-L. Volenweider waarin wordt verondersteld dat Re-

- publikeinse gemmensnijders ook muntstempels graveerden, heeft niemand het probleem meer durven aanroeren.
11. Voor de afbeelding van een handboog-boor op de grafsteen van een gemmensnijder, zie o.a. G. M. A. Richter, *Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans* (1968) 4, afb. a.
 12. Gravure uit het boek van L. Natter, *Traité de la méthode antique de graver en pierres fines comparée avec la méthode moderne* (1754).
 13. Voor de beschrijvingen van de techniek o.a. E. Babelon, *La gravure en pierres fines, camées et intailles* (1894); G. M. A. Richter, *Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans* (1968) 5 e.v.; E. Zwierlein-Diehl, *Die antiken Gemmen des kunsthistorischen Museums in Wien I* (1973) 18 e.v.
 14. Natter, *Traité* (1754).
 15. A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen III* (1900), hoofdstuk 8.
 16. o.a. E. A. Sydenham, *The Roman Republican Coinage* (1952) xv-lxix.
 17. Sydenham, *Republican Coinage* (1952) Nr. 70, Pl. 33. Inv. No. 184.
 18. J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow, M. en A. Hirmer, *Die römische Münze* (1973) Nr. 14.
 19. Furtwängler, *Gemmen* (1900) hoofdstuk 8.
 20. Sydenham, *Republican Coinage* (1952) Nr. 527, geslagen onder muntmeester Ti. Veturius. Inv. No. 1743.
 21. Geslagen te Rome: Sydenham, *Republican Coinage* (1952) Nr. 785, Pl. 22. Inv. No. 1518.
 22. P. Zazoff, *Etruskische Skarabäen* (1968) 33 e.v.
 23. zie de ringstenen beschreven in: W. Martini, Die etruskische Ringsteinglyptik, *RM Erg.H* 18 (1971).
 24. Bijvoorbeeld munten: geslagen door Seleukos II, zie Sylloge Copenhagen (Syria, Seleucid Kings) Pl. 4, No. 119.
Kleizegels: M. Maaskant-Kleibrink, *Cachets de Terre - de Doliché (?) - BABesch* 46 (1971) Nrs 18-19.
 25. Sydenham, *Republican Coinage* (1952) Nr. 1137. Inv. Nr. 1786.
 26. *ibidem*, Nr 998a. Inv. Nr. 1719.
 27. *ibidem*, Nr 796a. Inv. Nr. 797.
 28. *ibidem*, Nr 565. Inv. Nr. 1913/2.
 29. *ibidem*, Nr 614. Inv. Nr. 1465.
 30. *ibidem*, Nr 664. Inv. Nr. 573.
 31. *ibidem*, Nr 596a. Inv. Nr. 1502.
 32. *ibidem*, Nr 639. Inv. Nr. 54.
 33. *ibidem*, Nr 587. Inv. Nr. 1741.

MONNAIES - MÉDAILLES - JETONS

EXPERTISES

MAISON FLORANCE

(Mme N. KAPAMADSI)

S.A.R.L. - Maison fondée en 1890

17, rue de la Banque - PARIS 2e - Tél. 250 09-32 - R.C. 20475 B.

P. & P. SANTAMARIA

founded 1898

Piazza di Spagna, 35

00187 - ROMA - Italy

(Telephone: 6790416)

COINS

AND

MEDALS

Numismatic Publications

Em. BOURGEY

Expert en Médailles auprès du

Tribunal Civil de la Seine

PARIS 9e

7, Rue Drouot

MONNAIES ET MÉDAILLES

JACQUES SCHULMAN B.V.

MUNTEN — PENNINGEN — ANTIQUITEITEN

EXPERTISES — VERKOOP — INKOOP — VEILINGEN

Keizersgracht 448 Tel. 23 33 80 - 24 77 21 Amsterdam

„DE SNEEKER VLIAGER”

JILLE B. WESTERHOF

NUMISMAAT

**munten, penningen,
topografische prenten,
boekwerken, antiquiteiten,
ruim assortiment Nederlandse
en buitenlandse bankbiljetten**

Nauwe Noorderhorne 18, Sneek Telefoon 05150-7198, b.g.g. 6866
Maandags gesloten

MEVIUS & HIRSCHHORN INT. B.V.

AMSTERDAM UTRECHTSESTRAAT 33
tel. 66990 en 255736

Nederlandse en buitenlandse munten,
albums, grote sortering numismatische
literatuur, bankbiljetten en een zeer
fraaie collectie Romeinse munten.

Munten- en boekenlijst gratis op aanvraag

GALERIE DES MONNAIES SA

Bernth Ahlström

Bureaux: 11, Cours de Rive
tel.: 022 - 35.56.75
Magasin 19, Rue Pierre-Fatio

Case postale 27
1211 - Geneve 3 Rive
Telex: 28104 gd mgch

MONNAIES

MEDAILLES

Ventes aux enchères — Listes de prix illustrées

Für die deutschen und österreichischen Münzen sowie das Römisch-Deutsche Reich
wenden Sie sich bitte direkt an:

GALERIE DES MONNAIES GMBH

Achenbachstrasse 3
4 DÜSSELDORF-Allemagne
Tel.: 211 / 66 10 77

MÜNZEN

MEDAILLEN

De eerste zilveren crown

De muntuitgifte van de Seychellen (1974) wordt terecht gedomineerd door het zilveren crown-stuk van 10 rupia. Deze aantrekkelijke munt, de eerste ter grootte van de Engelse crown, completeert de Seychellen-munten van 1 cent tot 10 rupia.

Op de voorzijde draagt de munt de beeldenaar van Koningin Elizabeth II, zoals zij geportretteerd is door Arnold Machin. De keerzijde toont de groene schildpad, een van de bekendste dieren van de Seychellen. Deze kant werd speciaal ontworpen door Suzanne Danielli.

De zilveren 'proof' munt van 10 rupia.

Van de uitgifte, die beperkt is tot 25.000 stuks heeft Spink aan verzamelaars 20.000 losse zilveren crowns van 'proof' kwaliteit te bieden. De munten hebben een hoogglanzend veld, terwijl het reliëf gematteerd is. Deze munt is wettig betaalmiddel op de eilanden en heeft een geldswaarde vergelijkbaar met fl. 4,73. Hij weegt 28,28 gr., de diameter is 38,61 mm. en het gehalte is 925/1000. De munt wordt geleverd in een donkerblauw kunstleren etui.

De zilveren 'proof' set.

De overige 5.000 zilveren crown-stukken zijn gecombineerd met 5.000 zevenhoekige zilveren 'proof' munten van 5 rupia. Deze laatste is qua vormgeving gelijk aan het 5 rupia-stuk uit 1972, maar draagt het jaartal 1974. Het zijn overigens de enige 5 rupia munten die dit jaar geslagen worden. Het gewicht bedraagt 15 gr., de diameter 30 mm. en het zilveragehalte is 925/1000. De set wordt geleverd in een etui.

Tevens worden de 10 rupia-stukken van een koper-nikkel legering in een onbeperkt aantal aangemaakt. Deze munt zal in omloop gebracht worden. Exemplaren van deze munt worden beschikbaar gesteld in een hardplastic etui.

Deze drie aanbiedingen zijn alleen verkrijgbaar via:
Spink & Son Ltd., 5, 6 & 7 King Street,
St. James's, London SW1.
(Company Registration no. London 535901)

Spink

De munten zijn in werkelijkheid kleiner dan hier afgebeeld.

van de Seychellen.

Bestelformulier

Te richten aan:
Spink & Son Ltd., Seychelles Coins,
P.O. Box 222, Croydon CR9 3RP,
England.

Wilt u mij toezenden:

(SEA)... zilveren 'proof'
munten van 10 rupia
à fl. 42,50
(beperkt tot maximaal
5 munten per besteller)

= fl.

Naam:

(SEB)... zilveren 'proof'
munten van 5 en 10 rupia
à fl. 85,- per set
(beperkt tot maximaal
5 sets per besteller)

= fl.

Adres:

(SEC)... 'uncirculated' koper-
nikkelen munten van
10 rupia à fl. 10,-

= fl.

Plaats:

Ik sluit een cheque of betaal-
cheque(s) in ter waarde van fl.
uitgeschreven op naam van
Spink & Son Ltd.

De prijzen zijn inclusief verpakking
en verzending.

Binnen 28 dagen ontvang ik mijn
bestelling franco thuis.

Spink

GERHARD HIRSCH

NUMISMATIKER

MÜNCHEN - 2 - PROMENADEPLATZ 10

ANKAUF • VERKAUF • VERSTEIGERUNGEN

MÜNZENHANDLUNG
GITTA KASTNER
MÜNZEN-AUKTIONEN

AUSFÜHRUNG ALLER
ERSTEIGERUNGS-AUFTRÄGE
IM IN- UND AUSLAND

8000 MÜNCHEN 2
PROMENADEPLATZ 9/I
TELEPHON 0811/299070

SCHULMAN COIN & MINT, INC.

NEW ADDRESS
25 WEST 45th STREET
NEW YORK, N.Y. 10036

THE MOST IMPORTANT FIRM FOR FOREIGN COINS
IN THE UNITED STATES

4—6 Auctions per year at the Waldorf-Astoria Hotel.
Subscriptions: \$ 10.00 per year for all our publications.

Tel: Mu-7-3145

WUI Telex: 62498

Cables: Numatics, N.Y.

MUNTHANDEL HABETS

Munten

Mauritslaan 61

Boeken

Penningen

Geleen

Catalogi

Medailles

Tel.: 04494-7810

Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands leverancier Coinholders en accessoires

A. G. VAN DER DUSSEN B.V.

Hondstraat 5, Maastricht

Tel.: 043-15119

Munten, Penningen, Eretekennen
en Numismatische Boeken

Prijslijsten worden op verzoek gratis toegezonden

ADOLPH HESS A.G., LUZERN

Haldenstrasse 5 - Telephon 2 2 4 3 9 2

MÜNZEN UND MÉDAILLEN - MONNAIES ET MÉDAILLES - COINS AND MEDALS

MAISON PLATT S.A.

49 Rue de Richelieu

PARIS I

MONNAIES — MÉDAILLES
JETONS — DÉCORATIONS
LIBRAIRE NUMISMATIQUE
ANTIQUITÉS ARCHÉOLOGIQUES

LISTES s/DEMANDE

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 10/11 Margaret Street, LONDON W1N 8AT

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" - Numismatische artikelen en prijslijsten, 14/— per jaar.

"Roman Coins and their Values" door H. A. Seaby, 1964 Edition, linnen band, 30/—.

"Standard Catalogue of British Coins", Vol. I-England, gebrocheerd 14/—, linnen band £ 1.

"Greek Coins and their Values" gebrocheerd 15/—.

GIETPENNINGEN VAN KONINKLIJKE BEGEER

ALBERT SCHWEITZER

modelé: Pol Dom
afmeting: 92 mm
gietspenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 85,-

JEAN DE LA FONTAINE

modelé: Pol Dom
afmeting: 88 mm
gietspenning - brons
oplage: 450 stuks
prijs: f 85,-

DRIEKONINGEN

modelé: Niel Steenberg
afmeting: 75 mm
gietspenning - brons
oplage: 250 stuks
prijs: f 70,-

VINCENT EN THEO VAN GOGH

modelé: Ossip Zadkine
afmeting: 70 mm
slagpenning - brons - hoog reliëf
oplage: 750 stuks
prijs: f 40,-

VINCENT VAN GOGH

modelé: J. B. Gutterdijk
afmeting: 60 mm
slagpenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 26,-

PRIJZEN ZIJN INCL. BTW en EXCL. PORTO
Leden van de Vereniging voor Penningkunst
ontvangen 10% korting.

Koninklijke Begeer
Voorschoten

Telefoon 01717-4500

25e jaargang no. 2
april 1975

DE GEUZEN PENNING

MUNT- en PENNINGKUNDIG NIEUWS

LOEKIE METZ EN HAAR PENNINGKUNST

Geïnteresseerden in de penningkunst – met name de hedendaagse penningkunst – zal het bekend zijn dat de beeldhouwster Loeki Metz zich reeds jaren actief toelegt op het ontwerpen van penningen. Zij ontvangt hiervoor in binnen- en buitenland steeds grotere erkenning en waardering.

Louise – Loeki – Metz, zeer spraakzaam en zwierig, werd in 1918 te Amsterdam geboren. Zij genoot haar eerste artistieke opleiding bij Jordens aan de Kunstnijverheidsschool en behaalde aan de Normalschool haar tekenakte. Haar belangstelling ging echter meer uit naar de vrije kunst van het beeldhouwen, met bewondering voor Rodin en Bourdelle. Naast lessen aan de Akademie te Brussel vervolgde zij haar opleiding aan de Rijksakademie te Amsterdam bij prof. Jan Bronner, die haar het vak terdege leerde. In het oorlogsjaar 1942 moest zij de akademie verlaten en dook onder te Utrecht; haar ouders werden weggevoerd naar Auschwitz en keerden niet terug. Na de oorlog, in 1948, kwam zij meer door toeval dan doelbewust in Parijs terecht. Daar voerde zij voor de 'Monnaie' – de Franse Munt – verschillende penningopdrachten uit. Na terugkeer naar Nederland, waar zij niet voldoende werk kon vinden, vestigde zij zich wederom in Parijs en werd, op free-lance basis, medewerkster aan de Monnaie. Deze gaf o.a. de sportprijspenningen: voetballen, wielrennen en roeien van haar uit¹ evenals een Van Gogh-penning.² De laatste jaren is Loeki Metz zowel in ons land, te Rotterdam, als in Frankrijk werkzaam.

Tijdens haar studie aan de Rijksakademie leerde Bronner haar vooral de veelzijdigheid van haar expressie terug te brengen tot het

vervolg op pag. 46

DE GEUZENPENNING

munt- en penningkundig nieuws
driemaandelijke uitgave van het
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
en van de
Vereniging voor Penningkunst

REDACTIE

Drs. J. P. A. van der Vin,
Kon. Penningkabinet
Dr. H. J. v. d. Wiel,
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
A. J. de Koning,
Vereniging voor Penningkunst
tevens penningmeester van De Geuzenpen-
ning,
Joh. Jongkindstraat 11-II
Amsterdam-W.
tel. 020-15 11 19
Redactie-secretariaat
J. Schulman,
Keizersgracht 448
Amsterdam-C.
tel. 020-23 33 80

ABONNEMENTSPRIJS

voor niet-leden van een der beide ver-
enigingen: f 7,50 per jaar
Buitenlandse abonnementen f 10,— per jaar
Losse nummers f 2,— + porto
Betaling gaarne uitsluitend op
Postgiro 260629 t.n.v.
De Geuzenpenning te Amsterdam

ADVERTENTIES

$\frac{1}{4}$ pagina f 120,— per jaar

DRUK: VONK - ZEIST

Geachte lezers,

Vraag uw vrienden of kennissen ook
abonnee te worden van 'De Geuzenpen-
ning'. Aanmelding door storting van
f 7,50 op postgiro 260629 t.n.v. 'De
Geuzenpenning', Amsterdam - met ver-
melding: 'nieuwe abonnee'.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

IN MEMORIAM

A. A. J. M. EIJSSENCK

Op 7 januari j.l. overleed te Wassenaar,
op 71-jarige leeftijd, de Heer A. A. J.
M. Eijssenck, Erelid van onze Vereniging
en Secretaris-Penningmeester van 26 ok-
tober 1953 tot 19 maart 1970.

Gedurende die lange periode verzette de
Heer Eijssenck zeer veel werk en vooral
ook door zijn onbaatzuchtige inzet
groeide en bloeide de Vereniging. Met
dankbaarheid wordt daarop nog steeds
voortgebouwd.

De herinnering aan zijn persoon zal bij
ons in gedachten blijven als aan iemand,
die wezenlijk iets voor een ander over
had.

Hij ruste in vrede.

Het Bestuur

essentiële; voor het ontwerpen van penningen
is dit haar stellig van pas gekomen. Dit komt
onder meer tot uiting in haar penning vervaar-
digd ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan
van de staat Israël in 1973 (afb. 1). Een
bondige weergave van deze staat geven
voor- en keerzijde van deze gietpenning. De
voorzijde toont de westelijke tempelmuur -
vroeger klagmuur genaamd - in de oude stad
van Jeruzalem. De drie figuren verbeelden
mannen, gehuld in gebedsmantel, het gezicht
gewend naar de steenvlakte van de muur,
treurend om de verwoesting van de tempel
door de Romeinen. (In 70 na Chr. onderdruk-

afb. 1

te de Romeinse veldheer Titus een Joodse opstand tegen het Romeinse gezag, waarbij de tempel verloren ging.)

In het Hebreeuws is de tekst geplaatst van Psalm 137 vers 5, te lezen van rechtsonder naar links boven; deze luidt volgens de nieuwe Bijbelvertaling: 'Indien ik U vergete, o Jeruzalem, zo vergete (mij) mijn rechterhand.' Op de keerzijde vertikaal geplaatst in het Hebreeuws de woorden: Chazon, Ratson, Perion – in vertaling resp. visioen, wil en voortbrengsel (vrucht). Dit wordt horizontaal in beeld gebracht: aan de linkerzijde het water, d.m.v. golvende lijnen, vervolgens een watertoren van een kibboets en geheel rechts een dadelpalm. Hiertussen is een zeven-armige kandelaar geplaatst met erboven 25 (jaar) Israël. Deze suggestieve penning (96 mm Ø) vormt een der hoogtepunten van recente penningkunst van Loeki Metz. Reeds eerder kwam zij tot het vervaardigen van een penning die sterk de aandacht trok, n.l. de eerste gietpenning van de vereniging voor Penningkunst, uitgegeven in 1948 t.g.v. het 50-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. Deze penning werd met een prijs bekroond.

Met de vormgeving van de voorzijde van de penning op Josef Scaliger,³ volgt de ontwerper het klassieke model: In het midden van het penningvlak het portret van de geleerde, hoewel in veel hoger reliëf dan gebruikelijk; de tekst langs de rand en horizontaal terzijde van het portret. Ook de voorzijde van de, eveneens in 1956 verschenen penning 'Sarah Bernardt' is in dezelfde stijl.

In enkele andere penningen van Loeki Metz vindt men de invloed van het werk van andere medailleurs terug; vergelijk de vormgeving van de bekende Erasmus-penning⁴ met de Shakespeare-penning van Esser en de plaatsing van de letters op de Jefferson-penning met de tekst op de Frank Lloyd Wright-penning van Claus.

De 'eigen' stijl van Loeki Metz is expressief met barok-achtige kenmerken, in de zin van sterke beweging der vormen en uitdrukking van kracht. Sterk plastische vormgeving komt ook tot uiting in haar penningen: 40-jaar Rotterdams Philharmonisch Orkest (1958) en 150-jaar Kon. Penningkabinet (1966 – proefontwerp). Een voorbeeld van een fraai uitgevoerde geslagen penning – zowel technisch als qua vormgeving – is de Sweelinckpenning (1961 – Ver. v. Penningkunst).

In 1969 verscheen bij de Parijse Monnaie een Rubens-penning waarin men, evenals in de in hetzelfde jaar ontworpen Breughel-penning, duidelijk het werk van Loeki Metz herkent. In 1972 won Loeki Metz de prijs, uitgelooft door de Amerikaanse Société de la Sculpture de Médailles, met haar slagpenning 'Boat against the waves'.⁵ Ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van Koningin Juliana in 1973 ontwierp de beeldhouwster een penning waarvan de artistieke kwaliteit die van de meeste penningen die ter gelegenheid van officiële jubilea gemaakt worden, overtreft. Op het portret van de koningin is de uitstraling van haar persoonlijkheid goed getroffen (afb. 2a, b en c). De penning heeft twee uitvoeringen, n.l. gegoten met een formaat van 60 mm Ø, en geslagen met een formaat van 30 mm Ø, elk met twee verschillende keerzijden.

Recent werk van Loeki Metz, die met haar penningen de aktualiteit op de voet volgt, is een Vermeer-penning, een herdenkingspenning n.a.v. de belegering van de Duitse stad Neuss en een Thomas Mann-penning.

De Vermeer-penning (afb. 3a en b) werd ontworpen naar aanleiding van de 300e sterfdag van de schilder Johannes – Jan – Vermeer van Delft (1632-1675). De voorzijde toont het portret van de persoon, die voorkomt op het schilderij van Vermeer 'De koppelaarster' (Staats Gemäldegalerie te Dresden). Het is de jongeman, die lachend het glas heft en waar-

afb. 2

van wel verondersteld wordt dat Vermeer hier zichzelf afgebeeld heeft. De keerzijde van de penning (70 mm Ø) geeft een afbeelding van Vermeer's schilderij 'Schildersatelier' (Kunst-historisch museum te Wenen). Ook van dit werk wordt wel aangenomen dat Vermeer zichzelf weergeeft voor zijn schildersezels. De penning is in de stijl van Loeki Metz, zwaar van uitvoering, met een gepolijste brede rand. De herdenking in 1975 van de succesvolle weerstand van de inwoners van de stad Neuss tegen de belegering door de troepen van Karel de Stoute in 1475 was aanleiding tot het ontwerpen van een penning op deze gebeurtenis. Karel de Stoute, die droomde van een groot Bourgondisch rijk, stortte zich, na overwin-

paard. Zijn met juwelen getooide hoed, die hij bij Granson en niet bij Neuss verloor, is daarnaast weergegeven.

De bovenhelft van de keerzijde van de penning geeft de contouren van de stad Neuss weer met vestingmuren en -torens, links een tentenkamp en op de voorgrond een groep opmarscherende strijders. De keerzijde van de penning (70 mm Ø) is vrij vlak gehouden, terwijl de voorzijde sterk bolvormig is (afb. 4). Een kleinere penning (40 mm Ø) heeft hetzelfde onderwerp. Deze penning (zilvergegoten) wijkt af van de gebruikelijke uitvoering van dergelijke 'munt-achtige' penningen; de ontwerper moest zich door formaat en laag-reliëf extra beperkingen opleggen. Het motief op de voorzijde is een variant van de grotere penning; de keerzijde toont een gekroonde dubbele adelaar, zoals deze voorkomt in het wapen van de stad Neuss (afb. 5). In 1975 is het honderd jaar geleden dat Thomas Mann werd geboren. Hij wordt beschouwd als een van de belangrijkste schrijvers van de eerste helft van de twintigste eeuw. Loeki Metz ontwierp een penning (90 mm Ø) (afb. voorpagina) met op de voorzijde een

ningen op Lodewijk XI van Frankrijk in 1472 in een strijd om de Rijn. Hier stuitte hij echter op een tegenstand, waartegen hij niet opgewassen was. Hoewel Karel de Stoute, zoals bekend, in 1477 bij Nancy sneuvelde, neemt de ontwerper van de penning de vrijheid (op verzoek van Duitse zijde) de ondergang van Karel op deze penning voor Neuss uit te beelden. De voorzijde van de penning toont de hertog van Bourgondië vallende van zijn

afb. 3

afb. 5

naar links gewend profielportret van de schrijver, in dezelfde forse uitvoering als een van haar portretpenningen van president De Gaulle. Links van het portret de naam 'Thomas Mann' en rechts de jaartallen van zijn geboorte- en sterfjaar '1875-1955'. Het motief voor de keerzijde van de penning is de novelle 'Der Tod in Venedig', een verhaal over een beroemd schrijver – met veel ironie heeft Thomas Mann er trekken van zichzelf ingelegd – die tijdens een verblijf in Venetië zo zeer wordt bezielde door zijn schoonheidsideaal, belichaamd in een jongen, Tadzio, dat hij de stad ook als er een epidemie uitbreekt, niet wil verlaten.

Op de penning staat Tadzio in een gondel, in een houding naar het voorbeeld van Donatello's David te Florence. De huizen langs het Canal Grande te Venetië op de achtergrond en

rechtsonder Aschenbach, de hoofdpersoon uit de novelle, wegzinkend in het water.

Loeki Metz maakt veel penningen ter gelegenheid van belangrijke gebeurtenissen; deels in opdracht, deels als vrij ontwerp. Vele malen maakten haar penningen deel uit van de Nederlandse inzendingen naar de Internationale Fidem-tentoonstellingen.

Persoonlijk was zij, middels een stipendium van C.R.M., in Helsinki tijdens de Fidem-1973 aanwezig, waar de in 1972 vervaardigde penningen: Spinoza, Olympische spelen München, Unctadconferentie en President De Gaulle, haar werk vertegenwoordigden. Haar jongste opdracht betreft een penning voor het 'Nederlands Centrum van Directeuren'.

Toen enige maanden voor zijn overlijden Prof. Jan Bronner negentig jaar werd, behoorde Loeki Metz tot de groep van leerlingen die

afb. 4 (kz.)

met enkele werkstukken deelnamen aan zijn eretentoonstelling. Haar leermeester zei bij die gelegenheid: 'Loeki Metz, ik wist dat die er wel zou komen.' Dit zeldzaam compliment uit de mond van de oude meester is zeker op haar penningkunst van toepassing.

A. J. de Koning
(met dank aan mevr. L. van Weezel voor diverse gegevens).

¹ zie 'de Geuzenpenning' 1966 nr. 3.

² zie 'de Geuzenpenning' 1973 nr. 4.

³ zie 'de Geuzenpenning' 1956 nr. 4.

⁴ zie 'de Geuzenpenning' 1973 nr. 1.

⁵ zie 'de Geuzenpenning' 1973 nr. 1.

VERENIGINGSPENNING 1974-1 'LE COUPLE'

Deze sterk plastische en toch open penning werd in de loop van februari toegezonden aan die leden, van wie de jaarbijdrage over 1974 ontvangen werd.

De penning werd naar ontwerp van Fons Bemelmans en in overleg met hem gegoten en ge-

patineerd by SILLEN & CO. B.V., Koper- en Metaalgieterij te Swalmen (L.).

Fons Bemelmans werd te Maastricht geboren in 1938 en woont en werkt momenteel te Eijsden.

Na zijn opleiding tot edelsmid aan de Maastrichtse Stadsakademie (van 1955 tot 1959) ging hij in Keulen verder studeren met een beurs van de D.A.A.D. Hij ontwikkelde zich als beeldhouwer o.a. bij Prof. Gies.

Door een studiebeurs voor de Brera-Academie te Milaan werd hij in de gelegenheid gesteld, zijn studie Sculptuur af te ronden bij Professor Minguzzi.

Op vele exposities (o.a. te Den Haag, Amsterdam, Hilversum, Laren, Leiden, Curaçao, Keulen, Aken, Luik, Neerpelt en Helsinki) was zijn werk te zien, waarbij de nauwkeurige afwerking opviel, evenals het feit, dat zijn merendeels organisch-figuratieve werken dikwijls glanzen als goud ten gevolge van polijsten. Eén en ander als gevolg van het in zijn persoon samengaan van edelsmid en beeldhouwer. Zijn plastieken, kleinplastieken, reliëfs en penningen zijn vnl. uitgevoerd in brons.

Werk van hem is o.a. te vinden te Delft: Stadshuis, 1964; te Den Haag: Bejaardencentrum 'Favente Deo', 1968; te Maastricht: Kennedybrug, 1969; te Hilversum: het beeld 'Liggende'; te Utrecht: Sporthal; te Heer: Scholencomplex, 1972; Bejaardencentrum Campagne te Maastricht, 'Europa', 1973; en te Heerlen: 'Prometheus', Ned. Bank, 1974.

Op meerdere exposities (o.a. te Laren (N.H.) en Helsinki) vielen penningen van zijn hand op, zoals Kentaur, Maagdenroef, Ruiters en Leda en de Zwaan.

K. H. Heins

GRIEKSE MUNTEN II

Vervalsingen zijn er door alle eeuwen heen geweest. In de Griekse tijd kwamen o.a. ook munten voor die voor zilveren moesten doorgaan doch die een kern van koper hadden¹⁴. Of dit inderdaad produkten van valsemunters zijn geweest of van de overheid zelf, is niet met zekerheid te zeggen. Men is geneigd aan officiële vervalsingen te denken, omdat de munten er zo perfect uitzien, dat zij wel op de (officiële)

- X Magnesia ad Maeandrum
Tetradrachme, rond 160 v.Chr.
Vz. buste van Artemis met boog en pijlenkoker over de schouder.
Kz. staande Apollo op Meander ornament, met de linkerarm steunend op driehoek waarop overwinnaarsprijs, in de rechterhand krans van jonge twijgen. Achter driehoek naam stad, vóór Apollo naam van beambte. Het geheel in lauwerkrans.
(Misschien zijn deze stukken geslagen ter gelegenheid van spelen, en zijn de namen die vóór Apollo staan, die van de overwinnaars.)
(2× vergroot)

munt geslagen moeten zijn. Er kan natuurlijk oneerlijk muntpersoneel geweest zijn, maar gezien het vaak vrij grote aantal mensen dat op de munt werkte, de controle, en de strenge straffen die gewoonlijk voor het kleinste vergrijp werden gegeven, is deze mogelijkheid zeer onwaarschijnlijk.

In de tijd van Alexander de Grote (337-323 v.Chr.) kan men zeggen, dat er eenheidsmunten zijn geweest¹⁵. Zijn munten zagen er in het gehele rijk vrijwel hetzelfde uit (er waren alleen stijlverschillen), of zij nu in Babylon, Damascus, Alexandrië of Amphipolis geslagen waren. Het waren gouden staters en – enorme hoeveelheden – zilveren tetradrachmen, drachmen en – in veel kleinere aantallen – andere denominaties. (N.B. Er waren rijke goud- en zilvermijnen in Macedonië langs de Aegeïsche kust.) Alle gouden staters hadden op de vz. de kop van Pallas Athena en op de kz. Nike (= Victoria) met krans en roer; alle zilverstukken op de vz. Herakles (met de trekken van Alexander de Grote) met een leeuwscalp over zijn hoofd, op de kz. een zittende Zeus met adelaar en scepter. Veelal treft men op de kz. letters of kleine bijtekens

afb. 10

afb. 12a-c

(fakkelt, bij, herme, muis, Diana, roos, enz.), die o.a. kunnen helpen bij de bepaling in welke plaats de munt geslagen is (afb. 12).

De munten van Alexander de Grote zijn ook nog een tijd na zijn dood geslagen, door een aantal muntplaatsen zelfs tot in de 2e eeuw v.Chr. De stukken geslagen onder Alexander de Grote en die tot ongeveer 300 v.Chr. geslagen, zijn over het algemeen vrij hoog van reliëf. Stukken daarna geslagen hebben veelal een lager reliëf. Weer later worden de muntplaatjes groter, de voorstelling wordt dan eveneens groter en steeds vlakker van reliëf, de stijl wordt minder krachtig.

Tot en met Alexander de Grote was het niet gebruikelijk levende personen op munten af te beelden (wel zou men zich dikwijls met een bepaalde godheid geïdentificeerd hebben, zoals Alexander de Grote dat met Herakles deed); goden of personificaties werden wel afgebeeld¹⁶. Pas in het begin van de 3e eeuw begon men met afbeeldingen van zichzelf. Beroemd zijn o.a. de prachtige portretten van de Syrische koningen (afb. 13b-c).

In deze tijd begon men ook meer en meer in koper te slaan. Van de meeste stukken weten wij niet hoe zij heetten en in welke verhouding zij tot zilver of goud stonden. Bekend zijn de grote koperstukken geslagen in Egypte (afb. 15), en het gegoten kopergeld van de bewoners van Italië en Olbia (Zwarte Zeegebied).

Naast de munten met portretten van levende personen bleven vele steden en landstreken hun eigen typen munten slaan met portretten van goden, personificaties en/of de persoonlijke emblemen van de stad of de landstreek. Bijzonder fraaie voorbeelden hiervan zijn de munten van Macedonië, Athene, Rhodos, Cyme, Korinthe, Tarente, Ephesus, etc.

Rond de jaartelling waren de meeste steden in Klein Azië in Romeinse handen, en had de echte Griekse muntslag opgehouden te bestaan. Er werden nu z.g. Grieks-Romeinse keizersmunten geslagen. Op de vz. van deze munten was meestal de Romeinse keizer of een familielid van deze afgebeeld, op de kz. dikwijls een

XII Macedonië

Posthume emissies van Alexander de Grote (336-323 v.Chr.)

Stater, na 323 v.Chr.

vz. kop van Pallas Athena met golvende haren en Korintische helm, waarop slang
Tetradrachme, geslagen in Babylon vanaf ± 317

vz. kop van jonge Herakles (met trekken van Alexander de Grote) met leeuwscalp over het hoofd, met de voorste klauwen onder het hoofd vastgebonden.

kz. zittende halfnaakte Zeus (Baäl) op troon, in rechter uitgestrekte hand adelaar, met linker hand rustend op scepter, daarachter naam Alexander (Alexandros), daaronder BASILEOS (= koning), verder letters en monogram

(1:1)

plaatselijke voorstelling (godheid, personificatie, gebouw, etc.). Ook kwamen er wel munten voor zonder portret. De inscripties waren veelal in het Grieks (afb. 17).

De Grieks-Romeinse keizersmunten waren medeels van koper. (Ook waren er wel Romeinse koperstukken, veelal sestertii, in omloop.) De gouden munten in gebruik waren hoofdzakelijk de Romeinse aurei¹⁷. Ook de zilveren munten kwamen voornamelijk uit Rome (denarii, kleine zilverstukken ter grootte van een kwartje), maar omdat men zo gewend was aan grote zilverstukken heeft Rome een aantal steden toegestaan in zilver te slaan (o.a. Antiochië, Laodicea ad Mare, Caesarea in Cappadocia en enkele plaatsen op Cyprus). Men sloeg voornamelijk tetradrachmen, maar ook wel tridrachmen, didrachmen en drachmen, gelijkstaand aan resp. 4, 3, 2 en 1 Romeinse denarius. Aan het eind van de 2e en in de 3e eeuw n.Chr. sloegen Laodicea ad Mare, Antiochië en Emesa ook zilveren denarii, die alleen qua stijl (grover) en uitvoering (slordiger) van de in Rome geslagen stukken afweken.

In de tweede helft van de 3e eeuw n.Chr. nam de Grieks-Romeinse muntslag steeds meer af, gedeeltelijk door de politieke en economische

afb. 11

XI

Paphlagonië, Sinope

Drachme (?), $\pm$ 340? v.Chr.

vz. kop van nimf Sinope met oorbellen en halssnoer, naar links, vóór haar aplustrum (versiering op achtersteven van schip)

kz. zee-adelaar met uitgespreide vleugels, naar links, op dolfijn, daaronder Aramesche

tekst ABKMMU (= Abrocomes? of Abkamamu, vermoedelijk de naam van de muntslaande Perzische satraap)

Met twee inkepingen, om te zien of deze munt door en door van zilver was (3× vergroot)

afb. 13a

afb. 13b

XIII

Egypte

Ptolemaeus II Philadelphos, 285-246 v.Chr.
Tetradrachme, geslagen in Gaza (Palestina),
jaar 37 = 249 v.Chr.

vz. kop van Ptolemaeus I met diadeem
(Na de verovering door Alexander de Grote
zijn er onder de Egyptische koningen Ptolemaeus II en III munten geslagen in Gaza)
Syrië

Antiochos VII Sidetes, 139-129 v.Chr. en
Antiochos VIII Grypos, 121-96 v.Chr.
Tetradrachmen, geslagen in Antiochië aan de
Orontes

vz. kop van koning met diadeemband
(2× vergroot)

afb. 13c

afb. 14

afb. 15

crisis van het Romeinse keizerrijk die vooral onder de regering van Gallienus (253-259-268 n.Chr. tot een climax kwam. Het ene munthuis na het andere sloot. In de plaats van de Grieks-Romeinse munten kwamen antoniniani in gebruik (Romeinse dubbele denarii van laag zilvergehalte en tijdens de alleen-regering van Gallienus (259-268) nog maar verzilverde koperstukken¹⁸ die in filialen van de Munt van Rome, o.a. in Antiochië¹⁹, in steeds grotere hoeveelheden werden geslagen). In 296 n.Chr. vond de laatste Grieks-Romeinse muntslag plaats, en wel in Alexandrië (Egypte).

Er werd nu een vrijwel uniform type munt in de hele Romeinse wereld ingevoerd met meestal aan de ene kant het portret van de keizer of een van diens familieleden, en aan de andere kant een meer algemene voorstelling (b.v. staande Genius, Sol, kamppoort, krans, twee soldaten, etc.). Het enige verschil tussen de munten onderling was de muntplaatsaanduiding, die op de kz. in de afsnede (onderkant) van de munt stond, b.v. voor Antiochië ANT, Constantinopel CON, Trier TR, Rome R, etc. De opschriften van deze munten waren altijd in het Latijn.

In de volgende eeuwen waren de Romeinse munten het betaalmiddel, alhoewel enkele streken, die niet of niet geheel onder Romeins bestuur stonden, eigen munten sloegen en bleven

XIV Syrië

Seleukos VI Epiphanes Nikator, 95 v.Chr.
Drachme, geslagen in Antiochië
vz. kop koning met diadeemband, naar rechts
(3× vergroot)

XV Egypte (Cyprus ?)

Ptolemaeus III, 246-220 v.Chr.
Koper (gewicht 23,73 gram)
vz. kop van Zeus-Ammon met ramshorens en diadeemband
(1:1)

XVI Bosporus

Mithradates VI Eupator, 120-63 v.Chr., koning van Pontus en Bosporus
Koper
vz. kop van Mithradates als Perseus, met lederen helm
(1:1)

XVII Grieks-Romeinse keizersmunt van Tabae (Caria)

Domitianus, 81-96 n.Chr.
Koper
vz. buste van Domitia (vrouw van Domitianus)
(3× vergroot)

afb. 16

afb. 17

afb. 18

XVIII Egypte, Alexandrië

Probus, 276-282 n.Chr.

Tetradrachme, geslagen in Alexandrië, 277 n.Chr., in het jaar 2 van de regering van Probus

vz. buste van de Romeinse keizer Probus
kz. adelaar met krans in bek

L = vermoedelijk een modernere wijziging van een oud Egyptisch hieroglyf voor *jaar*;
B = tweede letter van het Griekse alfabet = 2

(2× vergroot)

XIX Romeinse koperen munten

a Balbinus, 238 n.Chr.

Sestertius, geslagen in Rome

Gevonden in de omgeving van Mersin (Turkije). Een voorbeeld van de Romeinse koperen munten die naast de Grieks-Romeinse koperstukken in het Midden Oosten circuleerden

vz. buste van Balbinus met lauwerkrans, naar rechts

(2× vergroot)

afb. 19a

b Diocletianus, 284-305 n.Chr.

Argenteus (= zilveren munt), geslagen in Nikomedia, ca 295-296 n.Chr., in het 3e muntatelier

Gevonden in de omgeving van Adana (Turkije)

vz. kop met lauwerkrans, naar rechts

kz. van 4 torentjes voorziene kamppoort met geopende deuren, boven ingang ster.

VICTORIAE SARMATICAE

In afsnede SMNΓ = Sacra Moneta Nikomendensis, Γ = 3e (geslagen in het 3e muntatelier van de munt van Nikomedia)

(2× vergroot)

afb. 19b

c Constantinus I, 307-337 n.Chr.

foliis, geslagen in Constantinopel, 327 n.Chr., in de 2e muntwerkplaats

kz. Victoria met in beide handen een krans, staande op gallei, daaromheen tekst LIBERTAS-PUBLICA (vrijheid van het volk); in de afsnede (onderkant van de munt) CONS = afkorting van de muntplaats Constantinopel (Istanbul); in het veld de Griekse letter Β = aanduiding 2e muntatelier van Constantinopel

(3× vergroot)

afb. 19d

slaan. Zo sloegen bijvoorbeeld in Perzië de Parthen tot 229, en daarna de Sasaniden tot 651 n.Chr.²⁰ eigen munten, voornamelijk drachmen²¹. De munten van de Sasaniden verschilden volkomen van de tot dan gebruikelijke munten: zij waren heel dun en vrij groot.

14. Dit soort munten kwam ook vrij veel voor in bepaalde perioden van de Romeinse Republiek. Ook hier neemt men aan, dat het dikwijls een officiële muntslag is geweest. Men had geld nodig, en zolang het laagje (huidje) zilver niet afsleet en het koper te zien kwam, was er niets aan de hand, men zag geen verschil tussen munten van zuiver zilver en die met een koperen kern. Hedentendage blijken bij de aktiveringsanalyse (waarmee men o.a. de samenstelling van munten kan bepalen zonder ze te beschadigen) verschillende series van Romeins-republikeinse munten, waaraan men nooit getwijfeld had, 'geplateerd' te zijn. Vanwege deze platering zijn bepaalde munten in bepaalde perioden dikwijls hardhandig gecontroleerd: men gaf een diepe inkeping of sloeg er een diepe put in. Er zijn wel vondsten gedaan van alleen maar munten met inkepingen; de eigenaar was blijkbaar zo wantrouwend dat hij alleen maar gecontroleerde munten bewaarde. Dit controleren is natuurlijk erg jammer geweest, want de munten zijn er wel heel erg door beschadigd.

15. Zijn vader, Philips II, liet ook al uniforme munten in zijn gehele rijk slaan, doch dit rijk was aanzienlijk kleiner. Philips II sloeg gouden staters van 8,6 gram (met aan de vz. de gelauwerde kop van Apollo en op de kz. een quadriga) en een aantal kleinere denominaties; voorts sloeg hij zilveren tetradrachmen van $\pm 14,50$ gram (vz. gelauwerde en gebaarde kop (Zeus) en kz. jongetje te paard). (De tetradrachmen van Alexander de Grote wogen $\pm 17,15$ gram.) De verhouding goud: zilver was in deze tijd (359-336 v.Chr.) 1:10. De munten van Philips II zijn nog lang na zijn dood in de Balkan en het Donaugebied nagevolgd.

16. Er zijn eind 5e/begin 4e eeuw wel enige Perzische Satrapen geweest in Cilicië (Asia Minor), o.a. in Mallos, die zich op munten hebben laten afbeelden.

17. Alleen Rome's bondgenoot, het Koninkrijk Bosphorus, sloeg ook gouden munten (vz. portret van de plaatselijke koning, kz. portret van de Romeinse keizer).
18. Ook de Grieks-Romeinse tetradrachmen waren op het laatst meer van koper dan van zilver.
19. Een vrij belangrijke plaats die tegenwoordig dicht tegen de Syrische grens in Turkije ligt.
20. Begin van het Mohammedaanse bestuur in Perzië.
21. De Parthen sloegen ook wel tetradrachmen en kleine koperen muntjes.

J. H. Evers

d Geslagen onder Constantinus I, 307-337 n.Chr.
 follis, geslagen in Antiochië, 330-333 (of 335-7 n.Chr.) in de 9e muntwerkplaats
 vz. gehelmde buste van Roma
 kz. wolvin met tweeling Romulus en Remus, boven de wolvin twee sterren, in de afsnede SMAN Θ = Sacra Moneta ANTiochen-sis. Θ = Heilige munt van Antiochië, 9e muntatelier
 (3 $\times$ vergroot)

XX Parthia
 Mithradates II, 123-88 v.Chr.
 Drachme
 vz. buste van Mithradates met lange baard en tiara, waarop ster
 kz. zittende boogschutter (naar alle waarschijnlijkheid Arsaces, de stichter van de dynastie der Arsaciden) met boog, daaromheen Griekse tekst
 (3 $\times$ vergroot)

XXI Sasaniden
 Sapur I, 241-272 n.Chr.
 Drachme
 vz. buste koning
 kz. vuuraltaar met vlammen, ter weerszijden een priester
 (2 $\times$ vergroot en 1:1)

afb. 19c

afb. 20

afb. 21

**KON. NED.
GENOOTSCHAP VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE**

AANVULLING PRIJSLIJST

De penning 1974-1 'Le Couple' kost voor de leden bij nabestelling f 65,- per stuk.

VERSLAG OVER HET JAAR 1974

Ook dit jaar groeide de Vereniging; het ledental kwam boven de 650. Dit had weer toename van de inkomsten uit contributies tot gevolg, wat met de voortdurende vraag naar Verenigingspenningen zorgde voor een blijvend-gezonde positie van de financiën.

Nadat in 1973 de voorraad Verenigingspenningen van de Koninklijke Begeer B.V. was overgenomen, werd voortdurend gestreefd naar vergroting van die voorraad, opdat bestellingen van leden onmiddellijk afgehandeld zouden kunnen worden.

Over het algemeen was gedurende dit Verenigingsjaar uit voorraad leverbaar; slechts zelden hoefden leden nog te wachten op aanmaak van penningen, alvorens toezending kon volgen.

Overdracht van penningen vond ook dit jaar slechts plaats na controle door het Bestuurslid, de Beeldhouwer-Medailleur F. T. S. Letterie.

Door het Bestuur werden de gebruikelijke contacten onderhouden, terwijl op diverse manieren propaganda werd gemaakt.

Van het Ministerie van C.R.M. werd een verhoogde subsidie van f 5000,- ontvangen, terwijl een gelijk bedrag in uitzicht werd gesteld voor 1975.

Met het Jubileumjaar voor de deur werd een Commissie in het leven geroepen, die in oktober startte met de voorbereidingen voor de Jubileum-activiteiten.

De verdere groei van de Vereniging en het stimuleren van de Penningkunst in Nederland

zullen de hoofddoelen van de Jubileumviering zijn.

Voor het jaar 1974 werd een tweetal opdrachten tot het ontwerpen van penningen gegeven, waarvan de eerste resulteerde in de vrije gietpenning 'Le Couple' van Fons Bemelmans uit Eijsden en de tweede leidde tot een ontwerp voor een geslagen penning t.g.v. het 400-jarig bestaan van de Leidse Universiteit, van de hand van Ek van Zanten uit Amsterdam.

Beide penningen zullen – naar het zich laat aanzien – vóór medio 1975 toegezonden kunnen zijn aan alle leden, van wie de contributie over 1974 ontvangen werd.

Nu de Vereniging weer groeide, de financiën gezond bleven, De Geuzenpenning ook voor de moderne Penningkunst representatiever werd, een tweetal opdrachten tot een goed resultaat leidde, enz., enz., kan weer op een goed jaar teruggeblikt worden en kan 1975 met vertrouwen worden tegemoetgezien.

De Secr.-Penningm.

**Een penning van de hand van
RUTH BROUWER**

In april 1973 werd het Bestuur van de Vereniging voor Penningkunst benaderd door het College van Regenten van de Stichting BRETANO te Amsterdam i.v.m. een eventuele penninguitgave ter gelegenheid van de opening van een nieuw bejaardencentrum in Amstelveen.

Na uitgebrachte adviezen werd aan Mevrouw Ruth Brouwer te Amsterdam opdracht gegeven om een penning te ontwerpen.

Exemplaren van de penning, die hiervan het resultaat was, werden in oktober 1974 bij de officiële opening van het nieuwe bejaardencentrum uitgereikt aan de Burgemeester van Amstelveen en aan een aantal personen, die zich bij de bouw verdienstelijk hadden gemaakt.

De ovale gietpenning ($\pm 70 \times 65$ mm) vertoont het kantschrift: 'OUD WORDEN IS DE ENIGE MANIER OM LANG TE LEVEN'

Op de voorzijde staan, binnen de tekst 'AMSTERDAM BRENTANO AMSTELVEEN 1974', naar elkaar toegewend, een oudere vrouw en man. Op de keerzijde staat, binnen een parelrand: 'HIJ VAN 75 FELICITEERT HAAR VAN 95. HIJ WENST HAAR VREUGDE EN GERIEF. MET 'N KLOPJE OP Z'N SCHOUDER ZEGT ZE: 'DANK JE WEL, KINDLIEF'.' Voorwaar een juweeltje van Penningkunst, fijngevoelig en sprankelend!

K. H. Heins

N.B. Uitdrukkelijk dient vermeld te worden, dat van deze penning aan derden geen exemplaren verstrekt kunnen worden.

VALESE MUNTEN II

Van de heer K. Citroen ontvingen we n.a.v. het artikeltje 'Valse munten' in De Geuzenpenning 1975-1, de volgende bijdrage:

Gemeente-Archief Amsterdam,

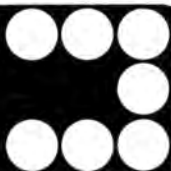
Gilden-Archieven 327: *Notulen van het Gouden Zilvermidsgilde te Amsterdam 1 Januari 1785-16 October 1807: 1787*

9 November: deesen morgen een request ter hand gesteld van den WelEd.Gestr.H.hoof-officier Bakker aan M. H. de Scheepenen, zijnde een pakket met eenigen geltspeesie en is ons vervolgens versogt het te examineeren, hetgeen door ons is ter hant gesteld aan den essayeur Schoone, om hetselve nader te informeeren, en is door deselve in ons tegenwoordigheid geopent, en bevonde daar in te zijn een stuk à f. 3-3, 1 à f. 3, 2 à f. 1, 1 à f. 1-5, 1 à f. 1-8, 9 à f. -5½ st., 4 à 6 st., 3 à 2 st., sullende aanstaande Dingsdag daarvan berigt ontfangen;...

13 November: Komt voor ons de heer G. Schoone, essayeur; na lecture en exaamen van den request hebben ter obediencie daaraan bij deesen de eer van te declareeren, dat aan hun is ter handt gestelt een ongereegelt pakkje ge: exhibeert door den WelEd.H. secretaris J. van der Dussen, welke door hun geopendijert zijnde, daarin gevonde deese navolgende speesie: 1 ducaton, 1 driegulden, 2 enkelde gulden, 1 agtentwintig, 1 vijffentwintig, 4 schellingen, 9 seshalven, 3 dubbeltjes, een valsche ducaton en 2 dito enkelde guldens; en door den eersten gecommiteerdens ter toets gebragt zijnde, niets anders hebben kunne ontdekken, of deselve waaren beyde gefabrieeseert van een speecie, bestaande meest uyt tin; vervolgens heeft de tweede commiteerde desselfs geexamineert en geesayeert, en in den essaay mede niet anders bevonde, dan tin te weesen; dat hun gesaamentlijk, benneevens den essayeur voornoemt, ons voorkomt dat nagegoten stukken zijn van de nevensgaande ducaton en gulden; waarmede wij vertrouwen aan het oogmerk voldaan te hebben; en hebben de eer aan Z.Wel.Ed.-Gestr. en WelEd.Agtbaarheedens te communuseeren; en hebben de eer na onderdaanige dienstofferfessen de eer hebben ons te teekenen Deeken en Overlieden van het goudt en zilvermitsgildt.

**KON. NED.
GENOOTSCHAP VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE**

**LEDENVERGADERING
KONINKLIJK NEDERLANDS
GENOOTSCHAP VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE**

De najaarsvergadering vond plaats te Leiden op 19 oktober 1974 in het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

Tot nieuwe leden werden benoemd Mevr. M. de Goede, de heren H. Beima en J. Mevius, alsmede het Centraal Museum te Utrecht, het Rijksmuseum Het Loo en het Westfries Museum.

Nadat op verzoek van de voorzitter de bij het Koninklijk Penningkabinet werkzame leden de vergadering hadden verlaten, deelde hij mede dat dr. H. Enno van Gelder op 1 december 1974 25 jaar aan het Penningkabinet verbonden zou zijn. Het bestuur meende dat het Genootschap deze gelegenheid diende aan te grijpen de heer Van Gelder het ere-lidmaatschap aan te bieden, met welk voorstel de vergadering zich akkoord verklaarde. De mededeling van deze benoeming alsmede de uitreiking van het diploma zou op de dag van het jubileum door voorzitter geschieden, zodat om stilzwijgen werd verzocht.

Bij de rondvraag kwam o.m. opnieuw het verschijnsel van de vele vervalsingen van munten ter sprake. De heer Van Gelder signaleerde vervalsingen van goedkopere Nederlandse munten zoals centen en halve centen, hetgeen de heer Van den Brandhof nog aanvulde door erop te wijzen dat ook de in 'Schulman' met een vraagteken opgenomen halve cent 1826 reeds als vervalsing voorkomt. Hij raadde de leden aan in twijfelgevallen de munten naar 's Rijks Munt op te zenden, alwaar de apparatuur om het al of niet vals zijn te bepalen aanwezig is. Bij twijfel bij aankoop betale men niet alvorens 's Rijks Munt of het Koninklijk

Penningkabinet hun oordeel hebben uitgesproken.

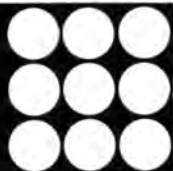
Na het huishoudelijk gedeelte der vergadering hield drs. A. T. Puister zijn met dia's geïllustreerde lezing over de muntslag in Batenburg, Maasbommel, Oyen, Megen, Ravenstein, Herpen en Grave, welke lezing op de voorjaarsvergadering geen doorgang kon vinden door een defect aan de projector.

Na de lunch verenigden zich de leden met hun introducés in het Stedelijk Museum 'de Lakenhal'. Na het zien van de in opdracht van het Museum door Hans van Oosterom gemaakte film 'Salicht Leyden' werd het gezelschap in twee groepen door de directeur van 'de Lakenhal', drs. M. L. Wurfbain rondgeleid over de ter gelegenheid van de 400-jarige herdenking van Leidens ontzet georganiseerde tentoonstelling.

Van deze gelegenheid wil ik tevens gebruik maken mede te delen dat de voorjaarsvergadering 1975 gehouden zal worden te Franeker op zaterdag 26 april 1975 en de najaarsvergadering 1975 te Amsterdam op zaterdag 15 november 1975. Het programma van de voorjaarsvergadering bevat o.m. een bezoek aan de dépendance van het Fries Museum in het Camminghahuis te Franeker. De najaarsvergadering zal gehouden worden in het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum, terwijl 's middags een bezoek aan het Amsterdams Historisch Museum op het programma staat.

P. J. Soetens, secretaris

PUBLIKATIES

**GEORGE SOBIN Jr.,
THE SILVER CROWNS OF
FRANCE 1641-1973,
NEW JERSEY 1974**

De enorme vlucht die het verzamelen van moderne munten de laatste tijd heeft genomen, doet steeds meer collectionneurs uitwijken naar

vroegere perioden: een opleving van de belangstelling voor munten uit de 17e en 18e eeuw is dan ook allerwegen te constateren. Bruikbare repertoria voor die tijd waren tot voor kort echter bijzonder schaars. Zo ook voor Frankrijk, waar voor de tijd van de Bourbons slechts de typen-catalogussen van Hoffmann en Ciani, resp. een eeuw en een halve eeuw oud, ter beschikking staan, naast zeer summiere algemene overzichten.

Sobin vulde deze leemte gedeeltelijk op door een gedetailleerd overzicht samen te stellen van de grote zilverstukken, de *écus d'argent*, een denominatie die in Frankrijk pas betrekkelijk laat, in 1641, is ingevoerd. Hij beschrijft deze reeks tot en met de *écu* de 6 livres (= 6 francs) van 1794, om te vervolgen met de zilveren 5 francs-stukken geslagen van 1795 tot 1878 en te eindigen met de 20e eeuwse zilveren 20 en 10 francs-stukken die ongeveer hetzelfde formaat hebben.

Ieder van de 75 typen die worden onderscheiden is voorzien van een inleiding, waarin kort, maar helder de omstandigheden die tot invoering hebben geleid, worden uiteengezet, en gaat vergezeld van een lijst van de exemplaren voor elk jaartal en elke muntplaats die aan de auteur door autopsie of door betrouwbare vermeldingen in veilingcatalogussen bekend geworden zijn. Bovendien heeft hij zich veel moeite gegeven om tot een schatting te komen van de zeldzaamheid en daaruit afgeleid, van de waarde van iedere muntplaats/jaartal variant; hij baseert deze in een uitvoerig appendix samengevatte schattingen voor de periode tot 1795 op het aantal door hem geregistreerde exemplaren – dat uiteen blijkt te lopen van 1 tot 551 –, daarna op de oplagecijfers van de munthuizen.

Voor al door deze jaartallenoverzichten zal het werk zeer goede diensten kunnen doen. Volledigheid hiervan wordt overigens niet gepretendeerd en is ook voorlopig onbereikbaar, o.a. doordat de muntrekeningen uit de eerste periode onvolledig bewaard zijn en nauwelijks gepubliceerd. Een vraagteken dient ook geplaatst te worden bij de wel wat mechanisch

berekende schattingsprijzen in dollars. Belangrijker is echter erop te wijzen, dat door de beperking tot de *écus* de historische samenhang geheel in de mist blijft. Niet alleen blijven de gelijktijdige emissies van *louis d'or* en van kleingeld onbesproken, maar ook de steeds tegelijk met de *écus* uitgegeven onderdelen van hetzelfde type – verschillende malen zijn in een atelier geen hele, maar wel halve *écus* enz. geslagen – zijn terzijde gelaten. Niet gelukkig lijkt mij ook de afzonderlijke behandeling van de stukken met traditioneel afwijkende wapens en/of titels geslagen in Béarn, Navarre en Dauphiné: deze behoren geheel – in tegenstelling tot de *écus caramboles* voor Vlaanderen – tot het Franse systeem. Opvallend is verder dat met geen woord gerept wordt van de op vrijwel alle stukken voorkomende *différends* van muntmeesters en graveurs (een recent overzicht hiervan is te vinden in het bijzonder fraai uitgegeven, maar zeer onoverzichtelijk gecomposeerde boek van R. Victor, *Monnaies des rois Louis 1610-1793*, 1973). Tenslotte dient erop gewezen te worden dat hier en daar – bijv. betreffende de Parijse *écus* van Louis XIII en de *écu Dauphiné* van 1702 – hypothesen naar voren gebracht worden die door de bekende gegevens niet gesteund worden.

In België wordt de laatste tijd op numismatisch gebied veel gepubliceerd. Van de uitgeverij Europa te Diest ontvingen wij drie nieuwe handboekjes voor verzamelaars.

J. Philippen, *Benelux sinds 1815*², Diest 1973 biedt een compact overzicht van de in België, Nederland en Luxemburg na 1815 geslagen munten: voortreffelijke afbeeldingen van ieder type, jaartallen, oplagecijfers en prijzen voor drie kwaliteiten in Belgische franken. De Nederlandse gebruiker moet erop verdacht zijn dat de gouden dukaten, negotiepenningen en zilveren dukaten van 1815/16 zijn weggelaten. De zeer summiere tekst is viertalig.

A. van Keymeulen, *De munten van Maria Theresia uit de Oostenrijkse Nederlanden 1744-1780*, Diest 1973, geeft een nauwkeurig

overzicht, eveneens uitstekend geïllustreerd, van de munten van deze keizerin. De deskundige auteur heeft zich veel moeite gegeven om variaties in de afwerking en in de omschriften nauwkeurig te registreren. De inleiding licht in over muntsoorten, koersen en vertaling van de omschriften, terwijl telkens diameter, gewicht, gehalte en oplage vermeld worden. Voorzover nodig worden Franse en Duitse vertalingen gegeven. De uitgever heeft prijzen in Belgische franken bijgedragen.

J. Philippen, De Brusselse munten van Willem I, de omstreken koning van de Verenigde Nederlanden (1815-1830), Diest 1973, is eigenlijk een overdruk van een populariserend artikel verschenen in De Brabantse Folklore, no. 196 (1972). Behalve een beschouwing over de centen en halve centen overgeslagen tot 2 en 1 centiem-stukken biedt het geen nieuws.

H. E. v. G.

TENTOONSTELLING

'KLEIN GELD - GROF GELD'

Door Nederland reist momenteel een tentoonstelling rond over de stedelijke muntslag, welke enige eeuwen in ons land heeft bestaan. Het initiatief voor deze expositie is uitgegaan van de Stichting Gemeentelijk Cultuurfonds. Voor de uitvoering droegen zorg het Koninklijk Penningkabinet en het Bureau van de rijksinspecteur voor roerende monumenten. Dr. H. Enno van Gelder verzorgde een begeleidend boekje, waarin het onderwerp van de stedelijke muntslag voor de eerste maal in zijn historisch verband behandeld wordt.

Het getoonde materiaal heeft betrekking op o.m. het ontstaan, de ontwikkeling en het einde van stedelijke muntslag, de privileges die op het gebied van de muntslag bestonden, de wisselaars en hun taak, munttechniek, beleggingsmunten en noodgeld.

De tentoonstelling startte op 18 december 1974 in Den Haag, reisde vervolgens naar Middelburg, Antwerpen en Roermond.

Het programma voor de komende maanden luidt als volgt:

Deventer, de Waag, 4.4-30.4; Nijmegen, Gemeentemuseum, 3.5-28.5; Groningen, Groninger Museum, 31.5-24.6; Bolsward, Stadhuis, 27.6-6.8; Alkmaar, Stedelijk Museum, 8.8-2.9; Haarlem, Frans Hals Museum, 5.9-2.10; Utrecht, Centraal Museum, 3.10-30.10; Bergen op Zoom, Markiezenhof, 1.11-27.11.

PENNING MIDDELBURG

Middelburg herdacht in 1974 het feit, dat de stad 400 jaar geleden overging tot de Prins van Oranje. Ter herinnering hieraan werd een gedenkpenning uitgegeven, ontworpen door H. van Bommel. De ene zijde vertoont de penning welke in 1574 na de overgang tot de Prins werd geslagen, waarbij de Latijnse tekst van het centrum in het randschrift voluit is herhaald.

De andere zijde vertoont de twee uit 1574 daterende kerkzegels van de plaatselijke Hervormde en Waalse Gemeenten met daarboven een klein wapen van Zeeland. Deze kerkzegels zijn momenteel nog steeds in gebruik.

De penning heeft een diameter van 60 mm. Er zijn bij de N.V. Koninklijke Begeer 30 ex. in zilver en 300 ex. in brons geslagen.

Van de bronzen exemplaren zijn er nog een aantal over. Deze zijn te verkrijgen voor f 20,- per stuk bij de AMRO-bank, Markt 7 te Middelburg door storting op rekening nr. 47.70.82.432 ten name van: Commissie Gedenkpenning (p/a Bogardstraat 18, Middelburg). De toezending zal franco geschieden.

NOGMAALS: DE STRIJD TEGEN NASLAGEN

Na Frankrijk heeft nu ook de Duitse Bondsrepubliek een wet aangenomen op grond waarvan het strafbaar is om munten die niet meer gangbaar zijn en penningen na te maken of te vervalsen. Dergelijke nagemaakte of vervalste stukken mag men voorts niet meer in voorraad hebben, te koop aanbieden of invoeren of op andere wijze in omloop brengen.

Heel verstandig is m.i. dat men een uitzondering heeft gemaakt voor vervalsingen en nabootsingen van vóór 1850. De voor verzamelaars interessante vervalsingen uit de tijd zelf of de latere zoals die van Becker vallen dus niet onder deze wet.

Met ingang van 1 januari 1975 trad deze wet in werking. (Bron: Geldgeschiedtliche Nachrichten van november 1974).

En nu maar afwachten of dit voorbeeld door anderen wordt gevolgd.

J. W. v. d. D.

PRIJSVRAAGPROGRAMMA 1975 TEYLERS TWEEDE GENOOTSCHAP TE HAARLEM

Directeuren van Teylers Stichting en de Leden van Teylers Tweede Genootschap hebben besloten voor het jaar 1975 de volgende prijsvraag uit te schrijven:

Gevraagd wordt:

Een beschouwing over de ontwikkeling van de penningkunst in Nederland sedert ongeveer 1945.

Hierbij ware onder meer aandacht te schenken aan de betekenis van het onderwijs aan de kunstakademies, aan de activiteit van de Vereniging voor Penningkunst en aan de wijze waarop opdrachten voor het vervaardigen van een penning tot stand komen.

Om voor beoordeling in aanmerking te komen moeten de antwoorden worden ingezonden vóór 1 januari 1978.

Nadere inlichtingen bij: Directeuren van Teylers Stichting, Fundatiehuis, Damstraat 21 te Haarlem.

NUMISMATISCHE KRINGEN

Kring Amsterdam

(Secr.: Julianakade 70, IJmuiden)

241e bijeenkomst op 9 oktober 1974 — De heer W. J. A. de Jong, Nijmegen, sprak over de munten van de Romeinse keizers. Aan de hand van vele dia's werden met name de vele functies en titels van de onderscheiden keizers toegelicht.

242e bijeenkomst op 13 november 1974 — Prof. Dr. K. W. Gerritsma, Amstelveen, sprak over Zuid-Afrika en zijn munten. Na een met kaarten gedocumenteerde inleiding over de geschiedenis van dit land, werden aan de hand van dia's (en later de munten zelf) de munten getoond, waardoor een duidelijk beeld van de achtergrond werd verkregen.

243e bijeenkomst op 12 december 1974 — Een elftal leden vertelden iets over een onderdeel van hun kollektie. Zoals altijd een van de boeiendste bijeenkomsten van het jaar.

244e bijeenkomst op 8 januari 1975 — In verband met het 700-jarig bestaan van Amsterdam, hield de heer P. W. Meyer, IJmuiden een lezing over Amsterdamse bouwwerken op penningen, gedocumenteerd met vele dia's.

245e bijeenkomst op 12 februari 1975 — Dr. A. J. Bemolt van Loghum Slaterus, Amsterdam sprak eveneens in verband met het 700-jarig bestaan van Amsterdam over 'Oranje en Amsterdam'. Een hoeveelheid prachtige penningen illustreerden een sprankelend verhaal over de relaties van Amsterdam met betrekking tot Oranje.

Kring Groningen
(Secr.: Hertenlaan 14, Haren (Gr.))

163e bijeenkomst op 20 september 1974 — De Heer Dr. A. J. Bemolt van Loghum Slaterus uit Amsterdam sprak op de hem eigen, boeiende wijze over penningen uit de tijd van Stadhouder Prins Willem IV.

164e bijeenkomst op 18 oktober 1974 — Verschillende leden vertelden iets over stukken uit eigen verzameling.

165e bijeenkomst op 15 november 1974 — De Heer Dr. H. E. van Gelder, directeur van het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage sprak over de Muntslag te Utrecht 1816/1941.

166e bijeenkomst op 20 december 1974 — De Heer Schulman uit Amsterdam hield na een interessante lezing verlucht door dia's een veiling, waarbij veel stukken van eigenaar verwisselden.

167e bijeenkomst op 17 januari 1975 — Jaarvergadering met o.a. bestuursverkiezing.

168e bijeenkomst op 21 februari 1975 — De Heer Ir. J. Koning uit Delden sprak over munten uit de tijd van de Franse Revolutie: 'Liberté, Egalité, Fraternité'.

Kring Rotterdam
(Secr.: Burg. Lefèvre de Montigny laan 190)

114e vergadering

Op 1 oktober 1974 bracht de Kring een bezoek aan het Economisch Penningkabinet, waarbij de beheerder — Prof. Zuidema — een inleiding hield over penningkunst in het economisch leven van Nederland. Een aantal penningen in het bezit van het Economisch Penningkabinet illustreerde de voordracht.

115e vergadering

Op 5 november 1974 vertelde de Heer Van Zegveld een en ander over zijn eigen archivalisch onderzoek over de vroedschapspenningen in Leiden vervaardigd, een onderzoek, dat nog niet is afgesloten.

116e vergadering

Op 13 december 1974 werd een gemeenschappelijke bijeenkomst gehouden met de afdeling Rotterdam van het Nederlands Klassiek Verbond, waarbij Prof. Zadoks Josephus Jitta een voordracht hield over Griekse muntkunst, toegelicht aan een aantal fraaie dia's, die de parallel lieten zien tussen beeldhouwkunst en muntkunst.

117e vergadering

De eerste vergadering in het nieuwe jaar (7 januari) was, zoals gebruikelijk, gewijd aan enige clubzaken, waarna Dr v. d. Wiel een korte voordracht hield over de iconographie van de portretten van Stadhouder Willem III op de munt.

118e vergadering

Op 4 februari hield Ds. De Vor een voordracht over Middeleeuwse munten van Utrecht, aan de hand van de bisschoppelijke geschiedenis en geïllustreerd met een aantal dia's en munten der bisschoppen.

Kring 's-Gravenhage
(Secr.: Zeestraat 71b)

240e bijeenkomst op 24 oktober 1974 — De heer H. F. A. Smaling behandelde de 'Nederlandse koninklijke onderscheidingen', waarvan hij een fraaie reeks voorbeelden ter tafel bracht.

241e bijeenkomst op 20 november 1974 — Drs. A. T. Puister behandelde voor de Kring zijn op 19 oktober voor het Kon. Ned. Genootschap gehouden voordracht met lichtbeelden over 'De muntplaatsen langs de Maas'.

242e bijeenkomst op 19 december 1974 — Dr H. Enno van Gelder hield een inleiding over 'Stedelijke muntslag', gevolgd door een rondgang over de desbetreffende tentoonstelling die de vorige dag voor het publiek was geopend.

243e bijeenkomst op 23 januari 1975 — De heer H. van der Kuyl hield een goed gedocumenteerde en ruim geïllustreerde voordracht over 'Barbaarse munten, 3e tot 6e eeuw', toegespitst op de munten van de Volksverhuizingstijd.

244e bijeenkomst op 26 februari 1975 — Drs J. P. A. van der Vin hield een met dia's geïllustreerde voordracht over 'Politieke propaganda op de munten van keizer Augustus'.

Kring Hoogeveen
(Secr.: Dahliastraat 22, Hoogeveen)

49e bijeenkomst op 9 september 1974 — Deze avond hield de heer Dijkstra uit Emmeloord een zeer interessante en boeiende lezing over het Herzogdom Gelre. De opkomst was redelijk.

50e bijeenkomst op 23 oktober 1974 — Deze avond werd ons lid de heer Jonkman de gelegenheid geboden om zijn zeer interessante Koninkrijksvertoe en duidde vooral op de kwaliteit. Na de toespraak van dhr. Jonkman werden er nog enkele

munten geveild w.o. enkele zeer interessante stukken.

51e bijeenkomst op 13 november 1974 — Er werd die avond enige aandacht besteed aan het 5-jarig bestaan en er werd besloten hiervoor een verloting te houden ter bestrijding van de onkosten. Hierna kreeg de heer Woldendorp het woord om wat over zijn penningverzameling te vertellen. Hierna werd er nog een kleine veiling gehouden.

52e bijeenkomst op 11 december 1974 — Deze avond vierden wij ons 5-jarig bestaan, de echtgenotes (echtgenoten) waren die avond ook uitgenodigd. De heer v. d. Wiel hield voor ons de prachtige lezing over de psychologie van de verzamelaar. De lezing kwam bij de aanwezigen goed over, ook al omdat hij vrij humoristisch werd gebracht. Het was een zeer gezellige avond met een goede opkomst.

53e bijeenkomst op 8 januari 1975 — Op deze bijeenkomst werd het jaarverslag besproken. Na het jaarverslag volgde een kleine veiling. Daarna was er nog gelegenheid om onderling te ruilen. De opkomst was erg goed.

54e bijeenkomst op 12 februari 1975 — Deze avond werd er een grote veiling gehouden. Het was inderdaad groot, want tegen twaalf uur werden de laatste veiling-perikelen afgesloten. De opkomst was uitstekend.

Kring Noordoostpolder e.o.
(Secr.: Sternstraat 4, Zwartsluis)

37e bijeenkomst op 26 september 1974 — Een bijzonder interessante en deskundige lezing werd gehouden door dhr. drs. J. P. A. v. d. Vin uit Den Haag. De lezing was getiteld 'de tegenstellingen in de munten van de romeinse keizers Augustus en Constantijn'.

38e bijeenkomst op 17 oktober 1974 — Dhr. P. C. Korteweg te Zwolle, hoofdredacteur van de *Florijn*, vertelde aan de hand van dia's over de verschillende systemen van muntslag en muntvervaardiging.

39e bijeenkomst op 28 november 1974 — Veiling.
40e bijeenkomst op 19 december 1974 — Er werd een numismatische quiz gehouden, met een groot geheel van onderwerpen, winnaar was dhr. L. M. Wielhouwer.

41e bijeenkomst op 16 januari 1975 — Nieuwjaarsveiling.

42e bijeenkomst op 18 februari 1975 — Dit was een verjaardagsbijeenkomst, met als spreker dhr. P. C. Korteweg uit Zwolle over 'opbergssystemen'.

Kring Brabant
(Secr.: Zilvermeeuwlaan 23, Eindhoven)

130e bijeenkomst op 10 oktober 1974 — De Heer Lod. Beuth hield een voordracht over Erasmus van

Rotterdam, toegelicht aan de hand van op Erasmus en op historische persoonlijkheden uit diens tijd betrekking hebbende penningen.

131e bijeenkomst op 14 november 1974 — Prof. Dr. W. J. Th. Peters uit Nijmegen hield een voordracht over 'Munten als bron voor de kennis van de Romeinse Architectuur', toegelicht met talrijke dia's.

132e bijeenkomst op 12 december 1974 — Ons medelid Pater Drs. G. Elbers hield een voordracht over de Byzantijnse Numismatiek 'Van follis tot besant'.

133e bijeenkomst op 9 januari 1975 — Deze bijeenkomst was gewijd aan korte voordrachten door de eigen leden.

Drs. H. van Osch sprak over enkele barbaarse imitaties van Romeinse munten.

De Heer W. de Jong gaf een overzicht over de laatste twee eeuwen der franse muntgeschiedenis aan de hand van een aantal zilveren munten.

Pater Drs. G. Elbers behandelde de in de evangelieën en m.n. de in de parabels van Christus voorkomende munten.

De Heer L. Tilli sprak over een Bredase penning voor sportprestaties, in 1962 ontworpen door H. Leyendeckers en slechts in 8 exemplaren gegoten. Hij kon hiervan tevens het gipsen model laten zien.

De Heer P. Verbiest toonde een moderne imitatie van een spaanse mat.

Drs. W. Knippenberg liet een aantal echte en vervalste antieke Griekse munten zien en stelde naar aanleiding daarvan de vraag of en waarom echt en vals te onderscheiden waren. Hij plaatste de aanwezigen daarmee voor een moeilijk probleem.

Mejuffrouw M. A. Vermeulen liet een aantal aanwinsten zien uit recente muntvondsten in Polen en België.

De belangstelling voor deze avond was weer zeer groot, zodat zelfs niet alle leden die een voordrachtje hadden voorbereid aan het woord konden komen.

134e bijeenkomst op 13 februari 1975 — De Heer J. Schulman hield een zeer geanimeerde veiling, waarbij vele leden aanwinsten konden boeken.

Kring Kampen
(Secr.: Erasmuslaan 4, Zwolle)

67e bijeenkomst op 2 september 1974 — Op deze eerste bijeenkomst van het seizoen was de opkomst gering. De voorzitter herdacht het overlijden van het lid de heer R. T. Oost te 't Harde. De contributie zal in deze kring m.i.v. 1 januari 1975 f 12,50 bedragen; daar is dan het (collectieve) abonnement op De Geuzenpenning niet meer bij inbegrepen. De voorzitter wekt de leden op zich thans individueel op dit blad te abonneren. Voorts worden enkele huishoudelijke zaken behandeld.

68e bijeenkomst op 7 oktober 1974 — De heer Drs.

J. P. A. van der Vin te 's-Gravenhage houdt een zeer interessante lezing over Politieke propaganda op Romeinse munten.

69e bijeenkomst op 4 november 1974 — Op deze avond houdt de heer W. K. de Bruyn te Utrecht een boeiende inleiding, verlucht met dia's, over Florijnen.

70e bijeenkomst op 2 december 1974 — De leden, weinig in aantal, konden zich op deze avond bezig houden met ruiling en handel.

71e bijeenkomst op 6 januari 1975 — Juist voor het begin van de avond kwam de mededeling dat de heer J. J. Brands te Nieuw-Dordrecht, die zou komen spreken over muntgewichten en -waagjes, door ziekte verhinderd was. Op deze bijeenkomst, die tevens als jaarvergadering was aangekondigd, konden niet alle agendapunten worden behandeld. De secretaris brengt zijn jaarverslag uit. De heren T. Kuik en J. H. J. M. Grondhuis worden in hun resp. functies van voorzitter en secretaris herkozen. De voorzitter brengt dank aan de scheidende penningmeester de heer B. J. Rigterink, die vanaf de oprichting bestuurslid van deze kring is geweest.

72e bijeenkomst op 3 februari 1975 — De directeur van het K.P.K. Dr. H. Enno van Gelder spreekt met zijn grote kennis van zaken over stedelijke munten. De op dia's vertoonde munten zijn te zien op de reizende tentoonstelling 'Klein geld, grof geld'. Na afloop van de lezing wordt de heer

K. Schilder te Kampen als bestuurslid gekozen in de vacature B. J. Rigterink. Deze bijeenkomst werd voor het eerst gehouden in een nieuwe omgeving, n.l. op het adres Oudestraat 6 te Kampen. De aanvangstijd is in het vervolg 20.00 uur.

Kring Oost-Nederland

(Secr.: Arnhemsestraatweg 93b, Rheden)

98e bijeenkomst op 28 januari 1975 — De heer Schulman Sr. vertelde aan de hand van dia's verschillende wetenswaardigheden over uiteenlopende munttypen en veilde daarna een aantal munten en penningen. De belangstelling voor deze interne veiling was zeer goed te noemen.

99e bijeenkomst op 25 februari 1975 — Ir. J. Koning gaf op bijzonder boeiende wijze instructie in het lezen van opschriften op middeleeuwse munten, waarna in groepjes van twee enige munten werden bestudeerd. Een zeer geslaagde en geanimeerde bijeenkomst.

Kring Zeeland

(Secr.: Statenlaan 152, Middelburg)

65e bijeenkomst op 12 september 1974 — Opening van het seizoen door de voorzitter en ruilbeurs.

66e bijeenkomst op 10 oktober 1974 — Ruilbeurs. Door ziekte van bestuursleden kwamen de culturele activiteiten in het gedrang.

Bij Van Lanschot is een gulden soms acht duizendjes waard.

Voor gouden en zilveren munten kunt u voortaan terecht bij de Bankiers Van Lanschot. Van een gouden tientje Koningin Wilhelmina van ± f 160,- tot een 18e eeuwse Gouden Rijder van f 2.400,-. En veel daartussen in.

Van Lanschot. Een uitmuntend idee voor beleggers en verzamelaars, die in deze tijd van inflatie geïnteresseerd zijn in een betrouwbare belegging die tegelijkertijd een fascinerende hobby is.

U krijgt onze prijslijsten voortaan gratis in de bus als u de bon opstuurt aan:

Deze gouden proefslag van de zilveren gulden uit 1681 verkeert in schitterende conditie. prijs f 8000,-

Evan Lanschot

Bankiers

Hoge Steenweg 27-31, 's-Hertogenbosch, telefoon (073) 122321, toestel 245 of 359.

Bon.

Stuur mij s.v.p. vrijblijvend de prijslijsten van originele gouden en zilveren munten.

Naam _____

Adres _____

Plaats _____

Van Paramount London. Enkele bankbiljetten van meer dan alleen historische waarde

Deze bankbiljetten zijn slechts een voorbeeld van onze uitgebreide collectie zeldzame en meest gezochte bankbiljetten van Europa en de rest van de wereld; dit is slechts de top van de ijsberg.

Of u nu een toegewijd verzamelaar bent met speciale interesses of gewoon een beginner, wij hebben een schema ontwikkeld voor budgets van £ 10.- tot £ 10,000.-.

Paramount's Paper Currency Department werkt volledig op internationaal niveau en wij zijn altijd geïnteresseerd in de aan- en verkoop van Europese muntsoorten en

zeldzame bankbiljetten van de hele wereld.

Als u een bepaald exemplaar wilt hebben en daartoe behoren ook de zeldzame of nieuw uitgegeven munten, dan zullen wij alles doen om het voor u te krijgen.

Schrijft u ons voor een gratis exemplaar van onze lijst en vermeldt u daarbij ook het land waarnaar uw bijzondere belangstelling uitgaat.

Uw naam kan ook geplaatst worden op Paramount's speciale mailinglijst.

Onze gratis, geïllustreerde catalogus ligt op uw verzoek voor u klaar om te bekijken.

Paramount

Paper Currency Department

Paramount International Coin Ltd, 238-345 Grand Buildings, Trafalgar Square, London WC2 5EZ. Tel. 01-839 2507

GERHARD HIRSCH
NUMISMATIKER
MÜNCHEN - 2 - PROMENADEPLATZ 10

ANKAUF • VERKAUF • VERSTEIGERUNGEN

MÜNZENHANDLUNG
GITTA KASTNER
MÜNZEN-AUKTIONEN

AUSFÜHRUNG ALLER
ERSTEIGERUNGSaufträge
IM IN- UND AUSLAND

8000 MÜNCHEN 2
PROMENADEPLATZ 9/I
TELEPHON 089/299070

SCHULMAN COIN & MINT, INC.

NEW ADDRESS
25 WEST 45th STREET
NEW YORK, N.Y. 10036

THE MOST IMPORTANT FIRM FOR FOREIGN COINS
IN THE UNITED STATES

4—6 Auctions per year at the Waldorf-Astoria Hotel.
Subscriptions: \$ 10.00 per year for all our publications.

Tel: Mu-7-3145

WUI Telex: 62498

Cables: Numatics, N.Y.

MUNTHANDEL HABETS

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61
Geleen
Tel.: 04494-7810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands leverancier Coinholders en accessoires

„DE SNEEKER VLIAGER”

JILLE B. WESTERHOF

NUMISMAAT

**munten, penningen,
topografische prenten,
boekwerken, antiquiteiten,
ruim assortiment Nederlandse
en buitenlandse bankbiljetten**

Nauwe Noorderhorne 18, Sneek Telefoon 05150-7198, b.g.g. 6866
Maandags gesloten

MEVIUS & HIRSCHHORN INT. B.V.

AMSTERDAM UTRECHTSESTRAAT 33
tel. 66990 en 255736

Munten- en boekenlijst gratis op aanvraag

Nederlandse en buitenlandse munten,
albums, grote sortering numismatische
literatuur, bankbiljetten en een zeer
fraaie collectie Romeinse munten.

GALERIE DES MONNAIES SA

Bernth Ahlström

Bureaux: 11, Cours de Rive
tel.: 022 - 35.56.75
Magasin 19, Rue Pierre-Fatio

Case postale 27
1211 - Geneve 3 Rive
Telex: 28104 gd mgch

MONNAIES

MEDAILLES

Ventes aux enchères — Listes de prix illustrées

Für die deutschen und österreichischen Münzen sowie das Römisch-Deutsche Reich
wenden Sie sich bitte direkt an:

GALERIE DES MONNAIES GMBH

Achenbachstrasse 3
4 DÜSSELDORF-Allemagne
Tel.: 211 / 66 10 77

MÜNZEN

MEDAILLEN

A. G. VAN DER DUSSEN B.V.

Hondstraat 5, Maastricht
Tel.: 043-15119

Munten, Penningen, Eretekenen
en Numismatische Boeken

Prijslijsten worden op verzoek gratis toegezonden

ADOLPH HESS A.G., LUZERN

Haldenstrasse 5 - Telephon 2 2 4 3 9 2

MÜNZEN UND MEDAILLEN - MONNAIES ET MEDAILLES - COINS AND MEDALS

MAISON PLATT S.A.

49 Rue de Richelieu
PARIS I

MONNAIES — MÉDAILLES
JETONS — DÉCORATIONS
LIBRAIRE NUMISMATIQUE
ANTIQUITÉS ARCHÉOLOGIQUES

LISTES s/DEMANDE

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 10/11 Margaret Street, LONDON W1N 8AT

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" - Numismatische artikelen en prijslijsten, 14/— per jaar.

"Roman Coins and their Values" door H. A. Seaby, 1964 Edition, linnen band, 30/—.

"Standard Catalogue of British Coins", Vol. I-England, gebrocheerd 14/—, linnen band £ 1.

"Greek Coins and their Values" gebrocheerd 15/—.

MONNAIES - MÉDAILLES - JETONS

EXPERTISES

MAISON FLORANCE

(Mme N. KAPAMADSI)

S.A.R.L. - Maison fondée en 1890

17, rue de la Banque - PARIS 2e - Tél. 250 09-32 - R.C. 20475 B.

GÜNTER WEINER

D-7988 Wangen, P.O. Box 107

W. Germany

New Coin Issues, Modern Coins,

Please ask for my monthly price-list.

Em. BOURGEY

Expert en Médailles auprès du

Tribunal Civil de la Seine

PARIS 9e

7, Rue Drouot

MONNAIES ET MÉDAILLES

JACQUES SCHULMAN B.V.

MUNTEN — PENNINGEN — ANTIQUITEITEN

EXPERTISES — VERKOOP — INKOOP — VEILINGEN

Keizersgracht 448 Tel. 23 33 80 - 24 77 21 Amsterdam

GIETPENNINGEN VAN KONINKLIJKE BEGEER

ALBERT SCHWEITZER

modelé: Pol Dom
afmeting: 92 mm
gietspenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 85,-

JEAN DE LA FONTAINE

modelé: Pol Dom
afmeting: 88 mm
gietspenning - brons
oplage: 450 stuks
prijs: f 85,-

DRIEKONINGEN

modelé: Niel Steenberghe
afmeting: 75 mm
gietspenning - brons
oplage: 250 stuks
prijs: f 70,-

VINCENT EN THEO VAN GOGH

modelé: Ossip Zadkine
afmeting: 70 mm
slagpenning - brons - hoog reliëf
oplage: 750 stuks
prijs: f 40,-

VINCENT VAN GOGH

modelé: J. B. Gutterswijk
afmeting: 60 mm
slagpenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 26,-

PRIJZEN ZIJN INCL. BTW en EXCL. PORTO
Leden van de Vereniging voor Penningkunst
ontvangen 10% korting.

Koninklijke Begeer

Voorschoten

Telefoon 01717-4500

DE GEUZEN PENNING

25e jaargang no. 3
augustus 1975

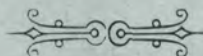
MUNT- en PENNINGKUNDIG NIEUWS

JUBILEUM VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Dit nummer van 'De Geuzenpenning' staat geheel in het teken van het vijftig-jarig jubileum van de Vereniging voor Penningkunst en zal de door deze vereniging te organiseren exposities van Hedendaagse Penningkunst kunnen begeleiden.

Door deze jubileum-exposities zal zeker een breder en minder gespecialiseerd publiek kennismaken met penningen, in het bijzonder met de eigentijdse uitingen van deze vorm van kunst. Door de grotere oplage van dit nummer hoopt de redactie een bijdrage te leveren tot één van de doelstellingen van de Vereniging: het bevorderen van de belangstelling voor de Nederlandse penningkunst.

Dit nummer bevat o.a.:

- Vereniging voor Penningkunst 1925-1975.
D. H. Couvée
- Fotoserie 'Modelleren van penningen'.
P. Kooistra
- Kanttekeningen bij penningen en penningkunst.
A. J. de Koning
- Opgave van medailleurs.
- Namen en Feiten - Ver. v. Penningkunst.
K. H. Heins

DE GEUZENPENNING

munt- en penningkundig nieuws
driemaandelijks uitgave van het
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
en van de
Vereniging voor Penningkunst

REDACTIE

Drs. J. P. A. van der Vin,
Kon. Penningkabinet
Dr. H. J. v. d. Wiel,
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
A. J. de Koning,
Vereniging voor Penningkunst
tevens penningmeester van De Geuzenpen-
ning,
Joh. Jongkindstraat 11-II
Amsterdam-W.
tel. 020-15 11 19
Redactie-secretariaat
J. Schulman,
Keizersgracht 448
Amsterdam-C.
tel. 020-23 33 80

ABONNEMENTSPRIJS

voor niet-leden van een der beide ver-
enigingen: f 7,50 per jaar
Buitenlandse abonnementen f 10,— per jaar
Losse nummers f 2,— + porto
Betaling gaarne uitsluitend op
Postgiro 260629 t.n.v.
De Geuzenpenning te Amsterdam

ADVERTENTIES

$\frac{3}{4}$ pagina f 120,— per jaar

DRUK: VONK - ZEIST

AANVULLING PRIJSLIJST

De penning 1974-2 '400 Jaar Leidse Univer-
siteit' is, uitsluitend door Leden van onze Ver-
eniging, na te bestellen. De stuksprijs is f 35,—,
waarboven de portokosten in rekening ge-
bracht worden.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

DE 50-ste ALGEMENE LEDENVERGADERING

Op 8 maart 1975 kwamen in Het Koninklijk
Penningkabinet te 's-Gravenhage 29 leden,
waaronder 5 Bestuursleden, ter Vergadering
bijeën.

Na een kort inleidend woord door de Voor-
zitter werd de agenda afgewerkt, waarbij de
diverse jaarverslagen vrijwel ongewijzigd wer-
den goedgekeurd; slechts een kleine verande-
ring werd aangebracht in de Notulen van de
Alg. Verg. in 1974 gehouden, waarna ook die
werden goedgekeurd.

Nadat dank was gebracht aan het scheiden-
de Bestuurslid de Heer L. C. Boogerd wer-
den de Heren D. H. Couvée en F. T. S. Let-
terie als Bestuurslid herkozen en de Heren E.
Claus en A. Hettema gekozen.

Ten gevolge van enige discussie met betrek-
king tot de zwaarte van de groep medailleurs
in het Bestuur deed het Bestuur de toezegging,
te zullen blijven streven naar uitbreiding van
het Bestuur door voordracht van één of meer
leden buiten de Kunstenaars-leden op de vol-
gende Algemene Vergadering.

De begroting 1975 werd goedgekeurd alsmede
het Bestuursvoorstel, om de contributie per
1-1-'76 te verhogen tot f 50,— per jaar.

Met betrekking tot de viering van het 50-jarig
bestaan van de Vereniging werd door de Hr.
A. J. de Koning medegedeeld,

dat er al in het najaar van 1974 een commis-
sie is ingesteld, bestaande uit de Heren Nele-
mans, de Koning P. J., Claus, Letterie en de
Koning A. J.,

dat er een Jubileumtentoonstelling zal komen
in de Zonnehof te Amersfoort en enige an-
dere tentoonstellingen verspreid over het
land,

Penning '400-jaar Leidse Universiteit', voor- en keerzijde, 70 mm

dat er tableaux vervaardigd zullen worden, waarvan een tweetal een selectie van Verenigingspenningen zal tonen, dat er een kleine zilveren Jubileumpenning zal worden uitgebracht, en een boekje, waarin de techniek van het maken van penningen beschreven zal worden,

dat het derde nummer van De Geuzenpenning vrijwel geheel aan het werk van de Vereniging gewijd zal zijn en aan het Jubileum.

Met dank worden suggesties van de aanwezigen in overweging genomen.

Over het Bestuursvoorstel, om in de toekomst te komen tot het uitgeven van meer penningen, dan tot nu toe te doen gebruikelijk was, wordt gunstig geoordeeld, zodat besloten wordt, hiermee in 1976, bij wijze van proef, te starten. Het ligt in de bedoeling, de leden ook in de toekomst ten minste drie penningen in iedere tweejaarlijkse periode te doen toekomen en de uitgften die daarenboven tot stand komen bij inschrijving tegen een speciale prijs beschikbaar te stellen. Bij latere bestellingen zal een verhoogde prijs gelden. Ook die penningen zullen uitsluitend voor leden van de Vereniging beschikbaar zijn.

Het punt van het al of niet limiteren van de oplage van Verenigingspenningen zal – zo wordt door het Bestuur toegezegd – op de Agenda geplaatst worden van de Algemene Vergadering in 1976.

Met klem wordt in de rondvraag gesteld, hoezeer Leden en Bestuur van de Vereniging het betreuen, dat er steeds meer commerciële uitgften op de markt komen, die met Penning-Kunst weinig of niets van doen hebben. Het wordt goed geacht, juist i.v.m. het Jubileum, publieke mogelijkheden aan te grijpen om het aspect van de Penning als Kunstvorm nadrukkelijk naar voren te brengen.

Hierna wordt de Vergadering gesloten en bezichtigen de aanwezigen de Nederlandse inzending voor de FIDEM-tentoonstelling in Polen.

De secr.-penningm.

VERENIGINGSPENNING 1974-2
'400 Jaar Leidse Universiteit'

Ontwerp en Modelés: Ek van Zanten

Voorzijde: Een afbeelding van een uil (Oehoe) als symbool van de wijsheid en als illustratie van het omschrift: 'PRINCEPS OMNIUM VIRTUTUM SAPIENTIA' (De eerste van alle deugden is de wijsheid). Deze tekst is ontleend aan De Officiis van Cicero: 1, 153.

Keerzijde: Een afbeelding, geïnspireerd op een oude plattegrond van Leiden van omstreeks 1575, met de door de stad lopende en zich in het midden splitsende Rijn. Het omschrift luidt: 'ACADEMIA LUGDUNO BATAVA' (Leidse Universiteit), met het devies van de Universiteit: 'PRAESIDIUM LIBERTATIS' (Bolwerk der Vrijheid).

EK VAN ZANTEN

Geboren op 17 februari 1933 te Zaltbommel. Woont en werkt te Naarden.

Opleiding: 1946-'48 Rijksnormaalschool voor Tekeneraren te Amsterdam; 1948-'53 Rijksakademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, o.l.v. Prof. V. P. S. Esser; 1953-'54 Hoger Instituut te Brussel, onder Prof. Charles Leplae.

Hij debuteert op Sonsbeek in 1955 met het beeld 'Dame in Stoel' en verwerft in datzelfde jaar de Prix de Rome.

Van 1956 tot 1959 woont en werkt hij in Rome.

Na terugkeer maakt hij in opdracht van de Gemeente Hilversum het beeld 'Europa en de

Stier', waarvoor hem in 1963 de Gemeentelijke Cultuurprijs voor Beeldhouwkunst wordt toegekend.

Belangrijk werk naast andere portretten en penningen:

Portret Prof. Hogewerff, Florence 1957; 'Pitcher', beeld voor het Nieuwe Lyceum te Hilversum; 'Rugbyspelers' voor de Tectronix-fabrieken te Heerenveen; een Fonteinbeeld voor het Philips' guesthouse te Valkenswaard; 'Monument voor de gevallen' te Maassluis; 'Moeder en Kind' voor het gezondheidscentrum te Hoogvliet; een Beeldengroep voor de Nederlandse Ambassade te Washington en de Beeldengroep 'Dijkwerkers' voor de Maas-haven te Rotterdam.

K. H. Heins

DE JUBILEUM-PENNING VAN DE VER. VOOR PENNINGKUNST

De verenigingspenning voor 1975 zal, naar het zich laat aanzien, tegen het einde van het jaar kunnen verschijnen.

Deze penning – op klein formaat en gegoten in zilver – is bedoeld als jubileumuitgave en wordt vervaardigd naar een ontwerp van Paul Grégoire, hoogleraar aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

De leden zullen deze jubileumpenning ontvangen met een door de beeldhouwer-medailleur Eric Claus samengesteld boekwerkje, dat de verschillende technische aspecten van het totstandkomen van penningen behandelt. Het boekje is voorzien van illustraties.

Voor nieuwe leden van de vereniging bestaat eveneens de mogelijkheid deze jubileumuitgave (combinatie van penning en boekje) in hun bezit te krijgen. Zij kunnen nu reeds een exemplaar van deze uitgave laten reserveren door zich aan te melden als lid der vereniging. Dit kan door een bedrag van f 90,- over te maken op postgiro nr. 96820 t.n.v. de 'Vereniging voor Penningkunst', te Bergen, N.-H. (zijnde f 40,- jaarbijdrage 1975 en f 50,- jaarbijdrage 1976). Gaarne met vermelding 'Nieuw Lid'. Onmiddellijk na het verschijnen worden de penning en het boekje toegezonden.

Het lidmaatschap geeft tevens recht op gratis toezicht van 'De Geuzenpenning' en op een verenigingspenning voor 1976.

Nadere informatie betreffende het lidmaatschap, de verkrijgbaarheid van vroeger verschenen verenigingspenningen enz. kan worden verkregen via de secretaris-penningmeester der vereniging, dhr. K. H. Heins, Notweg 21 te Bergen (N.-H.).

PENNING EXPOSITIES

Van 31 augustus t/m 8 oktober 1975 vindt de tentoonstelling '50 jaar vereniging voor penningkunst' plaats in het tentoonstellingsgebouw van de Amersfoortse culturele raad 'De Zonnehof' te Amersfoort.

Voor deze jubileumexpositie hebben vele medailleurs een keuze uit door hen vervaardigde penningen ingezonden, waardoor een goed overzicht wordt gegeven van de hedendaagse penningkunst.

De tentoonstelling is geopend dagelijks van 10-17 uur; zondags van 13-17 uur.

Gedurende het jubileumjaar van de Vereniging voor Penningkunst zullen nog een aantal exposities worden gehouden, o.a. in de 'Haagse Kunstkring' in Den Haag, 'de Vaart' in Hilversum en 'het Catharina Gasthuis' in Gouda.

SIERPENNING

EERSTE PENNING van het jaar 1934
Gemodelleerd door L. BOLLE.

Voor- en keerzijde hangen ten nauwste samen. De voorzijde geeft den zeevogel boven den zeespiegel aangeduid door vlakke golflijn met scheepje. De keerzijde de vischen onder den zeespiegel, welke zeespiegel weer door vlakke golflijn met scheepje is aangeduid. De voorzijde geeft de krachtige beweging van den schietenden vogel, welke met groote vlucht het penningvlak geheel beheerscht; een indruk van groote vaart en tegelijk zwevende lichtheid is het kenmerk van deze voorstelling. De voorstelling op de keerzijde geeft het bewegen onder water weer, waar integendeel een indruk van zwaren weerstand, waardoor de visschen zich heen te werken hebben, den hoofddruk geeft. Grootte 60 m.m.

Afbeelding van de voor- en keerzijde van de eerste 'vrije' penning van de Vereniging voor Penningkunst, met de toelichting zoals die destijds bij deze penning werd gegeven.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST 1925-1975

De Vereniging voor Penningkunst viert haar 50-jarig bestaan in een periode, waarin zowel de beoefening van als de belangstelling vóór de penningkunst zich in een toenemende belangstelling mogen verheugen. Dit is een hoopgevende ontwikkeling in een land als het onze, waar het ontwerpen en medailleren al vroeg een hoogtepunt bereikte en sindsdien ondanks inzinkingen over het algemeen op een goed gemiddeld peil is gebleven. Onze Vereniging mag pretenderen een bijdrage te leveren tot de Nederlandse penningkunst. Zij is immers meer dan puur een club van verzamelaars. Haar opdrachten aan kunstenaars zijn in de eerste plaats gericht op de artistieke kwaliteit.

Het kiezen van de kunstenaar voor het uitvoeren van een verenigingspenning, de nauwe samenwerking tussen bestuur en kunstenaar en de scherpe kwaliteitscontrole bij de uitvoering zijn bedoeld te leiden tot een verantwoord resultaat. De ca. 75 penningen, die de Vereniging sinds de oprichting heeft uitgegeven vormen dan ook de ruggegraat van een 50-jarige ontwikkeling. De voornaamste kunstenaars, die zich met deze vorm van artistieke uitdrukking hebben beziggehouden, zijn in deze serie penningen vertegenwoordigd.

Ten tijde van de oprichting van de Vereniging was de penning vooral een 'gedenkstuk'. Jubilea, historische gedenkdagen, nationale gebeurtenissen, wetenschappelijke en culturele hoogtepunten waren de bronnen van inspiratie. Dit uitgangspunt voor het slaan of gieten van een penning is, gelukkig, nog steeds in hoge mate geldig. De penning is een zinvolle en stijlvolle accentuering van positieve daden en feiten. Naast deze traditionele opdrachten verleende de Vereniging in 1934 voor het eerst een vrije opdracht aan de Rotterdamse beeldhouwer en medailleur Leendert Bolle (zie afb.).

Hij kweet zich op verrassende wijze van zijn taak. Zijn penning 'Lucht en Water' boeit door de wijze, waarop een fris idee is uitgewerkt. Bolle bewees hoezeer een kunstenaar zich vrij kan uiten binnen een 'gebonden' kunstvorm. De vrije opdracht is op het programma van de Vereniging gebleven, zodat er nu een aantrekkelijke afwisseling van gebonden en vrije ontwerpen is ontstaan.

De Vereniging voor Penningkunst is zich in deze jaren, waarin met veel humbug uit louter winstbejag penningen zonder enige kunstzinnige waarde worden uitgebracht, sterk bewust van haar verantwoordelijkheid tegenover de kunstenaars. Zij tracht dit tot uitdrukking te brengen in de door haar verstrekte opdrachten, maar ook in bemiddelend optreden tussen andere opdrachtgevers en medailleurs. Hierbij wordt voorzover dat in het vermogen van de Vereniging ligt, getracht ook voor de redelijke materiële belangen van de kunstenaars op te komen.

Tenslotte: de grondslag van de Vereniging vormt de niet aflatende belangstelling van de leden voor de Nederlandse penningkunst. Deze liefhebbers van het kleine kunstwerkje, dat ook voor de niet-kapitaalkrachtigen betaalbaar is, maken de stimulerende activiteiten mogelijk. Deze groep blijft gelukkig groeien, zodat menselijkerwijze gerekend mag worden op een voorspoedige verdere ontwikkeling van de 50-jarige Vereniging voor Penningkunst.

D. H. Couvée,
Voorzitter Ver. voor Penningkunst.

Slagpenning ARTIS door Tjipke Visser (PK 1930)
 Slagpenning JUBILEUM PK door G. Gutterswijk/
 H. Wetselaar (PK 1950)
 Slagpenning RUIMTEVAART door J. Snoeck
 (PK 1964)

NAMEN EN FEITEN

In 1901 werd door de toenmalige Directeur van het Koninklijk Penningkabinet: Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié en de Belgische Numismaat Alph. de Witte de 'Nederlandsch-Belgische Vereeniging der Vrienden van de Medaille als Kunstwerk' opgericht. Deze Société Hollandaise-Belge des Amis de la Medaille d'Art' werd bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog evenwel weer ontbonden. Dat in breder kring belangstelling bleef bestaan voor de Penningkunst en bij meerderen de behoefte levendig bleef, om ook beginnende beeldhouwers tot het beoefenen van die Kunstvorm te brengen, leidde – jaren later – tot het bijeenkomen op 8 september 1925, te Amsterdam, van een enthousiast gezelschap. De volgende personen besloten toen tot oprichting van de 'Vereniging voor Penningkunst': Mw. R. M. Wichers-Wierdsma, en de Heren C. J. A. Begeer, Mr. L. G. N. Bouricius, Dr. M. R. J. Brinkgreve, H. J. M. Ebeling, A. O. van Kerkwijk, Dr. H. A. Kuypers, M. Schulman, Jhr. Mr. M. W. Snoeck en C. G. Vattier Kraane. (Deze laatste verdient aparte vermelding, niet alleen, omdat hij de oprichtingsvergadering als Voorzitter leidde, maar vooral, omdat hij de Vereniging vanaf die dag tot 13 mei 1949 in de functie van Voorzitter diende). Goedkeuring volgde bij Koninklijk Besluit van 20 februari 1926, No. 13.

Het eerste Bestuur was als volgt samengesteld: C. G. Vattier Kraane (Voorz.), A. O. van Kerkwijk (Secr.), H. J. M. Ebeling (Penningm.), Mr. L. G. N. Bouricius, Dr. M. R. J. Brinkgreve, J. Hulshoff Pol en Mr. A. Staring. Vooral door persoonlijke benadering door deze Bestuursleden van vrienden en bekenden, groeide de Vereniging ras: op 1 januari 1927 waren er al 143 leden.

Als eerste daad op het gebied van de Penningkunst werd door de Vereniging medewerking verleend aan het totstandkomen van een penning van C. J. van der Hoef, ter herdenking van de Staatshervorming in Nederlands-Indië.

*Slagpenning Drieportret Kon. familie door
J. J. van Goor (1e penning PK 1926)*

Bij het 25-jarig Huwelijksfeest van H.M. de Koningin en Z.K.H. Prins Hendrik werd aan het Koninklijk Echtbaar een tweetal zilveren gietpenningen (Ø 80 mm.), in étui, aangeboden, in opdracht van de Vereniging ontworpen door Jac. J. van Goor.

Op klein formaat (41 mm.) werd deze penning als slagpenning uitgevoerd en als eerste Verenigingspenning aan de leden toegezonden (zie afbeelding).

Hoofddoel van de onafhankelijke en zelfstandige Vereniging was: 'In brede lagen van de bevolking belangstelling te wekken voor de Penningkunst'.

Het was dan ook verheugend, dat het ledenaantal flink steeg: via 186 in 1928, 266 in 1929, 367 in 1930 naar 493 in 1931! Dit mede dankzij tentoonstellingen, gehouden in 1928 te Groningen en Rotterdam en in 1929 te 's-Hertogenbosch en in De Haagse Kunstkring.

Na 1931 liep het aantal leden terug: tot 440 in 1933, 382 in 1935, 339 in 1940, 230 in 1943.

In 1931 werd besloten, eerder verschenen Verenigingspenningen alsnog voor de leden beschikbaar te stellen tegen door het Bestuur vast te stellen prijzen.

In 1932 werd een gedenkpenning, naar ontwerp van Chr. J. van der Hoef, uitgebracht in een genummerde serie van 100 gegoten exemplaren. De gehele serie werd het Crisis-Comité aangeboden ter verkoop tegen een bedrag van f 50,- per stuk.

Het 10-jarig bestaan werd in 1935 niet herdacht met bijzondere activiteiten; het Bestuur kon, ten gevolge van het verminderde ledenaantal niet over de nodige middelen beschikken.

In 1948 werd, ter gelegenheid van het Regeeringsjubileum van H.M. de Koningin, een beperkte prijsvraag uitgeschreven; uitsluitend onder vrouwen. De penning van Louise Metz werd bekroond en als penning 1948-1 aan de leden toegezonden (zie afbeelding).

Gedurende de jaren 1926 t/m 1949 was er slechts éénmaal per jaar contact met de leden, middels een geïllustreerd Jaarverslag. Na het

Jubileumjaar 1950 waren de leden automatisch geabonneerd op het in 1951 voor het eerst verschenen drie-maandelijks tijdschrift 'De Geuzenpenning', uitgebracht in samenwerking met het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. De naam van het tijdschrift werd gekozen, omdat deze zowel voor munt- als penningliefhebbers vertrouwd is en omdat hij samenwerking en verbondenheid suggereert.

De eerste Redactie was als volgt samengesteld: Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Dr. D. A. Wittop Koning en Jhr. Ir. A. C. von Weiler. Van de destijds spontaan toegezegde medewerking van het Koninklijk Penningkabinet werd, en wordt tot op de dag van vandaag, met graagte en dankbaarheid gebruik gemaakt. Ook J. Schulman te Amsterdam komt lof en dank toe, vanwege het feit, dat door hem vanaf de eerste dag het secretariaat gevoerd wordt.

Het 25-Jarig bestaan werd in 1950 gevierd met de organisatie van een grote Internationale Penningtentoonstelling. Ereleden waren toen: C. G. Vattier Kraane en Dr. M. A. Evelein. Het Bestuur bestond uit: Mr. D. Giltay Veth (Voorz.), Jhr. Ir. A. C. von Weiler (Vice-Voorz.), Mr. R. M. de Vries (Secr.-Penningm.), Dr. H. Enno van Gelder, G. H. 's-Gravesande, A. A. M. Stols en Jan Wils.

Vanaf de dag van de Watersnood werd in 1953 een succesvolle actie gevoerd ter ondersteuning van Het Rampenfonds. De door Prof. Wenckebach belangeloos en in haast ontworpen Watersnoodpenning werd in zo grote aantallen verkocht (tot 1-1-'54; 2341 in brons en 387 in zilver), dat er f 18.450,- voor het goede doel kon worden overgemaakt.

In 1953 werd ook medewerking verleend aan het tot stand komen van een map 'Penningen', die na gereed komen aan alle leden werd toegezonden.

Sedert 1956 ontvangt de Vereniging een jaarlijkse Subsidie, waardoor, nadat jarenlang met tekorten gewerkt moest worden, een nieuwe impuls gegeven werd, die door het toenmalige Bestuur meteen gehonoreerd werd met een

*Eerste gietpenning van de vereniging (1948)
Regeringsjubileum Kon. Wilhelmina door
Louise Metz*

grote propaganda-actie in 1957.

Er was in het begin van 1956 een dieptepunt bereikt in het bestaan van de Vereniging: 172 leden!! Vanaf die tijd ging het echter bergopwaarts: 182 leden in 1958, 204 in 1961, 320 in 1964, 383 in 1965, 405 in 1966, 435 in 1968, 482 in 1970, 552 in 1972, 601 in 1974 en 652 per 1-1-1975!

De volgende activiteiten stimuleerden de groei: In 1962 werd een Prijsvraag uitgeschreven, vooral om de kwaliteit van de Nederlandse inzending naar een tentoonstelling, ter gelegenheid van het te 's-Gravenhage te houden tweejaarlijkse FIDEM-congres in 1963, zo hoog mogelijk op te voeren. Er kwamen 38 ontwerpen binnen. De eerste prijs werd toegekend aan de medailleur Eric Claus, voor zijn penning op Frank Lloyd Wright. Deze penning werd de leden in '63 als jaarpenning toegestuurd.

In 1973 werd voor het eerst de 'Prijs van de Vereniging voor Penningkunst' toegekend. En wel aan Christl Seth-Höfner. In dat jaar ook brachten royaal opgezette Penningtentoonstellingen in De Vaart te Hilversum en in de Haagse Kunstkring 'De Penning' onder veler aandacht.

De volgende personen, die zich voor de Vereniging zéér verdienstelijk maakten, diéhen hier nog vermeld: Wijlen de Heer A. J. J. M. Eyssenck, secr.-penningm. van 1953 tot 1970 en nadien Erelid van de Vereniging, Prof. J. N. van Wessem, Voorzitter van 1963 tot 1974 en L. C. Boogerd.

Op dit moment telt de Vereniging een viertal Ere-leden, te weten: Prof. V. P. S. Esser, Dr. H. Enno van Gelder, Mr. D. Giltay Veth en Jhr. Ir. A. C. von Weiler.

Het Bestuur is als volgt samengesteld: D. H. Couvée (Voorz.), K. H. Heins (Secr.-Penningm.), Mw. Drs. G. van der Meer, A. J. de Koning, F. T. S. Letterie, E. Claus en A. Hettema.

Naast een drietal Bestuursleden maken Ir. F. A. Nelemans en P. J. de Koning deel uit van de Commissie ter voorbereiding van het 50-Jarig Jubileum.

Aanvankelijk werden er twee slagpenningen per jaar uitgebracht. Sedert 12-1-'51 werd het, door wijziging van het Huishoudelijk Reglement, mogelijk, 1 of 2 giet- of slagpenningen per jaar uit te brengen.

De Jubileumpenning, die in 1975 uitgebracht wordt, zal de tachtigste penning zijn in de reeks Verenigingspenningen. De bonte rij Verenigingspenningen kwam tot stand t.g.v. opdrachten, verstrekt aan een gevarieerde rij van aankomende en gerenommeerde medailleurs, overeenkomstig de doelstellingen vervat in de Statuten. Zelfs in de oorlogsjaren van 1940 t/m 1945 stagneerde de uitgifte van Verenigingspenningen niet, al moesten toen enkele penningen worden vervaardigd van 'oorlogsmetaal'.

In 1973 kon, met steun van het Prins Bernhard Fonds, een geïllustreerde catalogus worden uitgegeven, waarin de eerste 76 Verenigingspenningen, met afbeeldingen van voor- en keerzijde, vermeld worden.

Zoveel mogelijk in overleg met de desbetreffende medailleurs werd een serie van tien fotokaarten uitgebracht, terwijl, door toevallige omstandigheden een Huwelijkspenning van Niel Steenberg ten verkoop kan worden aangeboden aan leden en niet-leden van de Vereniging.

Op deze en andere, genoemde en ongenoemde, wijzen wordt, in de geest van allen die voorheen hun beste krachten inzetten in het belang van de Penningkunst en de Medailleurs, voortgebouwd door het huidige Bestuur, in de hoop, dat 'De 50-Jarige' nog een lang en gezond leven gegeven moge zijn!

K. H. Heins

Fotoserie over de totstandkoming van een gietmodel voor een penning en het bewerken van de penning na het gieten.

Het vervaardigen van een goede penning kost veel tijd en inspanning; het vereist evenveel inspiratie en creativiteit als nodig is voor het maken van een schilderstuk of beeldhouwwerk.

MODELLEREN VAN DE VOOR- EN KEERZIJDE VAN EEN PENNING IN WAS.

De penning wordt geboetseerd in een tot ronde schijf gevormd klompje was.

Het maken van een penning is een aparte kunst. Er moet gewoekerd worden met het kleine ronde vlak, waarop behalve een voorstelling – vaak een portret – ook letters moeten komen.

Alles dient er in reliëf op te staan; er moet goed worden nagedacht, berekend, voordat het geheel op het penninggrond kan worden uitgevoerd. En toch moet alles er dan nog spontaan uit blijven zien en niet door al het 'voorwerk' doods van expressie worden.

WASMODEL MET KLEIRAND VOOR HET GIETEN VAN
HET NEGATIEF IN GIPS.

Rondom de wasmodellen van voor- en keer-
zijde van de penning wordt een kleirand aan-
gebracht voor het maken van negatieve gips-
modellen (zgn. 'kapjes').

OPGIETEN VAN GIPS.

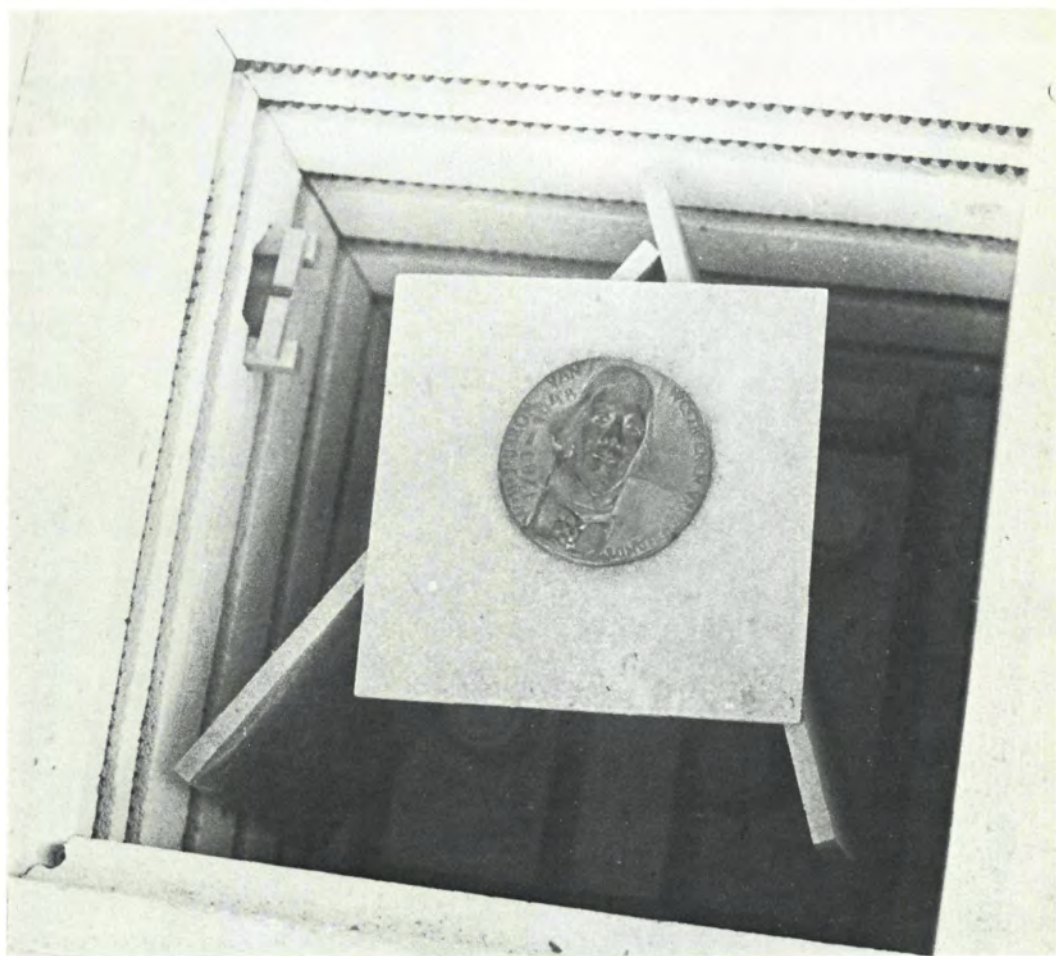

HET MAKEN VAN EEN KLEIMODEL DOOR HET SAMEN-
VOEGEN VAN TWEE NEGATIEVE GIPSMODELLEN.

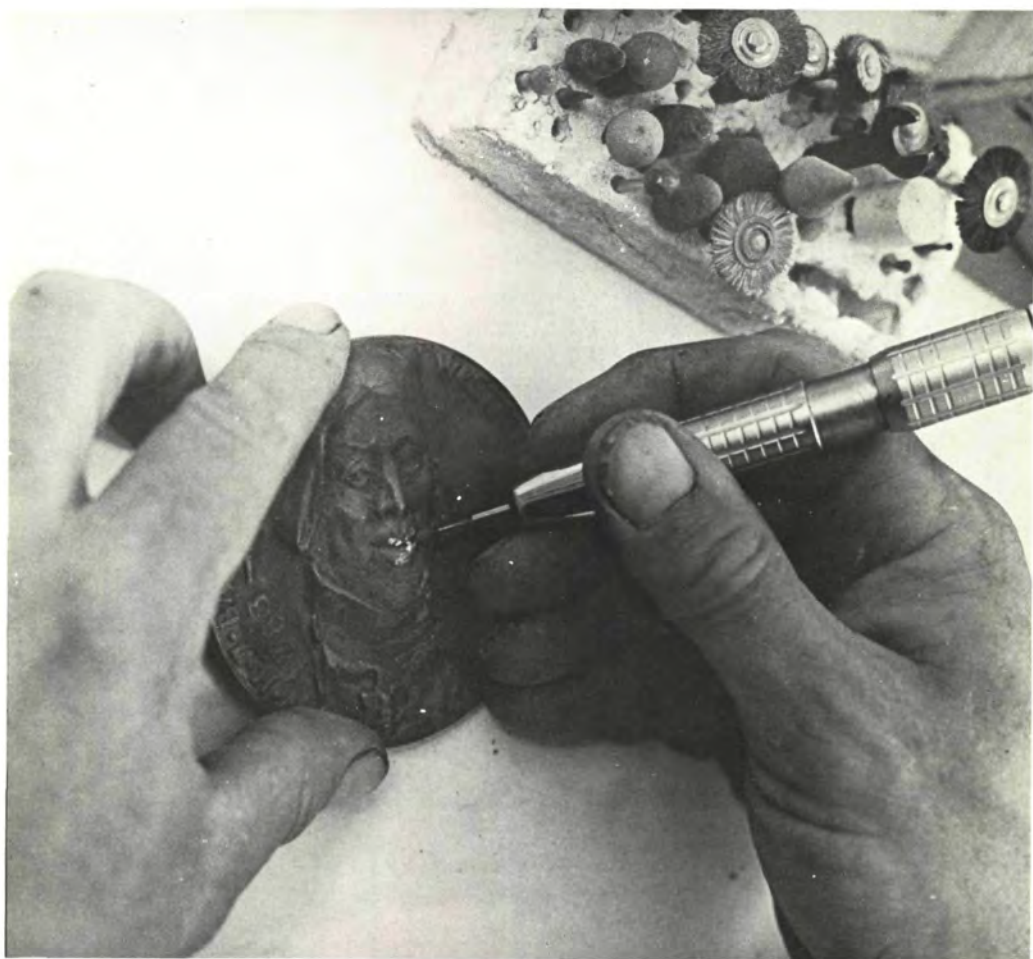

MODELLEREN IN ZACHTE KLEI (BIJWERKEN).

Voor het bakken van het kleimodel, kan dit nog worden bewerkt. Na het bakken is het model gereed voor de gieter.

BAKKEN VAN HET KLEIMODEL VOOR DE BRONSGIETER.

CISELEREN (BEWERKEN) VAN EEN BRONZEN PENNING.

Na het gieten dienen de aanhangsels (vulsels van de gietkanalen in de gietkast) verwijderd te worden en vindt het ciselieren (bewerken) van de bronzen penning plaats.

PATINEREN (CHEMISCH KLEUREN) VAN EEN BRONZEN
PENNING.

Tenslotte wordt de penning chemisch gekleurd
(zgn. gepatineerd).

PENNINGEN VAN ERIC CLAUS.

In het midden de penning van het Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum te Den Haag, met het portret van Baron van Westreenen van Tiellandt.

KANTTEKENINGEN BIJ PENNINGEN EN PENNING- KUNST

Een penning wordt wel genoemd 'een aan beide zijden plastisch versierde metalen schijf, gemakkelijk te hanteren en op vermenigvuldiging berekend'. Penningen hebben hun vorm grotendeels met munten gemeen, maar zijn in tegenstelling tot munten, geen betaalmiddelen, doch bedoeld als sier- of gedenkstuk. Thans geldt veelal de opvatting dat penningen in de eerste plaats kleine kunstwerken zijn, die al of niet een praktische bestemming kunnen hebben.

De oudste penningen

De eerste penningen werden, na enige 'voorlopers', in het begin van de 15e eeuw gecreëerd door de Italiaanse schilder Pisanello. De penningkunst is, ook in zijn hedendaagse uitingen, ondenkbaar zonder het sublieme werk van Pisanello. Zijn penningen, evenals de door anderen daarna vervaardigde Renaissancepenningen, zijn bedoeld als intieme kunstwerkjes. Zij vormen meestal een portret op de voorzijde, aangevuld met een karakteristiek van de geportretteerde op de keerzijde.

De Nederlanden

In de Nederlanden was de Antwerpse schilder Quinten Metsijs de eerste kunstenaar die penningen ontwierp. Hij inspireerde zich daarbij op de Italiaanse penningen. Zowel in Italië als in Frankrijk, Duitsland en de Nederlanden beleefde de gegoten penningen tot ver in de 16e eeuw een bloeitijd. De Nederlandse penningkunst vond in deze tijd erkenning o.a. door de medailleurs Jacob Jonghlinck en Steven van Herwijck. De penning, bestemd voor een kleine kring van vrienden en verwanten, bleef haar intiem karakter behouden. In deze periode werden penningen vervaardigd volgens de giet-techniek.

Verandering

Sinds de tweede helft van de 16e eeuw, na de uitvinding van de schroefpers, ging de techniek van het slaan van penningen een steeds belangrijker plaats innemen. De penning veranderde ook van aard, werd hoe langer hoe functioneler en de voorstellingen kregen veel meer een historisch karakter.

De volgende twee eeuwen werd de gegoten penning geheel verdrongen door de slagpenning. In de 18e eeuw beleefde de penning in Nederland een bloeiperiode, niet voor wat betreft het artistieke peil, maar voor zover het de enorme hoeveelheden die geslagen werden betreft. Zij vormden een geliefd verzamelobject en daardoor werd de produktie sterk gestimuleerd. Een van de bekendste medailleurs in deze tijd was Martinus Holtzhey.

Opleving

Na een periode van verval gingen aan het einde van de 19e eeuw kunstenaars in Frankrijk in de penning opnieuw een expressiemiddel zien. Deze opleving van de penningkunst vond overal navolging en werd aanvankelijk geholpen, doch op de duur belemmerd door de toen uitgevonden reduceermachine (de reduceermachine laat namelijk toe dat de modellen voor een penning op willekeurige grootte gemaakt kunnen worden en dan verkleind worden tot het vereiste formaat; omdat bij het ontwerpen dikwijls geen rekening wordt gehouden met deze verkleining, worden de resulaten niet altijd positief gewaardeerd). Naast de geslagen penning komt de – meer persoonlijke – gegoten penning weer meer naar voren. In deze periode ontstonden, naast 'gelegenheidspenningen' weer penningen die werkelijk kleine kunstwerkjes zijn. Een medailleur, die in ons land aan het begin van de 20e eeuw tot de belangrijkste vernieuwers behoorde is Chris J. van der Hoef. Hij vervaardigde weliswaar geen penningen, alleen om de kunstzinnige opgave hiervan, maar zag wel de grotere mogelijkheden van de gegoten penning.

Hedendaagse penningkunst

In de hedendaagse penningkunst kan men verschillende richtingen onderscheiden: de behoudende kunstenaars die de Italiaanse renaissancepenningen als ideaal zien en zich dan ook houden aan de 'klassieke' regels van vormgeving en modellering, daarnaast staan de meer 'experimentelen', die voor alles expressie willen geven en daarbij aansluiten bij de eigentijdse richtingen in de beeldende kunsten. Wat de techniek van het vervaardigen van penningen betreft, geniet ook thans de gegoten penning de voorkeur boven andere wijzen van vervaardiging: het is namelijk opvallend dat veel betere artistieke resultaten bereikt zijn met gietpenningen dan met geslagen penningen.

Invloed van kunstakademies

De opleving van de penningkunst in de laatste decennia is altijd mede te danken aan de invloed die uitgaat van de kunstakademies, die de beoefening van de penningkunst op hun studieprogramma geplaatst hebben. Met name moet dan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam genoemd worden. Daar was het Jan Bronner, die in zijn periode als

hoogleraar een positieve invloed had op de ontwikkeling van de nieuwe Nederlandse penningkunst. Zo liet hij bijv. zijn leerlingen negatieven snijden in hard materiaal op ware grootte; dit getuigde van een principieel kritische houding ten opzichte van de, eerder genoemde, 'reduceermethode'.

Nog meer dan Prof. Bronner kondigt Prof. Esser, die inderdaad de nestor van de thans werkzame penningkunstenaars genoemd mag worden, de huidige ontwikkeling aan. Als opvolger van Bronner, gaat van zijn voorbeeld een bezielende invloed uit op zijn leerlingen aan de Rijksakademie en is hij daardoor in bijzondere mate stimulerend werkzaam op het gebied van de penningkunst.

Meer dan de 'specialisten' zijn het de beeldhouwers, die de penningkunst zijn gaan beheersen; alhoewel niet iedere beeldhouwer, door de bijzondere eisen die het penningvlak stelt, een goede penning kan maken.

Penning als kunstvoorwerp

De penning als kunstvoorwerp wordt helaas in te beperkte kring gewaardeerd. Velen kennen alleen de armzalige gouden wanprodukten, die door de commercie veelvuldig worden aangeprezen als 'Hoogtepunten van de hedendaagse penningkunst'.

Tentoonstellingen van penningen

De jubileum tentoonstellingen ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan van de Vereniging voor Penningkunst laten de resultaten zien van kunstenaars, die de penning hebben gekozen om hun creativiteit vorm te geven. Deze tentoonstellingen zijn een demonstratie geworden van het waarlijk niet geringe kunnen van onze hedendaagse medailleurs. Tentoonstellingen waarmee aangetoond wordt op welk hoog niveau de Nederlandse penningkunst zich momenteel beweegt.

Jammer is, dat een tentoonstelling van penningen altijd een gebrekkige manier is om te tonen wat een penning is. Kan een schilderij, tekening of sculptuur op een tentoonstelling vaak onder ideale omstandigheden getoond worden, een penning daarentegen, liggend in

'Van Gogh'-penning door Prof. Jan Bronner

Rembrandt-penning door Prof. V. P. S. Esser

een vitrine of geplaatst op een wandbord, geeft maar een beperkt aantal van zijn facetten prijs. Immers een penning dient in de hand genomen te worden om ten volle tot zijn recht te komen. Door een steeds andere stand van de in de hand genomen penning ontstaat er door lichtval een verrassende wisseling van expressie. Tevens ervaart men, dat de penning, naast de zichtbare ronde vorm een tastbare veelheid van vormen heeft. Voor- en keerzijde contrasteren en vullen elkaar aan. Een penning moet men bezitten, bij zich dragen, om hem te ervaren als een gemakkelijk te hanteren klein-plastiek.

Geen beperkte oplage

Een van de aantrekkelijkheden van de penning is, dat de ontwerper een kunstwerk levert, dat niet beperkt hoeft te blijven tot een uniek stuk. Er kunnen gemakkelijk meer gelijke en gelijkwaardige exemplaren van vervaardigd worden. Het moderne begrip 'multipel' is hier van toepassing. d.w.z. kunstwerken die principiëel in onbeperkte oplagen verenigvuldigd worden en dus niet exclusief en niet duur zijn.

De Vereniging voor Penningkunst maakt gebruik van deze mogelijkheid, door één of twee maal per jaar de bijna 700 leden in het bezit te stellen van een volwaardig kunstwerkje.

De penningverzamelaar

Degene die zich een eigentijdse penning aanschaf of een collectie van dergelijke penningen bezit, onderscheidt zich van andere verzamelaars, omdat deze penningbezitter niet maakt om exclusiviteit of geldelijke waardevermeerdering, doch het genoegen, dat het kunstwerkje hem verschaft, laat prevaleren.

A. J. de Koning

Geboorte-penning door Christina Nijland

MEDAILLEURS

Deze opgave geeft in beknopte vorm enige personalia van medailleurs en gegevens betreffende hun penningen.

Om diverse redenen kan deze opgave niet volledig zijn. Een kwalitatieve maatstaf is niet aangelegd. Niet vermeld zijn o.a. degenen die slechts incidenteel penningen ontworpen hebben.

RUDI AUGUSTINUS

geb. 1939 te Soerabaja.

woont en werkt te Voorschoten.

opl. Vrije Akademie te Den Haag.

penningen in opdracht van de Kon. Begeer te Voorschoten.

FONS BEMELMANS

geb. 1938 te Maastricht.

woont en werkt te Eijsden (L).

opl. Stadsakademie te Maastricht.

1971 de Slager.

RUTH BROUWER

geb. 1930 te Antwerpen.

woont en werkt te Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B. K. te Amsterdam.

1959 Prix de Rome (zilver)

veel penningen naar vrij ontwerp, opdracht-penningen o.a.:

1968 Erasmus, Hist. Gen. Rotorodamum.

Bejaardenhuis 'Aarhoeve', Ter Aar.

1969 PK-penning 'Zomer', 64 mm (afb.).

1974 Stichting 'Brentano', Amsterdam.

1974 PK-penning 'Le Couple', 75 mm (afb.).

1970 Suze Citroen, 65 mm (afb.).

FRED CARASSO

geb. 1899 in Italië; overleden 1969 te Amsterdam.

opl. autodidact.

was van 1956 tot 1969 hoogleraar aan de Jan van Eijck-akademie te Maastricht.

veel 'experimentele' penningen, meestal eenzijdig.

opdrachtpenningen o.a.:

1952 Opening Amsterdam-Rijnkanaal.

1958 Faculteit der Geneeskunde, R.U. te Utrecht.

1958 PK-penning 'Deltaplan'.

1967 PK-penning 'Leda en de zwaan' (afb.).

1969 Jubileum K.L.M.

Partizaan, 75 mm (afb.).

ERIC CLAUS

geb. 1936 te Haarlem.

woont en werkt Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

veel opdrachtpenningen o.a.:

1963 PK-penning 'Frank Lloyd Wright',
1e prijs Ver. v. Penningkunst, 80 mm
(afb.).

1966 PK-penning '150 jaar Kon. Penning-
kabinet'.

Synode N.H. Kerk.

De Doelen, Rotterdam.

1969 Museum Boymans-van Beuningen, Rot-
terdam.

1970 Ned. Economische Hogeschool, Rotter-
dam.

1973 Erasmus-universiteit, Rotterdam.

1974 Rijksmuseum Meermanno-
Westreenianum, Den Haag.

Provincie Noord-Holland, 79 mm (afb.).
penningen voor architectenbureaux en
verzekeringsmaatschappijen.

HENK DANNENBURG

geb. 1918 te Amsterdam.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1963 Herfststornooi, Gemeente Amsterdam.

1968 PK-penning '80-jarige oorlog', 61 mm (afb.).

1969 Saskia, Rembrandt's vrouw, 75 mm (afb.).

POL DOM

geb. 1885 te Antwerpen.
woont en werkt te Den Haag.
opl. Kon. Akademie v. Schone Kunsten te Antwerpen.
veel penningen in opdracht van de Kon. Begeer te Voorschoten.
1950 PK-penning 'Reis Prins Bernhard naar de West'.

FLOYD T. DEWITT

geb. 1934 in de Ver. Staten.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

1970 PK-penning 'Wordt wat gij zijt', 50 mm (afb.).

V. P. S. ESSER

geb. 1914 te Baarn.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
sinds 1947, als opvolger van prof. J. Bronner, hoogleraar aan de Rijksakademie te Amsterdam.
veel portret-penningen o.a.:
1952 PK-penning 'Jan Bronner'.
1956 Rembrandt, Regeringsopdracht.
Else Mauhs.
1961 Jan Buys.

1964 PK-penning 'Shakespeare', 55 mm (afb.).
1968 Bredero.

RENY DE GRAAF

geb. 1941 te Zevenaar.
woont en werkt te Arnhem.
opl. Kunstakademie te Arnhem.
penningen o.a.:
1964 Figuren I, II.

PAUL GRÉGOIRE

geb. 1915 te Amsterdam.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
sinds 1955 hoogleraar aan de Rijksakademie te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:

1957 PK-penning 'Europa', 74 mm (afb.).
1963 Fidem-congres te Den Haag.
1975 Jubileumpenning Ver. voor Penning-
kunst.

JOOP HEKMAN

geb. 1921 te Utrecht.
woont en werkt te Jutfaas.
opl. Kunstnijverheidsschool te Arnhem.
veel penningen, veelal uitgevoerd als geslagen
penning.
1947 PK-penning 'P. C. Hooft'.
1959 nieuwe munten voor Suriname.

GUUS HELLEGERS

geb. 1937 te Teteringen (N.-Br.).
woont en werkt te Steggerda (Fr.).
opl. Kon. Akademie v. B.K. te Den Haag.
opdrachtpenningen o.a.:
Erepenning Haagse Kunstkring.
Erepenning Culturele Raad Zuid-Holland.
Erepenning Jan Brussen - N.S.O.

1973 Quamvis sub aqua, etc. 64 mm (afb.).

AUKE HETTEMA

geb. 1927 te Leeuwarden.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1951 Prix de Rome.
opdrachtpenningen o.a.:
1959 Piet Paaltjens.

1960 PK-penning 'Multatuli', 63 mm (afb.).

RENZE HETTEMA

geb. 1927 te Leeuwarden.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1965 Levensverzekeringmij.

1970 PK-penning 'Electriciteit', 60 mm (afb.).

JOOP HOLLANDERS

geb. 1944 te Amsterdam.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
veel abstracte penningen.
opdrachtpenningen o.a.:
A.B.N.-Computercentrum.

1973 Natuurpenning, 68 mm (afb.).

HERMAN JANZEN

geb. 1923 te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

1973 'De wijsheid en de sluwheid', 92 mm (afb.).

NYNKE JELLES-SCHEPERS

geb. 1935 te Venezuela.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1961 Prix de Rome (zilver).
opdrachtpenningen o.a.:
1961 Sportprijsvraag, Gemeente Amsterdam.
1972 PK-penning 'Maria Montessori'.
Verschillende portretpenningen voor particulieren.

JOHAN JORNA

geb. 1930 te Barradeel (Fr.).
woont en werkt te Amsterdam en Hallum (Fr.).
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1962 Bonifatius, Gemeente Dokkum.
Skûtsjesilen, Min. C.R.M.

1973 PK-penning 'Vondelparkslapers', 70 mm (afb.).

INKA KLINCKHARD

geb. 1922 te Berlijn.
woont en werkt te Nijkerk-Appel.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
Sporthal te Nijkerk.

1974 Uit het Hooglied, 104 mm (afb.).

HEIN KOREMAN

geb. 1921 te Lage-Zwaluwe.
woont en werkt te Breda.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1960 Gemeente Terheyden.

1971 Biesbosch, 72 x 75 mm (afb.).

MARIANNE LETTERIE

geb. 1945.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
penningen o.a.:
Parelhoen.
Kikvorsman.

1973 Seba, 86 mm (afb.).

FRANK LETTERIE

geb. 1931 te Den Haag.
woont en werkt te Voorburg en Stompwijk.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1961 Prix de Rome.
opdrachtpenningen o.a.:
1962 en 1965 World Press Photo.

1965 PK-penning 'Hendrick de Keyser', 63 mm (afb.).
1967 Amphilex.
diverse opdrachten voor portretpenningen.

1974 Moddermanprijs (strafrecht), 82 mm (afb.).

LOUISE METZ

geb. 1918 te Amsterdam.
woont en werkt te Rotterdam en Parijs.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
diverse penningopdrachten voor de Monnaie te Parijs.
opdrachtpenningen o.a.:

1948 PK-penning 'Regeringsjubileum Kon. Wilhelmina'.
1956 J. J. Scaliger.
1958 Rotterdams Phil. Orkest.

1961 PK-penning 'Sweelinck', 65 mm (afb.).
1975 Ned. Centrum van Directeuren.

1974 Wereldkampioenschap Voetbal, 76 mm (afb.).

CHRISTINA NIJLAND

geb. 1937 te Enschede.
woont en werkt te Tilburg.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1963 Prix de Rome (zilver).
opdrachtpenningen o.a.:
1962 'Geboortepening' (P.K.).
diverse portretpenningen w.o.:

1973 Beatrice, 55 mm (afb.).

NICO ONKENHOUT

geb. 1918 te Amsterdam.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1947 Prix de Rome (zilver).
opdrachtpenningen o.a.:
1964 Brugverbinding over het Haringvliet.
1967 Assurantie-mij. 'De Zeven Provinciën'.

GERARD OVEREEM

geb. 1944 te Voorthuizen.
woont en werkt te Voorthuizen.
opl. Artibus te Utrecht.
penningen o.a.: Masker en

1974 Uraeus (Egyptische kobra), 42 mm (afb.).

JOH. P. L. PETRI

geb. 1919 te Dordrecht.
woont en werkt te Dordrecht.
opl. Kunstakademie te Rotterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1955 PK-penning '10 jaar Bevrijding'.
1960 Delmaere-fonds.

THERESIA VAN DER PANT

geb. 1924 te Schiedam.

woont en werkt te Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

1953 Prix de Rome (zilver).

opdrachtpenningen o.a.:

1957 PK-penning 'Jan Sluyters', 61 mm (afb.).

1965 Herinneringspenning Rijksmuseum Amsterdam.

1968 PK-penning '20 jaar Israël', 76 mm (afb.).

WILFRIED PUT

geb. 1932 te De Rijp.

woont en werkt te Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

opdrachtpenningen o.a.:

1962 PK-penning 'G. H. Breitner', 70 mm (afb.).

Toneelpenning 'Prijs der Kritiek'.

JET SCHEPP

geb. 1940 te Rotterdam.

woont en werkt te Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

1969 Prix de Rome.

o.m. Huwelijks- en Muziekpenningen.

1974 Kwartet, 60 mm (afb.).

CHRISTL SETH-HÖFNER

geb. 1933 in Oostenrijk.
woont en werkt in Zwitserland.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:

1972 PK-penning 'Herder met schapen', 63 mm (afb.).
'Penningkunstprijs-1973' voor haar serie portretpenningen.

JAN SNOECK

geb. 1927 te Rotterdam.
woont en werkt te Den Haag.
opl. Kon. Akademie v. B.K. te Den Haag.
opdrachtpenningen o.a.:
1962 Vat. Concilie.
1964 PK-penning 'Ruimtevaart'.

1970 Prijs van de Gem. Den Haag, 71 mm (afb.).

NIEL STEENBERGEN

geb. 1911 te Steenberghe.
woont en werkt te Oosterhout (N.-Br.).
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1938 Prix de Rome.
veel penningen ter gelegenheid van geboorten en huwelijken.
opdrachtpenningen o.a.:
1957 Erepenning St. Joost-akademie, Breda.

1959 PK-penning 'Carnaval', 60 mm (afb.).
1962 Vat. Concilie.
1964 Erepenning Gem. Oisterwijk.
1968 Erepenning Gem. 's-Hertogenbosch.

1973 Provincie Noord-Brabant, 82 mm (afb.).

GEER STEYN

geb. 1945 te Amsterdam.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
1973 Prix de Rome (zilver).
portretpenning-studies

1973 Fritz Wotruba, 75 mm (afb.).

ALBERT TERMOTE

geb. 1887 in België.
woont en werkt te Vocrburg (Z.-H.).
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
opdrachtpenningen o.a.:
1941 PK-penning 'Corn. Tromp'.

1951 PK-penning 'Dr. W. Drees', 75 mm (afb.).

1960 Ned. Vereniging van Dermatologen.
Maecenas-penning Pulchri-studio,
Den Haag.
veel portretpenningen.

WILLEM VIS

geb. 1936 te Leiden.
woont en werkt te Hazerswoude.
opl. Kon. Akademie v. B.K. te Den Haag.
Veel penningen in opdracht van de Kon.
Begeer.

1974 'Ezeltje strek je', 56 mm (afb.).

FIEN VOLDERS

geb. 1938 te IJselmonde.
woont en werkt te Amsterdam.
opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.
portretpenningen voor particulieren.

1973 de schilder A. Volders, 105 mm (afb.).

FRIEDRICH WEVERS

geb. 1939 te Odijk.

woont en werkt te Amersfoort.

opl. Akademie v. B.K. te Wenen.

1971 PK-penning 'Hoekig-Rond', 60 mm (afb.).

Wonderbare Visvangst, 103 mm (afb.).

EK VAN ZANTEN

geb. 1933 te Zaltbommel.

woont en werkt te Naarden.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

opdrachtpenningen o.a.:

1964 gem. Amsterdam 'Woensdagmiddag-
creatie'.

1974 PK-penning '400 jaar Leidse Universi-
teit'.

GER ZIJLSTRA

geb. 1943 te Utrecht.

woont en werkt te Amsterdam.

opl. Rijksakademie v. B.K. te Amsterdam.

abstracte penningen.

opdracht penningen o.a.:

voor de gemeente Amsterdam.

1973 Samurai, 51 mm (afb.).

BESTUUR D. H. Couvée
VERENIGING K. H. Heins
VOOR G. v. d. Meer
PENNINGKUNST: A. J. de Koning
F. T. S. Letterie
E. Claus
A. Hettema

SECRETARIAAT: Notweg 21
Bergen (N.-H.)

COLOFON

BIJDRAGEN: D. H. Couvée
K. H. Heins
A. J. de Koning

FOTO'S: Beschikbaar gesteld door
Koninklijk Penningkabinet,
Den Haag
P. Kooistra, Amsterdam
(Fotoserie Atelier E. Claus)

DRUK: Drukkerij Vonk Zeist B.V.

VERZORGING: A. J. de Koning
P. J. de Koning

8 september 1975

A. G. VAN DER DUSSEN B.V.

Hondstraat 5, Maastricht

Tel.: 043-15119

Munten, Penningen, Eretekenen
en Numismatische Boeken

Prijslijsten worden op verzoek gratis toegezonden

ADOLPH HESS A.G., LUZERN

Haldenstrasse 5 - Telephon 224392

MÜNZEN UND MEDAILLEN - MONNAIES ET MEDAILLES - COINS AND MEDALS

MAISON PLATT S.A.

49 Rue de Richelieu

PARIS I

MONNAIES — MÉDAILLES
JETONS — DÉCORATIONS
LIBRAIRE NUMISMATIQUE
ANTIQUITÉS ARCHÉOLOGIQUES

LISTES s/DEMANDE

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 10/11 Margaret Street, LONDON W1N 8AT

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" - Numismatische artikelen en prijslijsten, 14/— per jaar.

"Roman Coins and their Values" door H. A. Seaby, 1964 Edition, linnen band, 30/—.

"Standard Catalogue of British Coins", Vol. I-England, gebrocheerd 14/—, linnen band £ 1.

"Greek Coins and their Values" gebrocheerd 15/—.

MONNAIES - MÉDAILLES - JETONS

EXPERTISES

MAISON FLORANCE

(Mme N. KAPAMADSI)

S.A.R.L. - Maison fondée en 1890

17, rue de la Banque - PARIS 2e - Tél. 250 09-32 - R.C. 20475 B.

GÜNTER WEINER

D-7988 Wangen, P.O. Box 107

W. Germany

New Coin Issues, Modern Coins,
Please ask for my monthly price-list.

Em. BOURGEY

Expert en Médailles auprès du
Tribunal Civil de la Seine
PARIS 9e
7, Rue Drouot

MONNAIES ET MÉDAILLES

JACQUES SCHULMAN B.V.

MUNTEN — PENNINGEN — ANTIQUITEITEN
EXPERTISES — VERKOOP — INKOOP — VEILINGEN

Keizersgracht 448 Tel. 23 33 80 - 24 77 21 Amsterdam

Ter gelegenheid van 700 jaar Amsterdam lieten wij een bronzen penning, Ø 6 cm, slaan.

Artistieke vormgeving: de bekende beeldhouwer Lajos Ratkai.

Prijs f 25,-, porto f 3,50. Bestellen d.m.v. storting van f 28,50 op onze postgiro-rekening 624.368.

Binnenkort is de penning ook in zilver leverbaar.

MEVIUS & HIRSCHHORN INT. B.V.

Utrechtsestraat 33, Amsterdam,

tel. 020-66990, 255.736

GERHARD HIRSCH

NUMISMATIKER

MÜNCHEN - 2 - PROMENADEPLATZ 10

ANKAUF • VERKAUF • VERSTEIGERUNGEN

MÜNZENHANDLUNG
GITTA KASTNER
MÜNZEN-AUKTIONEN

AUSFÜHRUNG ALLER
ERSTEIGERUNGSaufträge
IM IN- UND AUSLAND

8000 MÜNCHEN 2
PROMENADEPLATZ 9/1
TELEPHON 089/299070

SCHULMAN COIN & MINT, INC.

NEW ADDRESS
25 WEST 45th STREET
NEW YORK, N.Y. 10036

THE MOST IMPORTANT FIRM FOR FOREIGN COINS
IN THE UNITED STATES

4—6 Auctions per year at the Waldorf-Astoria Hotel.
Subscriptions: \$ 10.00 per year for all our publications.

Tel: Mu-7-3145

WUI Telex: 62498

Cables: Numatics, N.Y.

MUNTHANDEL HABETS

Munten

Mauritslaan 61

Boeken

Penningen

Geleen

Catalogi

Medailles

Tel.: 04494-7810

Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands leverancier Coinholders en accessoires

„DE SNEEKER VLIAGER”

JILLE B. WESTERHOF

NUMISMAAT

munten, penningen,
topografische prenten,
boekwerken, antiquiteiten,
ruim assortiment Nederlandse
en buitenlandse bankbiljetten

Nauwe Noorderhorne 18, Sneek Telefoon 05150-7198, b.g.g. 6866
Maandags gesloten

MEVIUS & HIRSCHHORN INT. B.V.

AMSTERDAM UTRECHTSESTRAAT 33

tel. 66990 en 255736

Munten- en boekenlijst gratis op aanvraag

Nederlandse en buitenlandse munten,
albums, grote sortering numismatische
literatuur, bankbiljetten en een zeer
fraaie collectie Romeinse munten.

GALERIE DES MONNAIES SA

Bernth Ahlström

Bureaux: 11, Cours de Rive

tel.: 022 - 35.56.75

Magasin 19, Rue Pierre-Fatio

Case postale 27

1211 - Geneve 3 Rive

Telex: 28104 gd mgch

MONNAIES

MEDAILLES

Ventes aux enchères — Listes de prix illustrées

Für die deutschen und österreichischen Münzen sowie das Römisch-Deutsche Reich
wenden Sie sich bitte direkt an:

GALERIE DES MONNAIES GMBH

Achenbachstrasse 3

4 DÜSSELDORF-Allemagne

Tel.: 211 / 66 10 77

MÜNZEN

MEDAILLEN

PENNINGEN VAN KONINKLIJKE BEGEER

ALBERT SCHWEITZER

modelé: Pol Dom
afmeting: 92 mm
gietspenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 85,-

JEAN DE LA FONTAINE

modelé: Pol Dom
afmeting: 88 mm
gietspenning - brons
oplage: 450 stuks
prijs: f 85,-

DRIEKONINGEN

modelé: Niel Steenbergen
afmeting: 75 mm
gietspenning - brons
oplage: 250 stuks
prijs: f 70,-

VINCENT EN THEO VAN GOGH

modelé: Ossip Zadkine
afmeting: 70 mm
slagpenning - brons - hoog reliëf
oplage: 750 stuks
prijs: f 40,-

VINCENT VAN GOGH

modelé: J. B. Gutterswijk
afmeting: 60 mm
slagpenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 26,-

PRIJZEN ZIJN INCL. BTW en EXCL. PORTO
Leden van de Vereniging voor Penningkunst
ontvangen 10% korting.

Koninklijke Begeer
Voorschoten
Telefoon 01717-4500

25e jaargang no. 4

oktober 1975

DE GEUZEN PENNING

MUNT- en PENNINGKUNDIG NIEUWS

GRAVEURS VAN MUNTSTEMPELS EN GESNEDEN STENEN UIT DE ROMEINSE REPUBLICKEINSE PERIODE, II

In *De Geuzenpenning* 25 Nr. 1 (jan. 1975) werden (op blz. 23-37) de Haagse gemmen en munten uit de Romeins-Republikeinse periode onderzocht op onderlinge overeenkomsten. Het bleek dat enkele specifieke steensnijtechnieken – zoals bijvoorbeeld de *bouterolle-bobbel* stijl, de *hoekige-bubbel* stijl en de *bolletjes* en *wiel-tjes* stijl – ook bij Republikeinse munten terug te vinden waren. Ook bleken sommige gemmen en munten dezelfde voorstellingen te dragen.

Dit artikelje beoogt enkele in het vorige stukje niet behandelde voorbeelden uit de Haagse verzameling onder de aandacht te brengen om vervolgens enkele opmerkingen te maken in het algemeen over de relaties tussen de Republikeinse gemmen en munten.

Voorbeelden van de Campaanse en Laat-Republikeinse bolletjes stijl

In het voorafgaande (blz. 27-28) werd gewezen op de voorstellingen in 'Campaans-Romeinse' gemmen met een overdreven accentuering van dikke bolletjes. Het merendeel van de gemmen in die stijl moet gedateerd worden in de periode van de late 3de eeuw v.Chr. – ca. 50 v.Chr. Deze bolletjes stijl was ook waarneembaar op een 2de eeuwse denarius met de voorstelling van de zogenaamde eedscène (fig. 9) en dit voorbeeld kan nog met het volgende aangevuld worden:

DE GEUZENPENNING

munt- en penningkundig nieuws
driemaandelijks uitgave van het
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
en van de
Vereniging voor Penningkunst

REDACTIE

Drs. J. P. A. van der Vin,
Kon. Penningkabinet
Dr. H. J. v. d. Wiel,
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en
Penningkunde
A. J. de Koning,
Vereniging voor Penningkunst
tevens penningmeester van De Geuzenpen-
ning,
Joh. Jongkindstraat 11-II
Amsterdam-W.
tel. 020-15 11 19
Redactie-secretariaat
J. Schulman,
Keizersgracht 448
Amsterdam-C.
tel. 020-23 33 80

ABONNEMENTSPRIJS

voor niet-leden van een der beide ver-
enigingen: f 7,50 per jaar
Buitenlandse abonnementen f 10,— per jaar
Losse nummers f 2,— + porto
Betaling gaarne uitsluitend op
Postgiro 260629 t.n.v.
De Geuzenpenning te Amsterdam

ADVERTENTIES

¼ pagina f 120,— per jaar

DRUK: VONK - ZEIST

1

I. Paarden

voorbeelden op munten:

- Keerzijde van een denarius geslagen door C. Scribonius gedateerd in 154 v.Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 1)¹. Voorstelling van de twee Dioskuren voortsnellend op hun paarden.
- Keerzijde van een denarius geslagen door Todus (?) gedateerd in ca. 190-189 v.Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 2)². Voorstelling van Luna in een biga met galopperende paarden.
- Keerzijde van een denarius geslagen door C. Valerius Flaccus gedateerd in ca. 140 v.Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 3)³. Voorstelling van Victoria in biga.
- Keerzijde van een denarius geslagen door D. Junius Silanus gedateerd in ca. 91 v.Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 4)⁴. Voorstelling van een biga met Victoria.
- Keerzijde van een denarius geslagen door L. Piso Frugi gedateerd in 90 v.Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 5)⁵. Voorstelling van een kleine ruiter met een tak op een paard in galop.

voorbeelden op gemmen:

- Rode cornaliën, 11 × 8 × 2 mm. De steen is gebroken en de achterste helft ontbreekt. Voorstelling van twee paarden gespannen voor een wagen, die nu niet meer aanwezig is (fig. 6).

2

3

4

5

6

- g. Rode cornalijn, $11 \times 9 \times 2,5$ mm. Voorstelling van een biga met Achilles erin die de achter de wagenbak gebonden Hektor sleept (fig. 7) ⁶.
- h. Gestreepte agaath, $18 \times 14 \times 4$ mm. In een antieke zilveren ring van een type dat te dateren is in de 2de-1ste eeuw v.Chr. ⁷. Voorstelling van een quadriga met menner in de wagenbak (fig. 8).
- i. Rode cornalijn, $12 \times 8 \times 2$ mm. Voorstelling van een losgebroken paard in galop (fig. 9).

Over de datering van de bovengenoemde typen op de keerzijden van Republikeinse denarii zegt M. H. Crawford (samengevat) het volgende ⁸: Wanneer de denarius als munteenheid wordt ingesteld (ca. 211 v.Chr.) is op de voorzijde de gehelmde kop van Roma afgebeeld en op de keerzijde de voorstelling van de twee Dioskuren, die te paard ten strijde vooruitstorten. In het begin van de 2de eeuw v.Chr. verschijnt als tweede keerzijde-type op de denarius de afbeelding van Luna in een biga. Deze beide keerzijden komen naast elkaar voor tot ca. 170 v.Chr. wanneer de denarius tijdelijk wordt ingetrokken; de voorzijde draagt steeds een Roma-kop. Met de hernieuwde circulatie van de denarius (in ca. 157 v.Chr.) wordt het keerzijde-type met de Dioskuren gehandhaafd (tot ca. 121 v.Chr.) en ernaast komt dan een nieuw keerzijdetype op: Victoria in een biga. In deze periode begint men tevens het systeem van uniforme keerzijde-typen voor de denarius te verlaten voor dat van door de muntmeesters zelf gekozen typen.

Tot zover Crawford: de Dioskuren-, en *bigati* (met Luna of Victoria)-stempels werden dus gedurende een tamelijk lange periode en in re-

delijk grote hoeveelheid gemaakt. Desondanks vertoont de graveertechniek van vele stempels enkele – in verband met de gemmen uit die periode – interessante overeenkomsten.

De paarden van de Dioskuren zijn breed gebouwd en hebben forse hoofden, zo komen zij voor op vele muntstempels ⁹ en ook op het hierboven genoemde voorbeeld uit de verzameling van het Penningkabinet a. dat een betrekkelijk laat specimen uit de serie is. De paardelijken zijn diep in het stempel gegraveerd met brede geronde boren, terwijl de details zoals de gewrichten van de benen, de monden en de ogen werden aangegeven met ronde bolletjes, gemaakt met een *bouterolle*-graveerinstrument. Sommige *bigati* met een Luna in de wagenbak hebben dezelfde brede paarden, maar de meeste stempels tonen iets 'gematigder' uitgevoerde dieren b., niet meer zo breed, wel stevig van vorm en eveneens gedetailleerd met kleine bal-letjes ¹⁰.

Bij deze paardentypen sluiten zich de paarden van de gemmen genoemd onder f. en g. aan. De paarden van biga f. zijn breed en grof gedetailleerd, de dieren van de biga die Hektor sleept zijn iets eleganter, maar toch op dezelfde manier gegraveerd, de detaillering geschiedde ook hier met *bouterolle*-bolletjes.

De paarden die op munten van na ca. 157 v.Chr. voorkomen zijn dikwijls slanker en hebben spitsere gezichten, de detaillering bestaat uit vaak nogal willekeurig geplaatste rijen bolletjes. Deze graveertechniek is te zien op *bigati* met Victoria ¹¹, zoals fig. 3 en ook op een hier als voorbeeld uitgekozen ringsteen van gestreepte agaath met een quadriga h. De neiging om paardebenen en -gezichten met bolletjes te detailleren neemt op de denarii geslagen in de 1ste eeuw voor Chr. langzaam iets af ¹² (enkele ouderwetse *bigati* daargelaten ¹³). Door de minder zware detaillering van de voorstelling en het weergeven van slankere dieren wordt meer vaart in de paardenspannen gesuggereerd. Deze ontwikkeling valt o.a. waar te nemen op de munten bovengenoemd onder d. en e. De cornalijn met het vluchtende paard i. laat dit stadium in een gem-voorstelling zien.

7

8c

8a

8b

9b

9a

II. Fantasie-paarden

- a. Keerzijde van een denarius geslagen door M. Aurelius Cota en gedateerd in 139 v. Chr. Toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 10)¹⁴. Voorstelling van Heracles met knots in een biga die getrokken wordt door twee kentauren met takken in de handen.
- b. Bruine sard, 15,5 × 14 × 3,5 mm. De steen is beschadigd aan de bovenzijde. Voorstelling van Bellerophon gezeten op het gevleugelde paard Pegasus en jagend op de Chimaira. Bellerophon, vermoedelijk met zijn lans in de aanslag op het paard gezeten, is door de beschadiging nauwelijks te zien (fig. 11)¹⁵.
- c. Keerzijde van een denarius geslagen door Q. Crepereius, gedateerd in 72 v. Chr. en toegeschreven aan een Romeinse munt (fig. 12)¹⁶. Voorstelling van Neptunus in biga getrokken door zeepaarden (voorpagina).
- d. Oranje-rode cornalijn, 16,5 × 13,5 × 4 mm, in moderne ijzeren rand geklemd. Voorstelling van een biga met kleine menner en zeepaarden (fig. 13) (voorpagina).

10

11

Deze voorbeelden tonen de stijlverschillen zoals zij soms tussen gemmen en munten uit de 2de eeuw v. Chr. enerzijds en die uit de 1ste eeuw v. Chr. anderzijds, bestaan wel in extreme mate aan. De 2de eeuwse denarii met de voor munten vreemde voorstelling van Herakles in een kentauren-biga laten precies dezelfde overdreven bolletjes-dekoratie zien als bijvoorbeeld de Haagse Bellerophon-gem: de bolletjes zijn her en der over de voorstelling verspreid. De 1ste eeuwse zeepaarden van zowel de gem als de munt zijn gegraveerd met dikke ronde boren als het ware 'in einem Guss' en daarna met enkele streperige lijnen gedetailleerd.

III. Aeneas met Anchises

- a. Keerzijde van een denarius geslagen door Caesar en gedateerd in 47-46 v. Chr. en toegeschreven aan een Afrikaanse munt (fig. 14)¹⁷. Voorstelling van Aeneas die in de rechterhand het Palladion draagt en op de linkerschouder zijn vader Anchises.
- b. Rode cornalijn, 15 × 12,5 × 4,5 mm. In moderne gouden zetting. Voorstelling van Aeneas met aan de rechterhand zijn zoon Ascanius en op de linkerschouder zijn vader Anchises, die een doos vasthoudt waarin de Penaten zich bevinden (fig. 15).

Deze twee voorstellingen met Aeneas en Anchises zijn in vele opzichten verschillend. Zo is Ascanius bijvoorbeeld geheel afwezig op de munt; ook is Aeneas op de munt frontaal afgebeeld, terwijl hij op de gem in driekwart frontale houding te zien is. Op de munt is hij bovendien naakt terwijl hij op de gem een

15a

15b

14

kuras aan heeft. Achter de Anchises en Aeneas op de gem is een grote mantel gedrapeerd, die op de munt ontbreekt. Over het algemeen valt op te merken dat de stijl van de gem heel wat geraffineerder is dan die van de munt. Om een aantal redenen, o.a. de vorm van de gem en de zware randen, die de maaglijn en de bekkenlijn van Aeneas' kuras aangeven, zal de gem-voorstelling iets vroeger gedateerd moeten worden dan de munt en wel in de tweede helft van de 2de eeuw v.Chr. of in de eerste helft van de 1ste eeuw v.Chr. Het motief van de Anchises-dragende Aeneas komt voor op vele Republikeinse gemmen uit die periode ¹⁸.

De meeste van deze gemmen hebben als detaillering van de voorstelling kleine bolletjes o.a. voor de haren en de baard van Anchises, de haren van Aeneas, de Phrygische muts van Ascanius, de uiteinden van de *pteryges* van Aeneas' kuras en ook van Ascanius' chitoniskos. Kortom bolletjes op de plaatsen waar Natter deze in zijn gravure van een dergelijke gem keurig weergaf (zie *Geuzenpenning* 25, No. 1 afb. No. 5).

16

17

18

19

Precies deze manier van bolletjes graveren om bijvoorbeeld haren en baard weer te geven is gebruikelijk op Campaans-Romeinse gemmen van de 2de-1ste eeuw v.Chr. Zie bijvoorbeeld ook de zwarte jaspis uit de Haagse collectie met de voorstelling van Apollo en Marsyas (fig. 16)¹⁹.

Marie-Louise Vollenweider publiceerde enige prachtige 2de eeuwse prototypen van deze stijl waaronder een exemplaar uit de Haagse verzameling (fig. 17): de zwarte agaat met de voorstelling van Hermes en Isis in borstbeeld. Beiden zijn in driekwart frontale houding weergegeven, de brede gezichten zijn omrand met dikke bolletjes, waarop bij Hermes vleugeltjes en bij Isis een lotusknop is gegraveerd.

De denarii van Caesar hebben een min of meer vaste datering, de gemmen niet. Moeten de gemmen dus samen met de munten gedateerd worden omdat zij hetzelfde motief dragen? De graveerstijl die gebruik maakt van hele dikke bubbels was zowel voor munten als gemmen aan het tanen in Caesars tijd en vermoedelijk koos men bewust (of door nood gedwongen) voor de 'ouderwetse' manier van graveren. Zowel Crawford als Sydenham merkten de 'primitieve' stijl van deze munten op en gaven als reden daarvoor op een fabricage in respectievelijk een Afrikaanse en een Gallische muntplaats. De stijl van de munten is echter niet alleen primitief maar ook ouderwets. Is het al te gewaagd te veronderstellen dat de muntstempels met Aeneas en Anchises gesneden werden in een provinciale muntplaats – welke dan ook, maar ver van andere voorbeelden – naar één van de vele ringstenen van het onderwerp? Hoe het ook zij, de muntstempels werden vermoedelijk geïnspireerd door de vele gemmen met het motief en niet omgekeerd.

IV. Voeten

voorbeelden op munten:

- Keerzijde van een denarius geslagen door M. (Porcius) Cato in ca. 89 v.Chr. (fig. 18)²¹ toegeschreven aan een Romeinse munt. Voorstelling van een zittende Venus Victrix met palmtak.
- Keerzijde van een denarius geslagen door L. Cornelius Lentulus en C. Claudius Marcellus in ca. 49 v.Chr. (fig. 19)²² en toegeschreven aan een munt te Apollonia. Voorstelling van een cultusbeeld van Artemis van Ephesos.
- Keerzijde van een denarius geslagen door C. Antius Restio in ca. 47 v.Chr. (fig. 20)²³ en toegeschreven aan een Romeinse munt. Voorstelling van Heracles met een trofee.

voorbeelden op gemmen.

- Rode cornalijn, 12 × 10,5 × 3,5 mm, aangekocht in Smyrna. Voorstelling van een naakte jongeman, die door één knie gezakt op zijn speer leunt; waarschijnlijk is hij gewond (fig. 21).
- Bruine sard, 15 × 11,5 × 2 mm. Beschadigd aan de onderrand. Aangekocht in Klein-Azië in 1894. Voorstelling van Zeus-Jupiter met adelaar op de palm van zijn rechterhand (fig. 22).
- Bruine sard, 18 × 14 × 2,5 mm. Voorstelling van Artemis-Diana met boog en toorts (fig. 23).

20

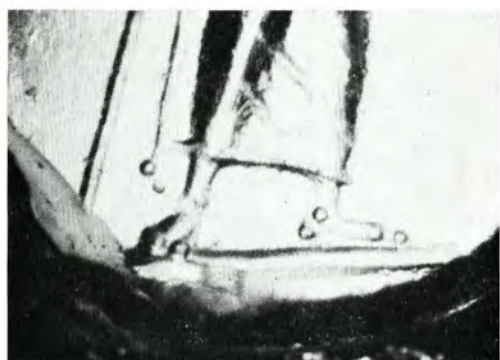
21

22

23

24

25

De figuren op de gemmen hebben enkele stijlelementen gemeen o.a. de langgerektheid en statige stijfheid van de lichamen en de kleding, de haren die – alweer – met kleine bolletjes werden aangegeven en vooral de overdreven lange voeten met de detaillering van kleine bolletjes. In de meeste gevallen zijn de bolletjes geplaatst bij de hiel, de enkel, de bal van de voet en de tenen, zie bijvoorbeeld de voeten van Zeus-Jupiter (fig. 24). Deze gemmen sluiten wat de stijl betreft aan bij kunstwerken uit de zogenaamde Neo-Attische archaïstische stroming, die bestond vanaf de 2de eeuw v. Chr. tot in de Romeinse Keizertijd. Een bloeitijd van deze stijl valt te constateren voor de 1ste eeuw v. Chr. In deze periode vervaardigen kunstenaars uit Griekenland en Klein-Azië, ter plaatse of in Italië, voor de Romeinen kunstwerken met motieven die voorstellingen uit het verleden nabootsen, waarbij zij de nadruk leggen op ouderwetse stijlelementen zoals o.a. stijve houdingen en lange voeten. Ook op Republikeinse munten valt een afspiegeling van de archaïstische stijl te bespeuren, zie bijvoorbeeld de keerzijde van de denarius geslagen door L. Hostilius Saserna in ca. 50 v. Chr. met de afbeelding van een staande Artemis met hert²⁴. Het meest veelvuldig zijn echter *archaïstische details* te vinden op 1ste eeuwse denarii, zoals bijvoorbeeld zeer langgerekte voeten met puntjes detaillering. Ook de hierboven beschreven voorbeelden: de Heracles, de Artemis en de Victrix werden afgebeeld met deze absurd lange voeten, die gedetailleerd zijn met puntjes.

V. Gezichten

voorbeeld op een munt:

- a. Voorzijde van een denarius geslagen door C. Valerius Flaccus en gedateerd in 140 v. Chr. (fig. 25)²⁵ en toegeschreven aan een Romeinse munt. Voorstelling van een gehelmde Roma-kop.

voorbeelden op gemmen:

- b. Nicolo, 11,5 × 9,5 × 2,5 mm. Voorstelling van een Apollo-kop (fig. 26).

- c. Rode cornalijn, 10 × 9 mm. In moderne gouden ring. Voorstelling van Hermes-Mercurius met gevleugelde reishoed, in borstbeeld (fig. 27).
- d) Oranje-rode cornalijn, 12 × 9 × 2,5 mm. In 18de eeuwse gouden rand²⁶. Voorstelling jongenskop in borstbeeld (fig. 28).

Een groot aantal Roma-koppen op denarii zijn wat de details betreft o.a. gegraveerd met een vrij dikke ronde *bouterolle* op een zeer speciale manier: het puntje van de kin, de uiteinden van de lippen, de neusvleugel en de oogbol zijn aangegeven met ronde bollen. Deze techniek van graveren komt op de denarii vanaf ca. 150 v. Chr. voor²⁷ en is slechts een enkele maal te vinden op munten uit de 1ste eeuw v. Chr.

De bovengenoemde gemmen vormen qua techniek een eenheid: de nicolo met Apollo-kop is beter te vergelijken met deze gemmen en de Roma-kop dan de 1ste eeuwse denarius van Cato waarmee hij in het vorige artikelje vergeleken werd (blz. 35): daarin kwam hij dus ten onrechte voor.

26

27

Een probleem vormt de datering van deze koppen op gemmen: M.-L. Vollenweider dateerde enige Hermes-, en jongenskoppen die op deze manier gemaakt zijn ²⁸ aan het eind van de 2de eeuw v.Chr. De stijl kan dan inderdaad begrepen worden als een erfenis van 3de eeuwse in Italische stijl gegraveerde koppen ²⁹ en de datering is dan ook in overeenstemming met de denarii, die deze eigenaardigheid vertonen.

Enige andere jongenskoppen, die ook *boutelrolle*-bolletjes voor ogen, neus, lippen en kin hebben, vergelijkt zij met muntportretten van de jonge Octavianus ³⁰ en deze worden bijgevolg in de laatste helft van de 1ste eeuw v.Chr. geplaatst. De haardracht op deze gemmen doet inderdaad wel aan Octavianus denken.

Deze dateringsmoeilijkheid dwingt ons de probleemstelling wat meer algemeen te formuleren: wanneer we gemmen en munten aantreffen die tot in de details op dezelfde manier gemaakt zijn en vaak ook nog dezelfde motieven dragen, zijn deze dan ook in dezelfde streek en periode en door dezelfde handwerkslieden vervaardigd of zijn er andere redenen voor de gelijkenis?

Om deze vragen te beantwoorden moet men een meer precieze kennis bezitten van het doel van de objecten, de streek en periode waarin, en de handwerkslieden door wie deze objecten vervaardigd werden.

Gemmen en munten in de late Republikeinse periode

Van de gemmen en munten, die in het bovenstaande beschouwd werden, stamt het oudste gedeelte nog uit de 3de eeuw v.Chr., het merendeel uit de 2de en 1ste eeuw v.Chr.

De gemmen met inwaarts gesneden voorstelling waren de zegelstenen van de Romeinen en van de geromaniseerde Italiërs uit de tijd waarin Italië zich onder Romeinse heerschappij voor voorbeelden op cultureel gebied richtte naar andere streken.

28

Over de gewoonte en het gebruik van zegelringen bij de Romeinen staan ons vele literaire overleveringen ten dienste, die samengevat het volgende leren³¹.

In het Italische gebied ten Zuiden van Rome en vooral bij Campaniers en Samnieten was men het dragen en gebruiken van zegelringen gewend; ook bij de Etrusken kwam deze gewoonte voor. Bij vorsten en hovelingen in het oostelijke Middellandse Zeegebied en Noord Afrika troffen de Romeinen gouden ringen met in gemmen gegraveerde voorstellingen aan; soms kregen zij deze ten geschenke, soms roofden zij ze.

De Romeinen namen het gebruik van het dragen van zegelringen over; ten tijde van Hannibal is deze gewoonte zo ingeburgerd dat de grote krijgsman na de slag bij Cannae in staat is om 2,5 schepel gouden ringen van gevallen Romeinen terug te sturen.

Het dragen van gouden ringen was overigens slechts de *equites* toegestaan, de zich respecterende strenge Romein droeg een ijzeren vingerring. Deze ringen waren vermoedelijk meestal van dezelfde vorm en type als de zilveren ringen genoemd in *De Geuzenpenning*, 25, No. 1, pag. 31 en hierboven No. 1.h. (fig. 8). Zowel de gouden als de ijzeren ringen bevatten gemmen met ingesneden voorstellingen, die gebruikt werden om brieven en eigendommen ermee te verzegelen.

De voorstellingen in de gemmen werden ontleend aan de Griekse kunst waarmee men in de Republikeinse periode zo veelvuldig in contact kwam.

De Griekse motieven werden 'geladen' met nieuwe betekenissen en meestal zo gekozen dat zij de roem van de aristocratische families konden verbeelden: Caesar koos de afbeelding van Venus op zijn ring omdat zijn familie pretendeerde van deze godin af te stammen; het geslacht der Cornelii droeg in haar ringen een voorstelling die de overgave van Jugurtha verbeeldde (omdat een voorvader Jugurtha bestreden had). Dit fenomeen van patriciërs die voorstellingen kiezen van Griekse Goden, of

mythologische scènes om hun afstamming te verheerlijken vindt men zoals bekend ook bij de 2de en 1ste eeuwse Republikeinse denarii. De muntmeesters (uit de aanzienlijke families) kozen de voorstellingen zelf en beoogden ermee de eigen familie naar voren te schuiven. In vele gevallen zal men zowel op de munten als op de gemmen dus het 'officiële zegel' of de 'officiële zegels' van een bepaalde familie aantreffen³².

Dat op munten en gemmen dikwijls dezelfde voorstellingen voorkomen hoeft ons dus niet te verbazen; aangezien vele van die voorstellingen min of meer in dezelfde tijd ontstonden is het ook vanzelfsprekend dat de stijl van de gemmotieven enerzijds en de muntmotieven anderzijds niet al te veel van elkaar afwijkt. Een vervaardiging in dezelfde periode om dezelfde reden en onder invloed van dezelfde opdrachtgevers verklaart m.i. echter niet het feit dat de gemmotieven en de muntmotieven ook in stijltechnisch opzicht zoveel gemeenschappelijks hebben. Daarvoor is maar één verklaring mogelijk, nl. dat ook dezelfde handwerkslieden met dezelfde instrumenten de motieven vervaardigden.

Over muntstempelsnijders in de Republikeinse tijd is niets bekend, over gemmensnijders lichten de literaire bronnen en ander materiaal uit de oudheid ons beter in³³. Zij waren in groten getale aanwezig en verwierven dikwijls hoge roem. De meesters in het vak waren afkomstig uit Griekenland en Klein-Azië, zij leerden de technieken op Romeinse bodem aan anderen. Vernemen wij nooit iets over de muntstempelsnijders omdat zij eigenlijk niet bestonden? D.w.z. vervaardigden gemmensnijders tussen het graveerwerk in edelsteen, waarvoor zij roem oogsten, ook stempels voor munten? Gezien de gelijkenis tussen beide categorieën, vooral in technische zin, lijkt het zeer waarschijnlijk dat de Republikeinse muntmeesters zowel hun ringstenen als hun muntstempels lieten snijden bij dezelfde handwerkslieden.

M. Maaskant-Kleibrink

1. Door Crawford, de datering van Sydenham is 155-120 v.Chr.: M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage* (1974) No. 201/1; Sydenham, *Republican Coinage* (1952) No. 380; Inv. No. v.R. 5140.
2. Door Crawford, Sydenham dateert in ca. 150-146 v.Chr.: Crawford, *RRC* (1974) No. 141; Sydenham, *Republican Coinage* (1952) No. 345; Inv. No. v.R. 5134.
3. Door Crawford, Sydenham dateert in ca. 133-126 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 228/2; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 440; Inv. No. 1711.
4. Door Crawford, Sydenham dateert in ca. 90-89 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 337/1a; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 644a; Inv. No. 1110.
5. Door Crawford, Sydenham dateert in 90-89 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 340/1; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 664l; Inv. 573.
6. Uit de collectie Thoms.
7. cf. F. Henkel, *Die römischen Fingerringe der Rheinlande* (1913) No. 118; *BMCrings*, No. 374.
8. Crawford, *RRC*, 720-721, 726 en de Types Index.
9. J. P. C. Kent, B. Overbeck, A. U. Stylow en M. A. Hirmer, *Die römische Münze* (1973) Nos. 25 en 27; Crawford, *RRC*, Pls. X, XIII, XV e.v. en vooral Pl. XXIV.
10. Crawford, *RRC*, Pl. XXXIV.
11. Crawford, *RRC*, Pl. XXXV.
12. Crawford, *RRC*, Pl. XXXIX e.v.
13. Crawford, *RRC*, Nos. 323/1, 474/5.
14. Door Crawford, Sydenham dateert in ca. 155-120 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 229; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 429; Kent e.a., *Die römische Münze*, No. 30; Inv. No. 1912/196.
15. Uit de collectie Thoms.
16. Door Crawford, Sydenham dateert in 70 v. Chr. en schrijft de munten toe aan een provinciale munt: Crawford, *RRC*, No. 399/1a; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 796; Inv. No. 1912/199.
17. Door Crawford, Sydenham schrijft de munten toe aan een Gallische muntplaats en dateert in 48 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 458; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 1013; Kent e.a., *Die römische Münze*, No. 81; Inv. No. 1880.
18. Voor dit motief op gemmen cf. M.-L. Vollenweider, *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spätrepublikanischer und augusteischer Zeit* (1966) 17 n. 6, zij dateert de gemmen echter wel in de tijd van de munten.
19. J. C. de Jonge, *Catalogue d'Empreintes etc.* (1837) No. 596.
20. M.-L. Vollenweider, *Die Porträtgemmen der römischen Republik* (1972) Pl. 28.
21. Door Crawford, Sydenham dateert in 49-48 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 343/1a; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 596a; Kent e.a., *Die römische Münze*, No. 76; Inv. No. 1960/96.
22. Door Crawford, Sydenham dateert in 49-48 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 445/36; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 1031; Inv. No. 1913/284.
23. Door Crawford, Sydenham dateert in 46 v. Chr.: Crawford, *RRC*, No. 455/2a; Sydenham *Rep. Coinage*, No. 970; Inv. No. 448.
24. Crawford, *RRC*, No. 448/3a.
25. Door Crawford, Sydenham dateert in ca. 133-126 v.Chr.: Crawford, *RRC*, No. 228/2; Sydenham, *Rep. Coinage*, No. 440; Inv. No. 1711.
26. Uit de collectie Corazzi te Cortona.
27. Crawford, *RRC*, Pls. XXXV ff.
28. Vollenweider, *Porträtgemmen*, Pl. 11.
29. Vollenweider, *Porträtgemmen*, Pl. 5.
30. Vollenweider, *Porträtgemmen*, Pls. 144 en 151.
31. o.a. in Livius en Plinius, *Naturalis Historia*; Macrobius, *Saturnalia*.
32. Crawford, *RRC*, 598 ff., 725 ff.
33. cf. o.a. J. M. C. Toynbee, Some Notes on Artists in the Roman World, *Collection Latomus* 6 (1951) 51 e.v.; M. Henig, A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites, *British Arch. Reports* 8 (1974) 28-29.

DE LEEUW EN DE SLAG ONDER DE VOETEN VAN DE LAATSTE ROMEINSE KEIZERS

Ter aanvulling van mijn artikel 'Een solidus van Valentinianus III' in de Geuzenpenning van april 1972, diene het volgende:
Dezer dagen vond ik de vermelding van een solidus van Honorius waarop op de keerzijde de keizer staat afgebeeld met zijn voet op een leeuw (List 5, June 1975, Greek, Roman and Byzantine Coins, No. 259, Jacques Schulman N.V., Amsterdam). Evenals bij de solidus van zijn neef Valentinianus III rijst ook hier de

echt

vals

vraag wat de betekenis kan zijn van de symboliek. Is de leeuw, evenals de slang, een slecht dier, het symbool van het kwaad? Voor de hand ligt zulk een qualificatie niet van de leeuw. Men zal hem veeleer als een koninklijk dier beschouwen, dat door schoonheid en kracht ontzag inboezemt, zoals ook op de Griekse munten tot uitdrukking komt. Of moet men denken aan een uitzonderingsgeval als de leeuw van Nemea, een monster, door Hercules verslagen en sindsdien dienend voor diens bedekking? Het antwoord moet ontkennend zijn. Zulk een heidens monster past niet bij het christogram dat de keizer omklemd houdt. En zo komt men weer terecht bij de Christus Triomphans, die met zijn voeten op slang en leeuw treedt. Nu heeft de vertreden slang op de solidus van Honorius (evenals de slang op de solidus van Valentinianus III) een zinnige betekenis. De slang is immers de verpersoonlijking van het kwaad, door de muntmeester van de solidus van Valentinianus III uitdrukkelijk door het mensenhoud aangewezen als de slang uit het Paradijsverhaal. Deze symboliek van het kwaad vindt men echter bij de leeuw in de christelijke gedachtengang niet terug. Wanneer de Christus Triomphans op leeuw en slang treedt, willen de vroege Christenen hiermede tot uitdrukking brengen dat Hem alle macht gegeven is. Dit heeft de muntmeester van de solidus van Honorius met de vertreden leeuw zeker niet bedoeld ten opzichte van de keizer. Blijft dus slechts dat een redelijke verklaring van de betekenis van de leeuw op de munt niet te geven is. De muntmeester heeft zonder enige arrièrè-pensée een pendant willen geven van de slang op de solidus; hij heeft immers beide dieren gevonden onder de voeten van de Christus Triomphans.

A. C. J. Mulder

DE STATEN GENERAEL DER
VEREENIGHDE NEDERLANDEN /
ALLEN DEN GEENEN DIE DESEN
SULLEN SIEN / OFTE HOOREN LESEN /
SALUT

Aldus luidt de aanhef van een van 22 mei 1669 daterend plakkaat tegen valse munten. Onlangs verwierf het Koninklijk Penningkabinet een exemplaar van de in deze waarschuwing genoemde en afgebeelde vervalsing uit die tijd van een dubbele gouden dukaat 1653 van de provincie Utrecht.*

Dit soort vervalsingen is tamelijk gemakkelijk te herkennen: duidelijk van de originelen verschillend in beeldenaar en tekst, haalt men ze er onmiddellijk uit. Ook wijkt de kleur van het metaal en het gewicht van zo'n stuk nogal eens af. Dat men hiervoor vroeger desondanks nog 'afzet'-mogelijkheden vond, moet waarschijnlijk toegeschreven worden aan het feit dat bij oppervlakkige beschouwing beeldenaar, kleur en gewicht vrij aardig benaderd zijn. In de bont-geschakeerde circulatie in de 17e eeuw zal men kleine afwijkingen op munten niet als iets buitengewoons ervaren hebben. Daarentegen moet men toch op zijn hoede geweest zijn voor vervalsingen, juist omdat deze nogal eens voor plachten te komen. In ieder geval zal slechts een relatief klein aantal mensen zozeer vertrouwd zijn geweest met het goudgeld, dat zij in staat waren vervalsingen in één oogopslag te herkennen (men denke hierbij aan wisselaars e.d., die dagelijks meermalen met deze munten te maken hadden).

Het gewicht van de valse dubbele dukaat is 6.68 gram – een beetje aan de lage kant, maar nog niet verontrustend, daar het stuk enigszins gesleten is. Door deze slijtage zijn sommige plekken van de beeldenaar wat bleek van kleur geworden. Vanonder het gele oppervlak komt een ander, wit metaal tevoorschijn: het is niet alles goud wat er blinkt! Vergelijkt men ten slotte beeldenaar en tekst met die van het origineel, dan blijkt al gauw dat hierover geen misverstand meer kan bestaan. De ridder is

echt

vals

dikker, zijn hoofd komt niet ver genoeg boven de binnencirkel uit en de jaartalcijfers staan niet op één rechte lijn; het omschrift vertoont enkele schrijffouten, zoals PARVE i.p.v. PARVAE en IR-A i.p.v. TRA, terwijl ook de keerzijde in details afwijkt.

Welk metaal de oorzaak is van de genoemde witte plekken, leert ons de tekst van de waarschuwing, waarin ook de naam van de vervaardiger vermeld wordt. De Staten-Generaal delen mee 'dat binnen de Vereenighde Nederlanden t'sedert eenige jaren herwaerts door seeckeren Johannis Christiaensz, Denemarcker, jegenwoordigh gevangen tot Amsterdam, ghemaeckt ende onder de goede ingesetenen gedebiteert ende uytgegeven zijn geworden seeckere valsche dubbelde goude ducaten, zijnde van binnen silver ende van buyten met goudt aengeset, te samen maer ses-en-dertigh stuyvers seven penningen weerdigh als namentlijk vijfen-twintigh stuyvers derthien penningen aen goudt ende thien stuyvers thien penningen aen

silver'. (Samen dus nog geen 2 gulden, terwijl de waarde van de echte tegen de 10 gulden loopt!) Na de mededeling dat onderaan een afbeelding staat 'tot meerder ende beter kennisse', volgt het verbod aan bezitters van de bewuste valse munten om ze in betaling te geven aan iemand anders; de stukken dienen ter vernietiging worden ingeleverd bij de wisselbanken of muntmeesters, terwijl degenen die dit bevel niet nakomen als medeplichtigen beschouwd worden, waarna bestraffing volgens de bepalingen in eerdere muntplakkaten zal volgen.

Arent Pol

* Tegelijkertijd werd de verzameling uitgebreid met een contemporaine vervalsing van een gouden dukaat 1620 van Utrecht, welke naar het uiterlijk te oordelen mogelijk van dezelfde herkomst is; dit laatste falsificaat staat evenwel noch in de genoemde noch in enige andere publikatie vermeld.

EEN NIET BESCHREVEN PENNING VAN JACQUES WIENER

In een van een twintigtal goudsmidwinkeltjes, ondergebracht in de kelderruimte van een groot boulevardpand in Ankara, Turkije, kon ik onlangs de hand leggen op een nog niet beschreven penning van Jacques Wiener.

Het exemplaar, met een diameter van 69,5 mm, is een van de penningen¹ in Frankrijk uitgegeven naar aanleiding van het in april 1855 gereedgekomen Parijse 'Palais de l'Industrie'. Qua lay-out en uitvoering - VZ de gevel (Pavillon du Nord) en KZ een plastisch binnendoorzicht van de expositieruimte - past het exemplaar geheel in Wieners typische reeks penningen van monumentale gebouwen.

Wel is de penning vervaardigd van het voor het oeuvre van Wiener ongebruikelijke metaal zink (vermeld met 'munt' teken op de kant). Even als voor de andere Palais de l'Industriepenningen is het ontwerp getekend door Manquin. De uitgever is weer Gervais et C.

In van Hoydonck's catalogus van het oeuvre van J. Wiener is onder Nr 129 KZ opgenomen een beschrijving van de keerzijde. No 136 VZ geeft van de voorzijde een kleiner formaat met op de afsnede van Wiener's voornaam alleen de eerste letter terwijl als adres van de uitgever staat vermeld inplaats van de afkorting C de samentrekking C^{le}.

F. A. Nelemans

1. V. BOUHY, Jacques Wiener, graveur et médailles et son oeuvre, Revue Belge de Numismatique, Bruxelles, 1883 blz. 5-174, Nos 207 t/m 217.

Emiel van Hoydonck, Jacques Wiener, Médailles Jetons, 1972, Nos 129 t/m 139.

TENTOONSTELLING

Op 12 december a.s. zal in het Centraal Museum te Utrecht, naast de vernieuwde historische afdeling, een muntenkabinet worden geopend, waar Romeinse munten getoond worden, die in Utrecht en omgeving gevonden werden, en een zo compleet mogelijk overzicht gegeven wordt van de in het Neder- en Oversticht geslagen munten tot 1814.

BOEKBESPREKING

P. Bastien en J. Duplessy, Catalogue des monnaies d'or flamandes de la collection Vernier, Wetteren 1975.

In 1958 werden de gouden munten van Vlaanderen in de beroemde collectie Vernier – sinds 1900 eigendom van het Musée des Beaux Arts te Lille – op voortreffelijke, zij het provisorische wijze gepubliceerd: een gestencilde tekst begeleid door originele foto's van alle 209 exemplaren.

Thans is van deze catalogus een tweede uitgave, in normale boekvorm, verschenen die de

verzameling de ruimere bekendheid kan verschaffen die zij alleszins verdient. De tekst is geheel herzien en waar nodig verbeterd – correctie van enkele onjuiste classificaties maakte een wijziging van de nummering noodzakelijk – en bovendien, dankzij de medewerking van J. Duplessy, aangevuld met gegevens over ordonnances en oplagecijfers, waarbij ook recente literatuur verwerkt is. Wederom zijn alle stukken afgebeeld met uitstekende cliché's naar de foto's van 1958.

Ik kan slechts aanhalen wat ik in een vroegere recensie (JMP 1958, blz. 171) stelde: Doordat slechts heel enkele typen in de collectie ontbreken, geeft de catalogus een bijzonder bruikbaar en elders moeilijk bijeen te vinden overzicht van de gouden munten van Vlaanderen. Ook herhaal ik de wens dat de veel omvangrijker reeks zilveren munten van Vernier nog eens op dezelfde wijze bekend gemaakt zal worden.

H.E.v.G.

GERHARD HIRSCH

NUMISMATIKER

MÜNCHEN - 2 - PROMENADEPLATZ 10

ANKAUF

•

VERKAUF

•

VERSTEIGERUNGEN

„DE SNEEKER VLIAGER”

JILLE B. WESTERHOF

NUMISMAAT

munten, penningen,
topografische prenten,
boekwerken, antiquiteiten,
ruim assortiment Nederlandse
en buitenlandse bankbiljetten

Nauwe Noorderhorne 18, Sneek Telefoon 05150-7198, b.g.g. 6866
Maandags gesloten

MEVIUS & HIRSCHHORN INT. B.V.

AMSTERDAM UTRECHTSESTRAAT 33

tel. 66990 en 255736

Munten- en boekenlijst gratis op aanvraag

Nederlandse en buitenlandse munten,
albums, grote sortering numismatische
literatuur, bankbiljetten en een zeer
fraaie collectie Romeinse munten.

GALERIE DES MONNAIES SA

Bernth Ahlström

Bureaux: 11, Cours de Rive
tel.: 022 - 35.56.75
Magasin 19, Rue Pierre-Fatio

Case postale 27
1211 - Geneve 3 Rive
Telex: 28104 gd mgch

MONNAIES

MEDAILLES

Ventes aux enchères — Listes de prix illustrées

Für die deutschen und österreichischen Münzen sowie das Römisch-Deutsche Reich
wenden Sie sich bitte direkt an:

GALERIE DES MONNAIES GMBH

Achenbachstrasse 3
4 DÜSSELDORF-Allemagne
Tel.: 211 / 66 10 77

MÜNZEN

MEDAILLEN

MÜNZENHANDLUNG
GITTA KASTNER
MÜNZEN-AUKTIONEN

AUSFÜHRUNG ALLER
ERSTEIGERUNGSaufträge
IM IN- UND AUSLAND

8000 MÜNCHEN 2
PROMENADEPLATZ 9/I
TELEPHON 089/299070

MUNTHANDEL HABETS

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61
Geleen
Tel.: 04494-7810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands leverancier Coinholders en accessoires

Bij Van Lanschot is een gulden soms acht duizendjes waard.

Voor gouden en zilveren munten kunt u voortaan terecht bij de Bankiers Van Lanschot. Van een gouden tientje Koningin Wilhelmina van ± f 160,- tot een 18e eeuwse Gouden Ridder van f 2.400,-. En veel daartussen in.

Van Lanschot. Een uitmuntend idee voor beleggers en verzamelaars, die in deze tijd van inflatie geïnteresseerd zijn in een betrouwbare belegging die tegelijkertijd een fascinerende hobby is.

U krijgt onze prijslijsten voortaan gratis in de bus als u de bon opstuurt aan:

Deze gouden proefslag van de zilveren gulden uit 1681 verkeert in schitterende conditie. prijs f 8000,-

Evan Lanschot

Bankiers

Hoge Steenweg 27-31, 's-Hertogenbosch, telefoon (073)
122321, toestel 245 of 359.

Bon.

Stuur mij s.v.p. vrijblijvend de prijslijsten van originele gouden en zilveren munten.

Naam _____

Adres _____

Plaats _____

Verkrijgbaar bij de Amro Bank,
die de officiële Nederlandse
vertegenwoordiging heeft.

**Gemeenschappelijke
voorzijde**
Koning Birendra Bir
Bikram Shah Dev

34 mm Goud
1 Asarfi
Indische Neushoorn

38.61 mm Zilver
25 Rupia
Glansfazant

42 mm Zilver
50 Rupia
Kleine Panda

Het koninkrijk Nepal maakt de uitgifte bekend van Gouden en Zilveren munten, geslagen door The British Royal Mint, in een zeer beperkte oplage.

Munten van hoogste kwaliteit

Deze munten, die wettig betaalmiddel zijn in het koninkrijk Nepal en geslagen worden door de Royal Mint, voldoen aan de hoogste eisen.

Strikt beperkte oplage

De collectie bestaat uit één gouden en twee zilveren munten. De gouden „proof“-munten worden beperkt tot een maximum oplage van 3.000 en elk van de twee zilveren munten tot 30.000. Van deze collectie komen in Nepal ook gewone munten in circulatie.

Van wereldwijde numismatische betekenis

Nepal is één van een serie landen, die

munten uitgeeft volgens een uniforme specificatie en met hetzelfde thema, als deel van de Wereld Natuur Munten Collectie, waarvoor de Amro Bank de officiële Nederlandse vertegenwoordiging heeft.

Een investering in de wereld natuurbescherming

De volledige netto-opbrengst van de Collectie wordt aangewend voor de financiering van natuurbeschermingsprojecten in de uitgevende landen en projecten, die internationaal worden uitgevoerd door het Wereld Natuur Fonds en de International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.

Specificatie

	Standaard- gewicht gr.	Gehalte
34 mm Goud		
Proof	33,437	900/1000
Uncirculated	33,437	900/1000
42 mm Zilver		
Proof	35,000	925/1000
Uncirculated	31,650	500/1000
38,61 mm Zilver		
Proof	28,280	925/1000
Uncirculated	25,310	500/1000

Voor uw inschrijving op deze serie heeft u slechts de onderstaande coupon volledig in te vullen en (zonder postzegel) te zenden aan: Amro Bank / Wereld Natuur Munten Collectie, Antwoordnummer 2523, Amsterdam.

Bon

Zend mij a.u.b.

- 34 mm Goud „proof“ à f 1850,- per stuk.
- 34 mm Goud „uncirculated“ à f 800,- per stuk.
- 42 mm Zilver „proof“ à f 90,- per stuk.
- 38,61 mm Zilver „proof“ à f 60,- per stuk.
- Zilver „uncirculated“ à f 95,- per paar.

De prijzen zijn inclusief verpakings- en verzendkosten en bijbehorende cassette. (Geen cassette bij Zilver „uncirculated“). U gelieve rekening te houden met 35 dagen voor het uitvoeren van uw opdracht. Uw betaling kunt u overmaken: a) per bank b) per postgiro op rekening 8000 steeds ten name van Amro Bank / Wereld Natuur Munten Collectie, rekeningnummer 41.00.25.860.

Uw naam:

Straat:

Woonplaats:

Datum: Handtekening:

A. G. VAN DER DUSSEN B.V.

Hondstraat 5, Maastricht

Tel.: 043-15119

Munten, Penningen, Eretekenen
en Numismatische Boeken

Prijslijsten worden op verzoek gratis toegezonden

ADOLPH HESS A.G., LUZERN

Haldenstrasse 5 - Telephon 224392

MUNZEN UND MEDAILLEN - MONNAIES ET MEDAILLES - COINS AND MEDALS

MAISON PLATT S.A.

49 Rue de Richelieu

PARIS I

tél.: 7428601

MONNAIES — MÉDAILLES
JETONS — DÉCORATIONS
LIBRAIRE NUMISMATIQUE

LISTES s/DEMANDE

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 10/11 Margaret Street, LONDON W1N 8AT

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" - Numismatische artikelen en prijslijsten, 14/— per jaar.

"Roman Coins and their Values" door H. A. Seaby, 1964 Edition, linnen band, 30/—.

"Standard Catalogue of British Coins", Vol. I-England, gebrocheerd 14/—, linnen band £ 1.

"Greek Coins and their Values" gebrocheerd 15/—.

MONNAIES - MÉDAILLES - JETONS

EXPERTISES

MAISON FLORANCE

(Mme N. KAPAMADSI)

S.A.R.L. - Maison fondée en 1890

17, rue de la Banque - PARIS 2e - Tél. 250 09-32 - R.C. 20475 B.

GÜNTER WEINER

D-7988 Wangen, P.O. Box 107

W. Germany

New Coin Issues, Modern Coins,
Please ask for my monthly price-list.

Em. BOURGEY

Expert en Médailles auprès du
Tribunal Civil de la Seine
PARIS 9e
7, Rue Drouot

MONNAIES ET MÉDAILLES

JACQUES SCHULMAN B.V.

MUNTEN — PENNINGEN — ANTIQUITEITEN
EXPERTISES — VERKOOP — INKOOP — VEILINGEN

Keizersgracht 448 Tel. 23 33 80 - 24 77 21 Amsterdam

LANZ GRAZ

VEILING V

op 1 december 1975, Hotel Daniel, Graz

ANTIEKE ZILVEREN MUNTEN

KELTEN - GRIEKEN - ROMEINEN
uit een interessante oude verzameling

VEILING VI

op 2 december 1975, Hotel Daniel, Graz
MUNTEN EN PENNINGEN VAN DE

GEESTELIJKHEID

in het Rooms-Duitse Rijk
Augsburg - Regensburg

talers - dubbele talers - penningen
zeer zeldzame stukken uit oude verzameling

geïllustreerde catalogus à f 8,-

MÜNZHANDLUNG LANZ

Hauptplatz 14 - Postfach 677

A - 8011 GRAZ / OOSTENRIJK

Voor een ruime keuze uit gouden en zilveren munten (zowel binnenland als buitenland), penningen en baren, kunt u altijd bij de Grenswisselkantoren terecht. Zowel voor in- als verkoop. Op de stations en aan de grenzen. Doorlopend geopend - de hele dag lang, de hele week door.

De Grenswisselkantoren N.V.

(Samenwerking van N.V. Nederlandse Spoorwegen, N.V. AMEV en Pierson, Heldring & Pierson)

Hoofdkantoor: Centraal Station, Postbus 721, Amsterdam. Telefoon: 020-221324

GIETPENNINGEN VAN KONINKLIJKE BEGEER

ALBERT SCHWEITZER

modelé: Pol Dom
afmeting: 92 mm
gietspenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 85,-

JEAN DE LA FONTAINE

modelé: Pol Dom
afmeting: 88 mm
gietspenning - brons
oplage: 450 stuks
prijs: f 85,-

DRIEKONINGEN

modelé: Niel Steenberg
afmeting: 75 mm
gietspenning - brons
oplage: 250 stuks
prijs: f 70,-

VINCENT EN THEO VAN GOGH

modelé: Ossip Zadkine
afmeting: 70 mm
slagpenning - brons - hoog reliëf
oplage: 750 stuks
prijs: f 40,-

VINCENT VAN GOGH

modelé: J. B. Gutterswijk
afmeting: 60 mm
slagpenning - brons
oplage: 750 stuks
prijs: f 26,-

PRIJZEN ZIJN INCL. BTW en EXCL. PORTO
Leden van de Vereniging voor Penningkunst
ontvangen 10% korting.

Koninklijke Begeer
Voorschoten

Telefoon 01717-4500